

ARCHEOLOGICKÝ ÚSTAV AKADEMIE VĚD ČESKÉ REPUBLIKY V BRNĚ

PŘEHLED VÝZKUMŮ

59-2

Brno 2018

ARCHEOLOGICKÝ ÚSTAV AKADEMIE VĚD ČESKÉ REPUBLIKY V BRNĚ

PŘEHLED VÝZKUMŮ

59-2

BRNO 2018

PŘEHLED VÝZKUMŮ

Recenzovaný časopis
Peer-reviewed journal

Ročník 59
Volume 59

Číslo 2
Issue 2

Předseda redakční rady
Head of editorial board

Pavel Kouřil

Redakční rada
Editorial board

Herwig Friesinger, Václav Furmánek, Janusz K. Kozłowski,
Alexander Ruttikay, Jiří A. Svoboda, Jaroslav Tejral, Ladislav Veliačik

Odpovědný redaktor
Editor in chief

Rudolf Procházka, Petr Škrdla

Výkonná redakce
Assistant Editors

Hedvika Břínková, Zdenka Kosarová, Šárka Krupičková, Olga Lečbychová,
Zuzana Loskotová, Ladislav Nejman, Zdeňka Pavková, Rudolf Procházka,
Stanislav Stuchlík, Lubomír Šebela, Šimon Ungerman

Technická redakce, sazba
Executive Editors, Typography

Azu design, s. r. o.

Software
Software

Adobe InDesign CC

Fotografie na obálce

Uherské Hradiště, Mariánské náměstí. Falzum arabské mince z druhé poloviny 8. století (obr. 81, str. 277).

Cover Photography

Uherské Hradiště, Mariánské náměstí (Square). Falsum of the Arabic coin from the 2nd half of the 8th century (Fig. 81, Pg. 277).

Adresa redakce
Address

Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i.
Čechyňská 363/19
602 00 Brno
IČ: 68081758
E-mail: pv@arub.cz
Internet: <http://www.arub.cz/prehled-vyzkumu.html>

Tisk
Print

Azu design, s. r. o.
Bayerova 805/40
602 00 Brno

ISSN 1211-7250 (Print)
ISSN 2571-0605 (Online)
MK ČR E 18648
Vychází dvakrát ročně
Vydáno v Brně roku 2018
Náklad 400 ks

Časopis je uveden na Seznamu neimpaktovaných recenzovaných periodik vydávaných v ČR.
Časopis je uveden v citační databázi SCOPUS a na seznamu vědeckých časopisů ERIH PLUS.
Copyright ©2018 Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i., and the authors.

Editorial

Vážení přispěvatelé a čtenáři,

v uplynulém roce proběhly v rámci periodika Přehled výzkumů dvě významné inovace. Jak už jsme informovali elektronickou formou v prvním letošním čísle, od března 2018 jsme indexováni v citační databázi Scopus. Tato bezpochyby potěšující událost byla následována spuštěním kompletního databázového rejstříku všech ročníků a čísel časopisu, zpracovaného v rámci projektu Strategie AV21 „Paměť v digitálním věku“. Rejstřík naleznete online na webových stránkách Přehledu výzkumů v sekci Vyhledat článek, kde je pro Vás připraven formulář s pokročilým multikriteriálním vyhledáváním. V současnosti připravujeme k výsledkům Vašich dotazů také připojení PDF jednotlivých studií a zpráv.

Ve druhém čísle Přehledu výzkumů je zastoupena dvěma příspěvky doba římská a třemi mladší fáze raného středověku. Ondrej Šedo se v širokém kontextu zabývá některými kultovními praktikami spojenými se zánikem různých objektů v období antiky na pozadí výzkumu studny na známé římské lokalitě Mušov-Neurissen. Marek Vlach se zaměřuje na možnosti demografického modelování a simulace na příkladu markomanské populace na středním Dunaji. Trojice autorů Marian Mazuch, Marek Hladík a Lumír Poláček se věnuje úpravám hrobových jam na pohřebištích ve velkomoravských Mikulčicích s důrazem na otázku tzv. hrobek. Pavel Šlězár podává přehled současného stavu poznání raně středověkého osídlení katastru Moravičan, zejména opevněné polohy Soutok. Miriam Nývltová Fišáková ve svém příspěvku vyhodnocuje osteologické nálezy z výzkumu horizontu 10.–12. století z Přerova, Horního náměstí č. p. 19 a 20.

Nadcházející jubilejní 60. ročník časopisu Vás jistě potěší inovovanou grafickou podobou a doufáme, že i rozšířenou redakční spoluprací s autory.

Za redakci

*Šárka Krupičková, Rudolf Procházka
V Brně, 16. listopadu 2018*

Dear Contributors and Readers,

The past year saw two important innovations concerning the open access journal Přehled výzkumů. As we previously informed you electronically in volume one this year, we have been indexed in the Scopus citation database since March 2018. This undoubtedly positive news was followed by the launch of a complete database register of all years and volumes of the magazine, which were processed as part of the Strategy AV21 “Memory in the Digital Age” project. The register is available online at the Přehled výzkumů website in the Search Paper section where you can find the form with the advanced multi-criteria search. We are currently preparing the studies and reports in PDF format to match your search results.

The second volume features two contributions regarding the Roman Age and three papers concerning the later phases of the Late Middle Ages. Ondrej Šedo explores the broad context of some of the cultic practices associated with the demise of various objects in the antiquity against the background of the excavations of a well discovered in the famous Roman site of Mušov-Neurissen. Marek Vlach focuses on the possibilities of demographic modelling and simulation using the example of the Marcomanni population in the mid-stream of the Danube. Marian Mazuch, Marek Hladík and Lumír Poláček present the topic of grave pits at the Great Moravian Mikulčice burial grounds with the emphasis on the so-called tombs. Pavel Šlězár presents an overview of the current level of knowledge of early medieval settlements in the cadastre of Moravičany, particularly the fortified site of Soutok. In her contribution, Miriam Nývltová Fišáková evaluates osteological finds from the research of the 10th/12th-century horizon in Přerov, Upper Square No. 19 and 20.

You will surely enjoy the new graphic design and extended editorial cooperation with the authors that are presented in this 60th, jubilee edition of the magazine.

On behalf of the editors,

*Šárka Krupičková and Rudolf Procházka
Brno, November 16, 2018*

Obsah

Studie a krátké články Case Studies and Short Articles Studien und kurze Artikel	7
<i>Radka Knápek, Ondrej Šedo</i> Manipulace s těly jelenů v době římské a možnosti interpretace nálezu ze studny zkoumané při výzkumu v trati Mušov-Neurissen	9
<i>Marek Vlach</i> Demography modelling and simulation of the barbarian populations of the “Marcomannic” settlement structures of the Middle Danube region	45
<i>Marian Mazuch, Marek Hladík, Lumír Poláček</i> Úpravy hrobových jam, konstrukce v hrobech a fenomén tzv. hrobek v Mikulčicích	87
<i>Karel Faltýnek, Jakub Novák, Pavel Šlězár</i> Raně středověké osídlení v Moravičanech na Soutoku	119
<i>Miriám Nývltová Fišáková</i> Masná složka potravní subsistence hradu Přerov na příkladu výzkumu č. p. 19, 20 (10./11. – 12. století)	161
Přehled výzkumů na Moravě a ve Slezsku 2017 Overview of Excavations in Moravia and Silesia 2017 Übersicht den Grabungen in Mähren und Schlesien 2017	197
Středověk a novověk, Middle Ages and Modern Times, Mittelalter und Neuzeit	
Bílovec (k. ú. Bílovec-město, okres Nový Jičín)	199
Bílovec (k. ú. Bílovec-město, okres Nový Jičín)	200
Bílovec (k. ú. Bílovec-město, okres Nový Jičín)	202
Bílovec (k. ú. Bílovec-město, okres Nový Jičín)	203
Blansko (okr. Blansko)	204
Boskovice (okr. Blansko)	206
Brno (okr. Brno-město)	206
K. ú. Město Brno	207
K. ú. Staré Brno	212
K. ú. Štýřice	212
K. ú. Veverí	213
Kat. Brno-město	216
Kat. Staré Brno	217
Kat. Štýřice	217
Kat. Veverí	218
Brno (okr. Brno-město)	225
Brno (k. ú. Maloměřice, okr. Brno-město)	226
Brno (k. ú. Trnitá, okr. Brno-město)	227
Brno (k. ú. Zábrdovice, okr. Brno-město)	228
Březina (k. ú. Proseč u Březiny, okr. Brno-venkov)	229
Bučovice (okr. Vyškov)	229
Bystrička (k. ú. Bystrička I, okr. Vsetín)	230
Čáslavice (okr. Třebíč)	230
Černá Hora (okr. Blansko)	230
Dobromilice (okr. Prostějov)	231

Dolní Loučky (okr. Brno-venkov)	232
Francova Lhota (k. ú. Pulčín, okr. Vsetín)	232
Holešov (okr. Kroměříž)	232
Hostěnice (okr. Brno-venkov)	233
Hostěnice (okr. Brno-venkov)	233
Hrabová (k. ú. Hrabová u Dubicka, okr. Šumperk)	234
Hradec nad Moravicí (okr. Opava)	235
Hutisko-Solanec (k. ú. Hutisko, okr. Vsetín)	236
Ivančice (okr. Brno-venkov)	236
Jamolice (okr. Znojmo)	238
Jaroměřice nad Rokytou (okr. Třebíč)	240
Starý Petřín (k. ú. Jazovice, okr. Znojmo)	241
Jedovnice (okr. Blansko)	241
Jedovnice (okr. Blansko)	241
Jihlava (okr. Jihlava)	242
Jihlava (k. ú. Staré Hory, okr. Jihlava)	243
Jihlava (okr. Jihlava)	243
Jihlava (okr. Jihlava)	244
Jihlava (k. ú. Staré Hory, okr. Jihlava)	245
Jihlava (k. ú. Staré Hory, okr. Jihlava)	246
Jihlava (okr. Jihlava)	246
Jimramov (okr. Žďár nad Sázavou)	246
Jívová (okr. Olomouc)	247
Kostelec (k. ú. Kostelec u Jihlavy, okr. Jihlava), Dolní Cerekev (k. ú. Dolní Cerekev, okr. Jihlava)	248
Krnov (k. ú. Opavské předměstí, okres Bruntál)	250
Kroměříž (okr. Kroměříž)	251
Kunštát (k. ú. Kunštát na Moravě, okr. Blansko)	251
Kuřim (okr. Brno-venkov)	251
Lipovec (k. ú. Lipovec u Blanska, okr. Blansko)	251
Litenčice (okr. Kroměříž)	252
Loštice (okr. Šumperk)	252
Lysice (okr. Blansko)	254
Mokrá-Horákov (k. ú. Horákov, okr. Brno-venkov)	255
Moravské Budějovice (okr. Třebíč)	255
Moravský Krumlov (okr. Znojmo)	256
Moravský Krumlov (okr. Znojmo)	257
Náměšř na Hané (okr. Olomouc)	258
Náměšř nad Oslavou (okr. Třebíč)	259
Olomouc (k. ú. Olomouc-město, okr. Olomouc)	259
Olomouc (k. ú. Olomouc-město, okr. Olomouc)	261
Olšany u Prostějova (okr. Prostějov)	261
Orlovice (k. ú. Orlovice, okr. Vyškov)	262
Ostrovačice (okr. Brno-venkov)	262
Podivín (okr. Břeclav)	263
Podivín (okr. Břeclav)	263
Pohled (okr. Havlíčkův Brod)	264
Popůvky (k. ú. Popůvky u Brna, okr. Brno-venkov)	264
Prusy-Boškůvky (k. ú. Moravské Prusy, okr. Vyškov)	264
Přerov (k. ú. Předměstí, okr. Přerov)	265
Puklice (k. ú. Puklice, okr. Jihlava)	265
Rejchartice (k. ú. Rejchartice u Šumperka, okr. Šumperk)	266
Rosice (k. ú. Rosice u Brna, okr. Brno-venkov)	267
Rostěnice-Zvonovice (k. ú. Rostěnice, okr. Vyškov)	267
Říčany (k. ú. Říčany u Brna, okr. Brno-venkov)	268
Senetářov (k. ú. Senetářov, okr. Blansko)	268
Senetářov (k. ú. Senetářov, okr. Blansko)	269
Skalka (k. ú. Skalka u Prostějova, okr. Prostějov)	269
Staré Město (k. ú. Staré Město u Uherského Hradiště, okr. Uherské Hradiště)	270
Šelešovice (okr. Kroměříž)	270

Štěpánov (k. ú. Stádlo, okr. Olomouc)	271
Telč (okr. Jihlava)	271
Tlumačov (k. ú. Tlumačov na Moravě, okr. Zlín)	272
Troubsko (okr. Brno-venkov)	272
Třebětice (okr. Kroměříž)	273
Třebíč (okr. Třebíč)	273
Třinec (k. ú. Guty, okr. Frýdek-Místek)	274
Uherčice (k. ú. Uherčice u Znojma, okr. Znojmo)	274
Uherské Hradiště (okr. Uherské Hradiště)	276
Valašské Meziříčí (k. ú. Krásno nad Bečvou, okr. Vsetín)	277
Velká Bíteš (okr. Žďár nad Sázavou)	278
Vyškov (okr. Vyškov)	279
Zašová (okr. Vsetín)	279
Zlín (k. ú. Malenovice u Zlína, okr. Zlín)	279
Zubří (okr. Vsetín)	280
Žeranovice (okr. Kroměříž)	281
Žeranovice (okr. Kroměříž)	281
Žeranovice (okr. Kroměříž)	282

Zprávy o činnosti	283
------------------------------------	------------

STUDIE A KRÁTKÉ ČLÁNKY
CASE STUDIES AND SHORT ARTICLES
STUDIEN UND KURZE ARTIKEL

Recenzovaná část

Peer-reviewed part

Rezensierter Teil

MANIPULACE S TĚLY JELENŮ V DOBĚ ŘÍMSKÉ A MOŽNOSTI INTERPRETACE NÁLEZU ZE STUDNY ZKOUMANÉ PŘI VÝZKUMU V TRATI MUŠOV-NEURISSEN

RADKA KNÁPEK, ONDREJ ŠEDO

Abstract

Manipulation with deer bodies in the Roman era and interpretation of the finding discovered in Mušov-Neurissen during the well research. Among facilities which were built by the Roman army in the wider space of the Burgstall hill in Mušov there is a well situated to the edge of the high terrace next to the former gravel pit on the Mušov-Neurissen site. The discovery of deer antler fragments near the bottom of the shaft was considered a random intrusion, it should have been an object accidentally dragged to the gravel. Discoveries of deer bones and antlers in other places of the barbarian territories and also in the Roman provinces allow us to change the primary conclusions. Some selected examples can be proof that parts of deer carcasses were often used in nonprophane manipulations within ritual acts in the Roman era. The Mušov example enables closer observation of the circumstances around antler handling. They took place after the Romans suddenly interrupted works on deepening the well and decided to leave the site.

Keywords

Moravia – Roman Period – Mušov – Well – Ritual

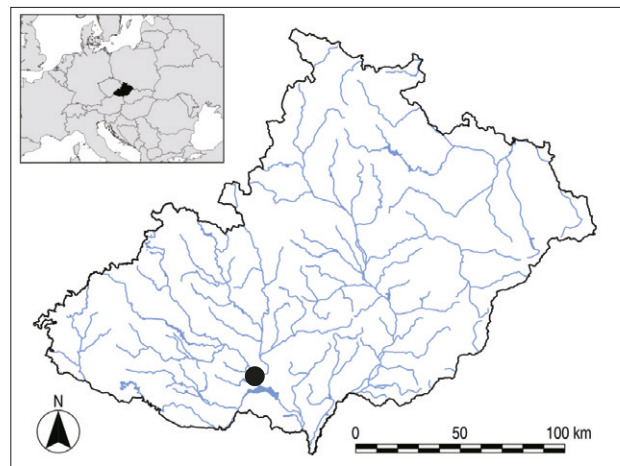
Základní informace o nálezu ve spodní části studny v trati Mušov-Neurissen

V průběhu záchranného archeologického výzkumu Ústavu archeologické památkové péče Brno byla v letech 1993–1994 zkoumána studna z doby římské v prostoru označovaném místním názvem „Neurissen“ v Mušově (katastr obce Mušov, obec Pasohlávky, okres Brno-venkov, region Morava, Česká republika). Zkoumaný objekt náležel k zařízením římského vojenského tábora Mušov-Neurissen I (dále uváděno jako MN I), která se podařilo identifikovat v prostoru terasy na okraji výšin s návrším Burgstall. V jeho vrcholových částech se koncentrují doklady o pobytu římských vojsk (především Tejral 2014; 2017; Komoróczy 2008). Lokalita leží 80 km severně od římského limitu na středním Dunaji.

Studna byla zjištěna ve zvýšeném rovinatém terénu s nadmořskou výškou kolem 183 m, poblíž hrany říční terasy. Ve vzdálenosti 25 m strmý terasový svah spadal k říční nivě, s niveletou ve výškách kolem 169,5 m. V průběhu terénního výzkumu, po skrytí ornice, se příznaky studny projevovaly jako velký kruhový útvar s tmavou výplní o průměru zhruba 8 m. Jak se ukázalo v průběhu dalších výkopů, leželo zde trychtýřovité ústí vytvořené erozí v průběhu závěrečných fází zániku objektu. Od hloubky kolem 5 m bylo možné

rozeznat okraje kvadratické šachty, místy se podařilo identifikovat rovněž stopy někdejší výdřevy v podobě barevně odlišných pruhů. Na začištěných plochách se půdorys jevil jako čtverec s dovnitř prohnutými stranami (obr. 1).

Dno výkopu dosažené staviteli studny se nalézalo zhruba v hloubce kolem 8 m, přičemž nejlépe jsou známé poslední dva metry, kde byly dobře patrné nejen příznaky dřevěného obložení, ale i šterková ucpávka v prostoru mezi bedněním a intaktním podložím.

Poloha studované lokality Mušov-Neurissen na mapě Moravy.
Location of the site Mušov-Neurissen on map of Moravia.

Obr. 1. Spodní část studny před preparací nejhlubších úrovní výplně. (Měřičská laň na obrázku je dlouhá 4 m.)

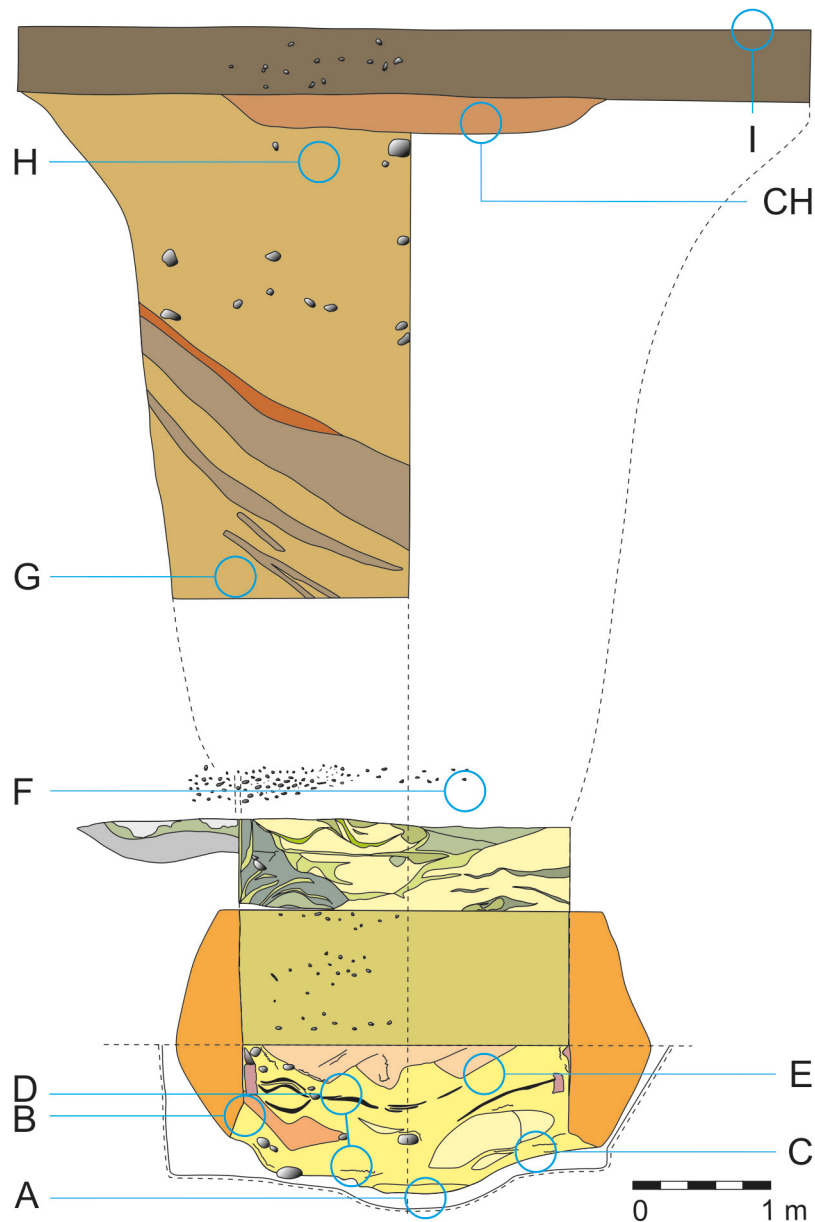
Fig. 1. The lower part of the well before preparation of the deepest levels for filling took place. (The measuring lath in the picture is 4 m long.)

(Rozměry studny: průměr 250–260 m – měřeno napříč půdorysem, celková hloubka od úrovně zjištění po dno výkopu realizovaného staviteli v době římské: zhruba 8 m.) Záměr vykopat studnu ve zvoleném místě byl značně problematický vzhledem k tomu, že podloží představovaly nehomogenní kvartérní štěrky, štěrko-písky a písky, ojediněle prokládané nepatrnými proplástkami jílu, a proto setrvale hrozilo sesutí stěn. Pro podrobný výklad a interpretaci nálezové situace má význam především popis poměrů v nejhlubších úrovních, kam až zasáhly výkopové práce. V úrovni 45 cm nad nejnižším bodem se projevovaly příznaky výdřevy sestávající ze silných fošen, které do níže položených míst už nezasahovaly. Tento stav můžeme považovat za projev situace, kdy došlo k přerušení prací. Nejnižší položené dřevěné fošny studnaří pouze provizorně zabezpečili proti sesutí, jak to dokládá železný hřeb, který prorazili napříč výdřevou do obvodového materiálu v zájmu stabilizace výše položených konstrukcí.

Dno výkopu představovala rovná plocha s nepatrným prolnutím uprostřed. Očekáváme, že v době přerušení prací se od spodních úrovní výkopu až k povrchu zvedala výdřeva, v úrovni terénu snad ukončená zvýšeným ohrazením ústí šachty. Nad ním se nejspíš zvedala technická zařízení umožňující manipulaci s materiálem v průběhu výkopů. Samotné dno díla nebylo konečné, k dosažení nejvyšší úrovně vodní hladiny chyběla nejméně stejná vzdálenost, jakou představovala hotová část. Práce ale byly zastaveny, stejně jako činnosti spojené s výstavbou sousední budovy s apsidou. Ta byla Římany zničena záměrně založeným požárem, motivovaným nejspíš snahou sesbírat rychle co největší množství stavebních kování, aby strategický materiál nemohli po vyklizení prostoru získat nepřátelé.

V době, kdy ležely v prostoru stavby s apsidou částečně spálené dřevěné prvky, začalo záměrně zasypávání studny (obr. 2). V jeho průběhu byly ukládány tenké vrstvy různé konsistence a zbarvení. Použitý materiál pocházel zřejmě jak ze skládky štěrku vytěženého při hloubení šachty, tak i z ploch v širším okolí, kde se nalézaly hlinité vrstvy. Místy se u dna objevovaly plochy vytvářené tenkými vrstvami uhlíků a s vypálenými hrudkami hlín, výše zasahovaly plochy a pásy vytvářené zuhelnatělým dřevem, s vlastnostmi odpovídajícími deskám nebo jiným prohořeným konstrukčním prvkům. Segmenty s opakujícími se vertikálně umístěnými proplástkami nejspíš pocházely ze spálených šindelů, jimiž byla pokryta střecha stavby s apsidou. Spektrum nálezů doplňovaly velké železné hřeby a nevelký zlomek z těla amfory římské proveniencí.

Na profilech preparovaných v průběhu výzkumu bylo možné sledovat výplň sestávající z tenkých vrstev. Dosahovaly místy pouze síly několika centimetrů, a odlišovaly se texturou a zbarvením, s převahou štěrku a štěrko-písků, pouze v některých byly větší vměstky hlinitých součástí. Jejich vzhled umožňuje konstatování, že vznikly v průběhu záměrného zasypávání studny, kdy byl do šachty vhazován různorodý materiál, pocházející z výkopů uložených někde v blízkosti ústí, a také další hmota z míst se zachovaným půdním krytem. Objevily se od dna až do výšky 285 cm (měřeno od nejnižšího bodu studny). Horní partie zásypu, zaznamenané ve výše položených úrovních, už takové schéma nenabízely, zde se projevovaly pouze mohutné vrstvy spadající podél stěn. Vznikaly v průběhu samovolné destrukce, kdy se uvolňoval materiál po obvodu deprese v místě zaniklé studniční šachty. Ta se v těchto úrovních projevovala už pouze jako nálevkovitý útvar s široce otevřeným ústím. K jeho zaplňování docházelo postupně. Situaci těsně pod úrovní ornice umožňuje kontrolovat zahlučený sídlištní objekt ze slovanského období, který byl umístěn uprostřed půdorysu studny. V jeho kontextu byly nalezeny dva malé zlomky římských cihel, u nichž není možné očekávat, že měly nějakou souvislost s někdejší stud-

Obr. 2. Profil studny římského tábora Mušov-Neurissen I. Legenda s údaji o probíhajících aktivitách a fázích zaplňování:

A – dno výkopu v době zastavení prací na budování studny; B – zabezpečení nejspodnějších dřevěných prvků výdřevy proti sesutí; C – uložení nebo vhození parohu na dno výkopu; D – vhození spálených dřevěných stavebních prvků a požárem zasaženého hlinitého materiálu sebraného v prostoru spáleniště stavby s apsidou (zuhlňatělé trámy a šindele ze střechy, železné stavební hřeby); vhození střepu z amfory; E – průběžné, setrvalé, nasypávání materiálu, jenž se ukládal v podobě tenkých heterogenních vrstev a neobsahoval už materiál, který by vykazoval stopy působení ohně; F – ukončení činností spojených se zasypáváním šachty, opuštění prostoru; G – přirozené sesouvání materiálu ze stěn, vznik širokého nálevkovitého ústí; H – zaplňování mělké deprese v ústí někdejší studny; CH – zřízení zahluubeného slovanského objektu nad zásypy studny; I – úplné zarovnění terénu do podoby známé v době záchranného výzkumu.

Fig. 2. The well profile in the Mušov-Neurissen I camp. The legend with data on activities in progress and stages of filling. A – the bottom of the excavation that had been reached at the time when work on the well construction was stopped; B – making the undermost wooden elements of the timbering safe from land slip; C – placing or throwing the antler onto the bottom of the excavation; D – throwing of burnt wooden construction elements and fire affected clay material collected in the space of the fire scene of the building with the apse (carbonified beams and shingles from the roof, iron construction nails); throwing of the amphora shard; E – continuous and constant filling of material which settled in thin heterogenous layers and did not contain any components showing traces of fire; F – ceasing of activities connected with filling the shaft, abandoning of the space; G – natural land slip of material from the walls, occurrence of a wide funnel-shaped orifice; H – filling of shallow depression in the orifice of the former well; CH – establishment of the sunk Slavonic object above the filling of the well; I – complete evening out of the terrain in the shape which was to be found at the time of rescue research.

nou nebo s blízkými objekty z doby římské – žádný zdroj stavebního materiálu se na okolních plochách neobjevil. Zděné stavby na Burgstallu jsou vzdálené zhruba 650 m, a kumulace stavební destrukce vytvořená v době římské a zaznamenaná při výzkumu v letech 1993–1994 na vzdáleném okraji tratě Neurissen, v místě U propustku, se nalézá 250 m daleko. Přesun zlomků stavební keramiky z obou míst v důsledku samovolných erosivních procesů nebyl možný. Zlomky cihel tedy byly přemístěny záměrně, po destrukcích zděných staveb na Burgstallu; transfery téměř s jistotou realizovali lidé v době slovanské, novověké zásahy by vedly k uložení takového materiálu pouze v úrovních s ornici.

Výplň studny, kromě vrstev u dna, tedy neobsahovala nálezy z období její výstavby. Při výzkumu se ve výplni podařilo zaznamenat pouze miniaturní zlomky pravěké keramiky, která zjevně pocházela z kulturních vrstev nebo z objektů z okolí. Do studny byly transportovány v průběhu jejího zasypávání a následného samovolného zaplňování. (Jedinou výjimku představuje drobný zloмок parohu z jedince malého nebo středního vzrůstu, který mohl mít stejný původ jako pravěká keramika, a můžeme se domnívat, že rovněž pocházel z nějakého staršího objektu.)

Zvláštní postavení mají archeozoologické nálezy vyzvednuté při pracích ve spodní části studny. Byly zde nalezeny zlomky parohů jelena a několik drob-

ných, zatím neurčených zvířecích kostí. Pozice zlomků parohu byla ověřena při kontrolním vkopu, kterým byla sledována nálezová situace u severozápadního nároží studny (obr. 3), jednotlivé součásti se v profilu objevovaly ve spodních úrovních jejího zásypu. Další bloky parohu se podařilo preparovat při začišťování výplně (obr. 4). Část výsad deformovaných tlakem přiléhala k písčitému dnu, v jejich prostoru se nalézala hnědá písčité hmoty, místy prostoupená bloky materiálu s vypálenými hrudkami hlíny a četnými drobnými uhlíky. Z polohy zaznamenané v době nálezu nelze rozhodnout, zda paroh byl na místo přesunutý v celku anebo v částech, a není jasné, zda v rohu pracovní komory došlo k jeho uložení někým, kdo stál na tom místě, anebo byl předmět vhozený do šachty z úrovně ústí studny. Paroh se ale v každém případě objevil v místě nálezu v samotném počátku záměrného zaplňování.

Část hmoty parohu degradovala až do podoby šupinek a nesoudržné spongiózy. Proto nemáme dost podkladů pro určení podoby předmětu ve chvíli uložení na místo nálezu, mohl být vhozený celý, i v několika kusech. Kompaktní části dovolují částečnou rekonstrukci parohu střední velikosti, s některými výsadami vykazujícími nepravidelný růst. Významná je skutečnost, že je zachovaná spodní část, tzv. růže, a je tedy možné sledovat plochu, kde nasedala prostřednictvím pučnice na lebku, od níž byla spontánně oddělena při shozu. K tomuto stavu dochází poté, co v důsledku zvláštních růstových procesů vznikne mezivrstva ze zvláštních

Obr. 3. Půdorys studny tábora Mušov-Neurissen I, úroveň zhruba 7 m od povrchu podloží; barevně je vyznačený obvod zjišťovacího výkopu provedeného bagrem, na profilu v linii vyznačené silnou čarou se u dna objektu objevily zlomky parohu.

Fig. 3. The ground plan of the well in the Mušov-Neurissen I camp, a level 7 m underneath the subsoil; the perimeter of the excavation done with an excavator is highlighted in colour, in the profile line highlighted with a thick dash, fragments of an antler appeared.

Obr. 4. Dno výkopu pro studnu římského tábora v Mušově-Neurissenu; v sondě vedené napříč spodní částí výplně byl začištěný zloмок parohu uložený in situ, na intaktním podloží; v okolí vrstvy s uhlíky a vypálenými hrudkami hlíny.
Fig. 4. Part of the antler in situ, in an intact basis, in the space of layers with pieces of coal and burnt clay clods.

buněk, která nakonec způsobí separaci hmoty parohu od kosti. Paroh umístěný ve studni tedy nepochází z uloveného kusu, představuje nález učiněný někde v lese, ve kterém se pohybovala jelení zvěř. Na větších ani na menších na menších zlomcích nebyly zaznamenány jakékoliv stopy záseků, dělení nebo opravování. Pro časové zařazení předmětu uvádí Jaroslav Tejral (2014, 241) a také Marek Vlach (2018, pozn. 22) výsledky radiokarbonového datování (VERA-5341, 1970 ±40 BP, s intervalem 50 př. n. l. až 130 n. l.); vzhledem k velkému časovému rozpětí ale tento údaj nepovažují za významný pro řešení problémů spojených s interpretací situace v prostoru studny. Jak vysvětlíme v dalším textu, necháváme záměrně otevřené otázky spojené s určením doby, kdy došlo k budování studny, a ani nezařazujeme komplex objektů náležejících k táboru Mušov-Neurissen I. do kontextu historických událostí. Tento postoj vychází ze snahy nekomplikovat výklad nastolením jiného okruhu problémů. Respektujeme proto jak časně datování do doby augustovské (například Bálek, Šedo 1996), tak i verzi, podle níž římská vojenská přítomnost spadá do doby markomanských válek (především Komoróczy 2006).

V průběhu terénní akce byla vyslovena domněnka, že se paroh nalézal někde v prostoru pohybu římských vojáků, ti ho bez nějakého záměru přinesli do blízkosti rozestavěné studny, a při jejím zasypávání se dostal do země. Sledování analogických situací v římském světě později vedlo k nastolení hypotézy, že jelení shoz byl vyhledaný v okolním terénu a uložený na místo nálezů záměrně, jako předmět použitý v průběhu rituálních úkonů. Ty byly spojeny s přerušením prací, a tedy s ukončením existence studny v době, kdy probíhalo vyklízení areálu vojenského tábora, který Římané hodlali opustit. Musíme však počítat i s druhou variantou, úkony provázené zasypáváním totiž mohli uskutečnit lidé z barbarského prostředí, například v rámci jednání, kterým očišťovali krajinu po odchodu římských vojsk. V rámci dobových představ takové situace měly provázet obřady, při nichž jelen, v našem případě zastoupený parohem, měl zvláštní roli. Tuto domněnku, spolu s pokusem určit totožnost a motivaci aktérů, se pokusíme v dalším textu ověřit na základě některých nálezů zaznamenaných při výzkumech jiných objektů stejné kategorie. Předmětem našeho zájmu budou především studny, dále pak jeleni jako zvířecí druh, k němuž se vázaly symbolické významy, a konečně depozity, záměrně seskládané a uložené skupiny předmětů – artefaktů, ale i přírodnin – vyřazených programově z živé kultury lidských komunit.

Na tomto místě je nutno připomenout zvláštní postavení studny v Mušově; nálezová situace je zcela jednoduchá, protože úplně chybí etapa užívání studny v úloze zdroje vody. Dokumentovaný objekt je výsledkem krátkodobé akce, práce mezi začátkem a ukončením hloubení šachty trvaly nanejvýš několik týdnů. Zasypávání spodní třetiny nastalo s nepatrným

časovým odstupem, bez archeologicky zjistitelných stop časové prodlevy, jinak by se na dně usadila vrstva materiálu vytvořená v důsledku samovolných destruktivních procesů. Ty ale začaly až poté, co spodní část šachty vyplnily materiály nasypávané záměrně. Krátké trvání objektu vlastně souvisí i s malým počtem nálezů, které byly shromážděny v průběhu výzkumné akce. Ve studnách z jiných lokalit, které jsou představeny v dalším textu, byly zaznamenané početné soubory různorodých materiálů, nalézaly se ale vesměs v místech s dlouhodobým osídlením, kdežto v Mušově při výstavbě tábora, k němuž náležela studna a stavba s apsidou, působily pouze krátký čas jednotky zajišťující výstavbu a základní ochranu areálu. Konečně stav identifikovaný na naší lokalitě nemusí být výjimečný, malý inventář nálezů nemusí při výzkumech vzbuzovat pozornost, přitom v průběhu dobového rituálního úkonu mohl být použitý minimální počet předmětů – artefaktů, z hlediska účastníků odpovídajících činností se tím ale neoslabilo síla realizovaného gesta.

Studny a jejich symbolické významy, jeleni a jejich postavení v okruhu rituálů doby římské

Exkurz: Nejstarší studny zřízené nositeli zemědělské civilizace v našem prostředí, počátky a přetrvávání neprofánních významů studničních šachet

Pro pochopení spektra funkcí a významů, které měly studny v minulosti, má zvláštní význam sledování již nejstarších, které byly budovány už v začátcích středoevropského neolitu. Z hlediska moderních lidí se může zdát, že pro tehdejší komunity nebyly zapotřebí; stačilo při zakládání obytného areálu zvolit prostor poblíž vodního toku nebo u pramene. Archeologické výzkumy však indikují mnohem složitější obraz tehdejší reality. Celkem je k dispozici kolem tří desítek studní spojovaných s kulturou s lineární keramikou. Existují indicie, že tato zařízení nebyla užívána pouze v zájmu čerpání užitkové vody. Kromě artefaktů, které mohly být ztraceny, se nalézají ve studnách i kosti, které tam mohly být záměrně uloženy. V Rehmsdorf jižně od Lipska bylo ve studni 16 liščích kostí a fragment kosti lidské (ulna). V Altscherbitz v severozápadním sousedství Lipska byl nalezen mléčný zub a v náplni studny ve Schletz v Dolním Rakousku ležely lidské lebky se smrtícími ránami (Elburg 2011, 31–32). V Brodau u Lipska byla zkoumána studna, v níž se našla dvě selata. Je jasné, že nespada dovnitř náhodou, ale že byla záměrně „pohřbena“. Pohřeb mrtvých zvířat naznačuje, že studna již nemohla být využívána jako zdroj pitné vody (Elburg 2011, 32). Po skončení užívání studny v Altscherbitz bylo dolních 2,5 m šachty úmyslně zaplněno hmotou odpovídající ornici, ve které se objevilo větší množství keramiky. Ve vyšších úrovních se nalézalo 8 celých nádob včetně jedné zdobené

(Elburg 2011, 34–35). Konečně i při výzkumu studny kultury s lineární keramikou z Mostu byly nalezeny nádoby, které se měly na místo dostat v celku (Rulf, Velemínský 1993, 547, 556–557, fig. 3, 4). U dna studny 224 v Mohelnici se spolu s dalšími zvířecími kostmi a drobnými nálezy objevil zlomek jeleního parohu umístěný mezi dva dřevěné kůly (Tichý 1972, 19).

Zdá se, že zmíněné nálezy lze zařadit mezi depozita, a že je nutné počítat s uplatňováním symbolické funkce studní už v době, kdy se prvně objevily v zástavbě sídlišť. Není jasné, zda měly výsadní postavení mezi dalšími objekty; symbolická funkce je spolu s praktickou (a společenskou) vlastní všem artefaktům, jak to prezentoval Evžen Neustupný (2007, 20, tab. 3). Spojování profánních významů s náboženskými představami mělo být samozřejmou součástí myšlení pravěkých populací. Ve studnách ale docházelo k petrifikování situací, které jinde lehce podléhaly zničení, a výpověď tohoto typu objektů je tedy zřetelnější.

Nejstarší studny nejsou omezeny regionálně a ani časově. (Pro ilustraci – ze středoevropského prostoru jsou k dispozici dendro data odpovídající počátku zdejšího neolitu, a to 5540 ± 5 BC z Mohelnice, a 5057 ± 5 BC z Erkelenz-Kückhoven.) Nevykazují vazbu na klimatické výkyvy a ani problémy spojené s životním prostředím a nejsou vázány na jeden typ osídlení. Lze do jisté míry akceptovat závěr, že vlastně představují celkem běžnou součást zástavby sídlišť kultury s lineární keramikou. Tento typ objektu se jako součást struktur neolitu objevuje už na jeho počátku ve výchozích oblastech, na Předním východě nebo na Kypru. Bývají zde uváděny mezi znaky vyšší komplexity a sedentarizace (Thomas 2003). Objevy ve střední Evropě by se daly dokonce považovat za součást „neolitického balíčku“ (Elburg 2011, 25–28), s nímž se populace prvních rolníků vydávaly na cestu do nových sídel v Evropě. Zcela mimo konvenční představy o procesech neolitizace stojí výsledky genetických analýz jeleních populací v severozápadní části Evropy. V průběhu posunů lidí mladší doby kamenné došlo k programové introdukci jeleních populací na Skotské ostrovy (Stanton et al. 2016). Předmětem promyšlených zásahů lidí, nositelů neolitické civilizace, tedy byly podle všeho i zvířecí druhy, které běžně zařazujeme mezi lovnou zvěř. Rozšiřuje to doklady o intenzitě zásahů lidí do přírodního prostředí, konkrétně i do vývoje jelení populace. Ty byly už v mladší době kamenné zjevně velké, jak ilustruje například hrob kultury s keramikou vypíchanou z pohřebiště v Plotišťích nad Labem. Obsahoval náhrdelník složený z 68 grandlů, vybraných zubů jelenů. Kvůli jeho sestavení bylo nutno ulovit 34 dospělých zvířat (Pavlu, Zápotocká ed. 2007, 81).

Představy zařazující studny do okruhu objektů s významem symbolů mohly mít společný základ v dobovém vnímání lidských zásahů do zemského

povrchu, které nově přinášela neolitická revoluce. Ve světě rolníků vznikaly ve velkých počtech kůlové jámy, zásobnice – síla, různé sídlištní jámy, pece nebo těžební jámy provázející zdi velkých domů. Porušení Země přinášelo konečně i samotné obdělávání půdy jednoduchými nástroji, stejně jako později orba využívající pluh a zvířecí zářah. Studny pouze zasahovaly do větších hloubek, a navíc se dotýkaly hladiny spodních vod, ke které lidé do té doby ve volné krajině neměli přístup.

V územích osídlených příslušníky zemědělských civilizací pak byla v dalších obdobích zřejmě sdílena i odpovídající symbolika, která se na studny vázala. To platí i pro dobu římskou. Opakovaně se v pracích badatelů objevují zmínky o tom, že studniční šachty představovaly v rámci dobových představ trasu spojující povrch země s podsvětím (Martin-Kilcher 2007, 35). Přitom uvedená formulace není pouze smyšlenkou. Excelentní hmotný doklad nabízí studna z Kesteren-De Woerd v Nizozemí. Ve spodní části šachty se našel žebřík, jenž byl horní stranou postavený směrem ke dnu (van Haasteren, Groot 2013, fig. 5, s dalšími odkazy na zdrojovou literaturu). Předmět byl zjevně umístěný v takové poloze, aby měl funkci symbolu, a umožňoval „výstup“ k vodní hladině a do podsvětí.

Volnou paralelou ke studni představovala už v řeckých chrámových okrcích jáma označovaná jako obětní, ztotožňovaná někdy s hrobem héra (Burkert 1983, 202), bez toho, aby tam musela být uložena nějaká osoba. Studny mohly být chápány i v době římské pouze jako modifikace takového zařízení situovaného v profánních areálech, v obou případech by oběti směřovaly do podsvětí.

Jelen a jelení parohy v posvátných souvislostech v antickém světě, jejich symbolické významy

V římském panteonu je jelen atributem a společníkem bohyně lovu Diany. Odkaz na lov jelenů a jelení parohy obětované Dianě najdeme ve Vergiliově díle *Bucolica* (ecl VII 30). Tyto představy nebyly sdíleny pouze v oblasti státního kultu nebo v literatuře sloužící císařskému domu. Vztah k odpovídajícímu tematickému okruhu zaznamenává nápis (CIL II, 2660) dedikovaný Q. Tulliem Maximianem. Tento muž působil v šedesátých letech 2. století jako legát VII. legie se sídlem v hispánském Leonu. V části textu ve čtyřech jambických trimetrech je zaznamenáno: „*Cervom altifrontum cornua dicat Dianae Tullius, quos vicit in parami aequore vectus feroci sonipede.*“ – „Dianě zasvětil Tullius parohy jelenů s vysoce zvednutými čely, které uštvál, když letěl na koni tryskem přes horskou planinu“. Úcta k božstvu s jeho atributy nebyla tedy vnímána pouze jako součást oficiálních, státních

kultů, byla blízká a srozumitelná širšímu okruhu lidí. V Hispánii je vztah k tomuto zvířeti doložený konečně už v době republikánské. Sertorius (126–172) v době povstání Lusitanů si v táboře držel bílou laň, a jak uvádí Plutarchos ve svých Βίοι Παράλληλοι (Σεπτῶσιος 11), když mu svěřili hlavní velení, začal zvíře označovat za dar od Afrodity. Tvrdil, že mu zvěstuje božskou vůli, a jeho spojenci pak rozkazy nepřijímali jako by pocházely od cizince a smrtelníka, ale považovali je za pokyny bohů. Podle Plinia Staršího (Hist. Nat. 8. 41) jelení parohy měly obsahovat léčebný prostředek, a byly využívány při epilepsii.

Jak uvádí Wilhelm Heizmann (1999), motiv jelena byl spojovaný s plodností a regenerací. Tyto představy se opíraly o každoroční obnovu parohů, která symbolizovala střídání ročních období, cyklickou obnovu plodivých sil, ale také smrt a následné znovuzrození. V přímé souvislosti s tím byly z parohů zhotovované amulety, některé s falickými prvky. Jelen jako posvátné zvíře měl mít schopnosti vyhledávat cestu, určovat trasu vedoucí napříč průsmyky, k pramenům a také k podsvětí. Tehdy působil jako psychopompos, měl význam při pohřebních obřadech, kdy jelení kosti představují pozůstatky pohřebních jídel. V okruhu kosmické symboliky byl spojovaný se Sluncem, ale také s Měsícem, pokud se objevoval jako průvodce Artemidy – Selene. A ve světě barbarů platily obdobné představy (Steuer 1999).

Římané, domácí obyvatelstvo a náboženství na obsazovaných územích

Pro místní obyvatelstvo v územích obsazovaných Římany v prostoru za Alpami představovala krajina posvátný prostor. Po nastolení římské dominance však stará posvátnost krajiny byla narušena, noví vládcí stavěli chrámy, svatyně a oltáře odpovídající jejich náboženským představám (Kuhnen 1996, 18–20). Na dobytých územích se jedná *de facto* o náboženský imperialismus, který následoval bezprostředně po vojenském dobytí území (Kousser 2010, 122). Narušení kontinuity představovalo rovněž zakládání nových sídel vilového typu a inovace se dotýkaly i volné přírody, s introdukcí cizích zvířat, v Británii například daňků; agresivní postoj k místnímu světu dokladovala představení v arénách, kde byla do programu zařazována a pobíjena divoká zvířata (Allen 2014, 174).

Náboženský život v prostoru, kam směřovala římská agrese, byl regulovaný mezinárodním právem v podobě, jak ho vnucovali Římané poraženým nepřátelům. Ti měli možnost nabídnout podrobení se podle zásad *dedere se in fidem*. Odpovídající pravidla podrobně vysvětluje Polybios (XXXVI, 4, 1–3). Věcně Římané přebírali kontrolu nad krajinou, městy a jejich obyvateli, muži i ženami. Ti dále ztrá-

celi ποταμούς, λιμένας, ιερά, τάφους – v úzkém významu těchto termínů – „řeky, břehy, chrámy, hroby“. Řecký historik přitom nepochybně tlumočil označení odpovídající strohé mluvčí právní normy. Ve výčtu ale můžeme vidět dva páry antonym, která jsou současně komplementární. V prvním případě byly současně veškeré vodní roky a vodstvo vůbec, a vedle nich přiléhající země – souš. Druhá dvojice na jedné straně zahrnuje vše posvátné, to co spadá do kompetence božstev významných pro řízení života lidí, tedy místa jejich uctívání, odpovídající oběti a úkony, a kromě toho jsou vymíněny hroby a pohřební obřady, věci týkající se podsvětí. Nově etablovaní vládci si tak rezervovali kromě kontroly právně definovatelného prostoru, movitého a nemovitého majetku a osob navíc i kompetence v rozhodování o hmotném i ideovém světě, v němž měli existovat nově ovládaní lidé. Lze se dohadovat, že u nich navíc měly být zpřetrhány vazby na jejich předky, od nichž přijali zemi, o kterou měli být připraveni. Jak posléze pregnantně uzavírá Polybios, ve výsledku Římané převzali vše do svého majetku, a těm, co se jim svěřili, nenáleželo už vůbec nic. Tento typ kolektivního otroctví měl vést k ekonomické a sociální deprivaci komunit a jedinců. Zásah v oblasti náboženství mohl být přitom motivovaný pouze zájmem o úplné potření identity postižených. Tolerance vůči náboženstvím poražených byla možná, ale pouze z vůle dobyvatelů.

Představitelé římské moci jednoznačně potlačili některá tradiční náboženská společenstva, zakazovali například druidismus v Gallii, který představoval personálně a organizačně fungující systém. Nastoleny byly nové, římské, způsoby uctívání, a zcela rozhodně byl prosazován císařský kult. To však nevyklučovalo, že byla akceptována další existence starších praktik, a zřejmě nedocházelo k tomu, aby byly programově kladeny překážky pro vznik nových, hybridních náboženských představ. Vznikaly i nové kultovní stavby, které znamenaly pro obě strany přijatelnou syntézu. Umělecká díla s kultovní tematikou, představující součást tohoto procesu, byla ve svém působení úspěšná, protože mluvila k oběma stranám. K nositelům římského přístupu náleželi reprezentanti nové moci, včetně vojáků, a také civilní složky mediteránní populace etabloující se v dobytém prostoru. Na inovacích se podílely rovněž osoby s domácími kořeny, které profitovaly ze spolupráce s vítěznou stranou. Ta vítala projevy zájmu o civilizační standard představitelů mediteránního světa a náboženství nabízelo místním prostor pro artikulaci projevů vstřícnosti. Náboženský život autochtonního obyvatelstva přitom mohly setrvale doprovázet rituální praktiky vycházející ze starších, domácích kultovních představ (Kousser 2010, 123). Konečně část těchto představ byla pro obě komunity společná; i lidé pocházející z Itálie považovali za prostor prostoupený božskými silami vodní zdroje, jako byly studny, cisterny a také nymfea s oblibou vkládaná do interiérů soukromých budov. Takové postoje v ko-

mentářích k Vergiliově Aeneis zaznamenal konečně i pozdní autor Servius (ad Aen. VII. 84): *Nullus enim fons non sacer*. – „Není pramen, který by nebyl posvátný“. Použitý termín, *fons*, přitom nepochybně zahrnoval všechny vodní zdroje, tedy i studny.

Pro římské náboženské představy měly velký význam kontakty s etruským světem. Na Apeninském poloostrově se při sledování informací se vztahem k neprofánním jednáním můžeme opřít o dobové písemné zprávy a o archeologické nálezy s relativně přesným časovým zařazením. Lze přitom ilustrovat také některé aspekty provozování kultu v chrámech, ale i neprofánní aktivity realizované v rámci každodenního života společnosti. Má to význam pro kontrolu situací zaznamenaných při studiu náleзовých situací zkoumaných v průběhu archeologických výzkumů mimo mediteránní oblast. Při charakteristice některých aspektů obětních praktik Etrusků uvádí Hilary Becker (2009) přehled nejobvyklejších okruhů obětovaných komodit. Byla to zemědělská produkce, spony, terakoty a i velkorozměrné plastiky, přičemž značná část umělecké produkce byla zaměřena na zhotovování obětních předmětů (Donderer 1991–1992). Také v v oblasti Velkého Řecka měly být podle dobových sdělení některé chrámy zaneřádně obětmi až do té míry, že zobrazení hlavního božstva nebylo viditelné. Pro charakteristiku poměrů v Etrurii využívá popis situace zachycené při výzkumu v Graviscae u Tarquinie, jak ji charakterizuje Jean Macintosh Turfa (2006, 97): „*While many or most votives may have been heaped in courtyards, stacked at tables, or buried in pits or wells, some, on the evidence of large stone bases, were kept on view for generations*“. V chrámech dedikace byla adresná, často v podobě nápisů uvádějících obdarovávajícího a také obdarované božstvo. Uložením na posvátném místě bylo zaručeno, že věc bude vyřazena z užívání dárce, dojde tedy k „ukončení jejího života“ v ekonomickém prostoru. Významné je, že obdobné postavení měly předměty vyměňované při komunikacích mezi příslušníky dobových elit; potvrzovaly prostřednictvím odkazů na zaštitění božskými silami stávající a nově domlované závazky. Předávání znalostí o kultu představovalo u rodin na vrcholu společenského žebříčku součást mezigeneračních sdělení zajišťujících jejich sociální výlučnost. Tito lidé pak mohli zasvěcovat dary vyčleněné z válečné kořisti, před bitvami nebo jinými významnými událostmi se k božstvům obraceli se svými žádostmi a v případě úspěchu plnili sliby, které učinili. Z jejich řad pocházeli organizátoři obřadů, při nichž byly přinášeny oběti zvířat, s vymíněným dílem určeným bohům. Kvalitní maso bylo konzumované v podobě kultovních jídel společenstvím věřících. Tak byla zajištěna redistribuce některých produktů z okruhu zemědělské produkce. Recyklovat bylo možné bylo možné například i kovy, ale pouze pro výzdobu chrámu anebo pro zhotovení nových kultovních předmětů. Postupy běžné v prostředí Etrusků přitom byly praktikované po dlouhou dobu i v době římské dominance.

Na tomto místě má význam alespoň zcela okrajově zmínit situaci v Itálii, i když s příklady pro poněkud starší období než jsou staletí po zlomu letopočtu, na které zaměřujeme svou pozornost v tomto příspěvku. Objekty zcela totožné se studnami s depozity, jaké jsou známé z prostoru za Alpami, lze identifikovat v Etrurii, jejíž kultury a kultovní praktiky byly v mnoha ohledech sdíleny Římany už od doby královské. Podrobnější informace zasazené do konkrétní situace drobného areálu s definovanými stavebními fázemi přináší Yvonne Backe-Forsberg (2005, především 59, 82, 84, 91, 148, fig. 53). V San Giovenale byl zkoumaný malý areál se stavbami u mostu vystavěného Etruský přes říčku Pietrisco, u paty svahů stoupajících k akropoli výšinného sídla. V zástavbě se nalézala rovněž studna vybudovaná už v první stavební fázi (565/550 př. n. l.). Ke skončení jejího užívání a zániku mělo dojít ve dvou, popřípadě několika etapách; konečný zánik areálu je kladený k roku 200 př. n. l. anebo ještě do pozdějšího období. Ze spodních úrovní výplně studny pochází celý keramický tvar, ve výše položených vrstvách byly zaznamenány zbytky kostry mladého muže ve věku 25–30 let, jehož lebka byla od dalších částí skeletu oddělena mimořádně velkým valounem. Dále jsou zmiňovány kosterní pozůstatky psa, uloženého snad v dřevěné schránce, kosti dobytčat, prasete, ovce/kozy, a kromě toho měly být nalezeny skleněné korálky nebo plotýnka z rohoviny s rytou zoomorfní výzdobou, součást intarzie dřevěné skříňky. Zaznamenány jsou také střešní tašky a kamenné bloky. Ve spodních úrovních se nalézala heterogenní výplň, výše pak byl materiál homogenní, což dovoluje úvahy o různých okolnostech, za nichž zaplňování probíhalo. Celá situace zaznamenaná ve studni má vztah k ukončení její funkce jako zdroje pitné vody, což odpovídá poznatkům zaznamenaným při výzkumech studní s depozity na jiných lokalitách (Tarquinia, Ara della Regina, Pyrgi – Backe-Forsberg 2005, 147–148).

Autorka dále připomíná, že v římském světě byly vodní toky spojovány s božskými silami (*numina*) a při přechodu řek bylo nutno vykonat oběť. Uvádí antické zprávy ve vztahu k překračování vodních toků. Zaznamenány jsou obřady, které v Římě vykonával *pontifex maximus* a Vestálky (Varro Ling 7. 44), s indiciemi, že je ve starších dobách provázely lidské oběti, které zachytil i Ovidius (Fasti 5. 621–661). Místo se studnou u mostu bylo vybaveno i několika kvadratickými nádržemi, které rovněž mohly mít vztah k symbolickým významům místa. Voda ve zvláštních nádržích (*perrihanteria*, *hagisteria*) u vstupů do posvátných areálů byla návštěvám předělu profánních a posvátných teritorií (Backe-Forsberg 2005, 146–149). Mezi zvířecími kostmi pocházejícími ze zkoumaného areálu v prostoru mostu v San Giovenale byla zaznamenaná i kost jelena, na akropoli přilehlého sídla, v budově pro pramen (Spring Building), se objevila kumulace 416 kostí a parohů jelenů, přičemž se podařilo identi-

fikovat 11 jedinců. Část nesla stopy opracování směřujícího k případným uměleckým výtvorům (Backe-Forsberg 2005, 116, 146, note 929, tab. 38).

V Pyrgi (někdejším etruském přístavu v Latii) je v případě studny USM 1060 doloženo užívání až do císařského období, zánik je kladen do období po polovině 1. století. Z nálezů jsou významné lidské a zvířecí kosti (lebka dobytčete) a úplný skleněný pohár s protlačovanými stěnami typu Issings 32. Studna se nalézala v zástavbě odkryté poblíž monumentálního chrámového komplexu (Baglione et al. 2017, 175–176, fig. 21, a–e, fig. 23). Časově a prostorově je značně vzdálená studna v Cattolica u pobřeží Adriatiku v regionu Emilia Romagna. Byla nalezena v prostoru sídliště z doby římské. Kromě několika nádob a sekery měla být do studny ponořena zvířata – kuň, pes, prasata a jehňata. Zmiňováno je odseknutí hlavy psa. Pro datování mají význam sestercie a antoniniány císaře Galliena (253–268), určují terminus post quem; soubor mincí byl uložený ve váčku na peníze (Martin-Kilcher 2007, 49). Vztah k vodě, užívání depozit ukládaných do studní, v nichž se mohou objevovat i lidské pozůstatky, jakož i zvláštní využití zvířat (včetně jelenů) bylo běžnou součástí neprofánních jednání realizovaných v prostorách sídlištních areálů, mimo chrámové okrsky, a to i na územích starověké Itálie.

Se změnami v sociální struktuře na Římany obsazených územích se měnilo i vnímání jelena, s uplatněním starších představ do nových poměrů. V úloze modelové situace lze připomenout poměry v Británii, kde se zvíře se zvláštním postavením od doby železné nově stalo znakem sociální nerovnosti a prvkem projevů identity vybraných společenských vrstev (Allen 2014, 175). Obliba motivu lovu jelenů ve výtvarném umění, například na mozaikách, měla být vyvolána zájmem o deklarování kontroly divočiny elitářskými skupinami. Současně římské vily rozložené v krajině představovaly místa kontaktu civilizovaného a přírodního světa a výjevy s přírodní tematikou, s přesahem do oblasti kultu, měly význam komunikačního prostředku (Allen 2014, 183); dovolovaly deklarovat životní postoje vlastníků luxusních nemovitostí.

Exkurz: Vyobrazení jelenů na předmětech v předřímské době železné a využití motivu v dalších obdobích

Na územích ovládnutých Římany měl motiv jelena jako kultovního zvířete staré kořeny. Postavení jelenů v kultovních představách lidí doby železné sledovala Barbara Fath (2011). Odpovídající nálezy se objevují už na počátku tohoto období, a to především v hrobových kontextech. V době laténské se pak vyskytují mnohem častěji. Podle analýzy uvedené autorky depozita situovaná v jámách nebo studnách z doby laténské ukazují, že toto zvíře mělo v představách tehdejších lidí zvláštní roli. Má svoje místo jako výzdobný pr-

vek zaznamenaný na povrchu nádob, objevuje se jako samostatná plastika, ale také v podobě parohů nebo částí zvířat. Byla tedy využívána jak forma vizuální prezentace, tak i prezentace v materiální podobě. Na rozdíl od antropomorfní plastiky, u které pro zobrazenou osobu-boha lze najít odpovídající označení v nápisech, určení významu zoomorfních vyobrazení není tak jednoznačné. Právě v laténském období představují nejspíš zjevení božské bytosti, přičemž se výrazně uplatňuje tendence propojení zoomorfních prvků charakterizujících jelena se znaky člověka; výsledkem je podoba hybrida.

Depozita paroží jsou známá i z keltských kultovních míst, což podtrhuje a ověřuje jejich zvláštní význam. Při výzkumu keltské svatyně v Roseldorfu (Holzer 2007), v Dolním Rakousku mezi Hollabrunnem a Znojmem, byl nalezen paroh s upraveným koncem. Měl být součástí plastiky božstva (Cernunos), anebo představoval část masky druida. Uložení v horní části nálezové situace je vysvětlováno tak, že předmět, z něhož paroh pochází, byl poškozený a záměrně odložený na místo nálezu při poslední, uzavírající ceremonii, před definitivním opuštěním areálu užívaného mezi koncem časného laténu a začátkem pozdně laténského období (Holzer 2009, 177–182, Abb. 9–11). Pozice parohu jelena v tomto případě indikuje význam zvířecího druhu v dobových představách; tento předmět byl spojován s rituálním ukončováním existence věcí a aktivit na místech, která se stala posvátnými.

Zobrazení muže s paroží je známo ze stříbrného kotle z Gundestrupu, který pochází z 2.–1. století př. n. l. Kotel váží 88,6 kg, je zhotovený ze stříbra s patrnými stopami zlacení. Muž s parohy představuje ústřední postavu jedné ze scén. V rukou drží hada s beraní hlavou a torques, po stranách u něj stojí jelen a další zvířata. Obdobné prvky lze vidět také na bronzové soše z lokality Bouray-sur-Juin ležící jižně od Paříže. Zobrazený je mladý muž s nákrčníkem se zkříženými nohama, chodidla jsou znázorněna jako kopyta. Zřejmě představuje boha označovaného v nápisech jménem Esus. Ikonografická podobnost (torques a držení těla) spojuje tento výtvor s výjevem na kotli z Gundestrupu. Socha je datována do LTD, oči byly zdůrazněny barevnými skleněnými vložkami (Fath 2011, 40).

Podobné vyobrazení nalézáme na monumentu označovaném jako Nautae Parisiaci. Kamenný „sloup lodníků“ zřízený v době tiberiovské v Lutecii Parisiorum (dnešní Paříž), sestával z několika etází kvadratických bloků, které pokrývaly po stranách postavy interpretované jako obrazy božstev (Fath 2011, 39); jeden z výjevů znázorňuje muže s plnovousem, torquesem na krku a s parohy; na každém z nich je pověšený torques. Na sloupu existují i jiná antropomorfní zobrazení, která mohou být identifikována prostřednictvím nápisů pod každým výjevem. Představený je takto na-

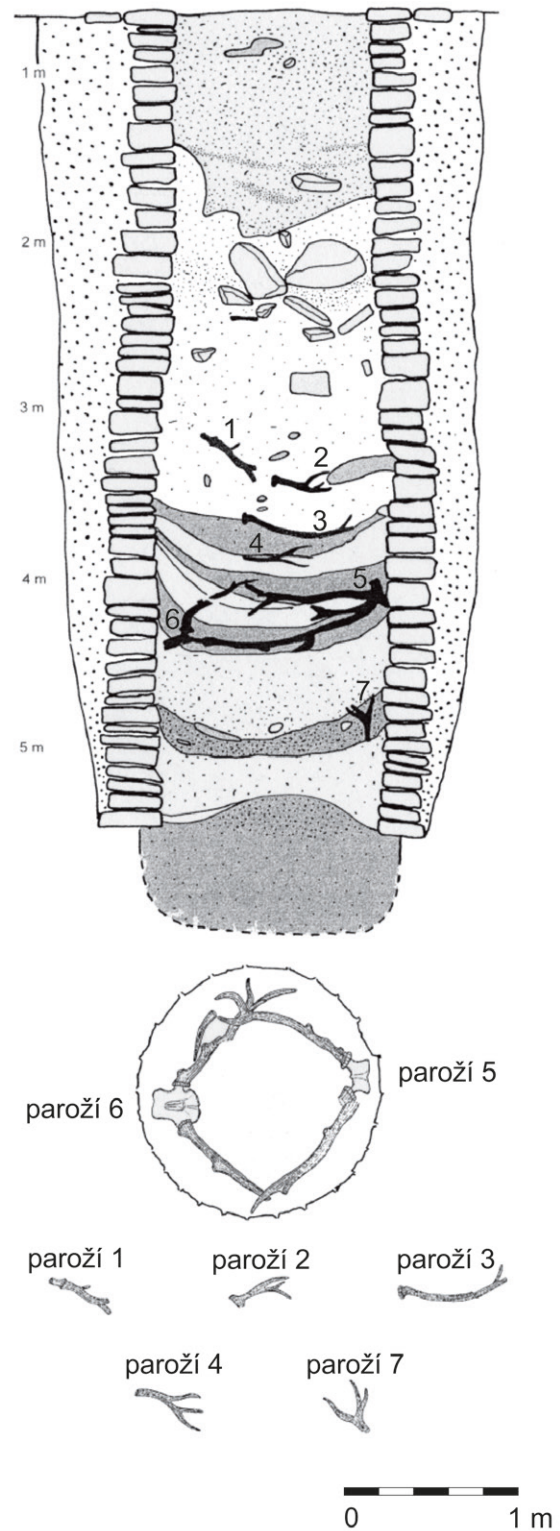
příkladů bůh Esus a Vulcanos. Postava s parohy odpovídá božstvu označenému jako (C)ERNUNNOS. Vedle dalších božských bytostí jsou jmenováni i římsští bohové, a doplňují tak zvláštní „pantheon“ místního obyvatelstva (Fath 2011, 39–40).

Jelen a jeho prezentace v objektech doby laténské

Z Aulnat – Le Puy-de-la-Poix v Auvergne je známo několik hrobů a jam, ze kterých pochází na kruhu zhotovená keramika se znázorněním jelena. Zvláště dobře zdokumentovaný je nález ze šachty 78. Je 4,5 m hluboká, obložená dřevem a její výplň je složena z množství vrstev. Ve spodní části bylo uloženo deset polychromně malovaných nádob. Mezi nimi byly dvě s vyobrazením jelena. Tyto nádoby byly téměř neporušené, není ale jasné, co původně obsahovaly (Fath 2011, 42).

Ve výplni šachty v areálu typu „Vierechschanze“ ve Fellbach-Schmiden u Stuttgartu byla nalezena dřevěná socha jelena s očima mandlovitého tvaru, opatřená nadměrnými ušima, zakřiveným tvarem těla, vyobrazeny byly navíc detaily, které nebývají přímo spojovány s motivem jelena, jako jsou například florální prvky na parožích. Dřevěná socha, původně součást větší skupiny, ležela ve vrstvě v hloubce asi 18 m, ve výplni se dále objevovalo zuhelnatělé dřevo, keramika, významné bylo zastoupení organické hmoty. Vzhledem k výsledkům dendrochronologie bylo možné stanovit, že výdřeva a dřeva z výplně datují stavbu studny na jaro roku 123 př. n. l. Botanické studie prokázaly, že zásyp musel vzniknout ve velmi krátkém časovém intervalu, což je důvodem, proč lze uvažovat o rychlém, a tedy úmyslném zaplnění studny. Zdá se, že zachované součásti plastiky byly uloženy do studny záměrně neúplně (Fath 2011, 42–44).

Plastické znázornění jelena v době římské je vzácné, převažují nálezy lebek a parohů v zásypech studní a šachet. V této době však už v podobných nálezo- vých situacích jasně dominují nálezy koní, psů nebo prasat. Objevují se také rozdíly ve výběru zvířat. Domácí zvířata a drobná zvěř nesou na kostech stopy řeznického opracování (Fath 2011, 44). Působivým příkladem studny z doby římské s jeleními parohy je objekt z 3. století n. l. nalezený v prostoru římského domu z Kelsterbachu poblíž Frankfurtu nad Mohanem (obr. 5). V severní části domu byla 5,5 m hluboká šachta kruhového půdorysu s obvodovým pláštěm vystavěným z cihel, ve které byly 4 jelení lebky s paroží. Jsou zpracovány tak, že spodní dvě výsady chybí. Jedno z paroží nese stopy po zářezech. Nápadné jsou dva parohy vyzvednuté z hloubky 4,2 m. Oba kusy jsou zaklíněny koncovými výsadami tak, že tvoří uzavřený kruh (Fath 2011, 44). Na dně studny byla nalezena spodní čelist hříběte a několik střepů amfor.

Obr. 5. Jelení parohy v profilu studny z Kelsterbach. Podle: Fath 2011, 45, Abb. 7.

Fig. 5. Deer antlers in the profile of the Kelsterbach well. Following Fath 2011, 45, Abb. 7.

Zde, stejně jako ve studni na „Viereckschanze“ ve Fellbach-Schmidlen, se předpokládá rychlé zaplnění. Část výplně tvořila stavení suť z cihel, kamenů a drobků hlíny (Fath 2011, 44–45).

Vedle studny se nachází pouze 80 cm hluboká jáma, která byla původně obložena dřevem. Její podlaha vydlážděná kameny zářila zlatě kvůli vysokému obsahu pyritu. V této komoře se nalézala dřevěná nádoba, která obsahovala 30–35 rozpůlených nádob různé kvality, železný nůž, klíč a polovinu náramku. Náramek je datovatelný do období LTB a je zřejmé, dle patiny, že již v době římské ho byla pouze půlka. V sousedství byly nalezeny jelení kosti a pozůstatky (s jistou pravděpodobností) původně kompletní koňské kostry, která však byla zničena orbou (Fath 2011, 45). Oporou pro časové zařazení může být sestercius císaře Commoda (ražba roku 181 v Římě) uvízný mezi kamennou dlažbou. Mince by dovolila časové zařazení objektu už na konec 2. století n. l., na povrchu jsou ale výrazné známky opotřebení. Keramika pak zahrnuje formy, které se objevují mezi lety 230–260 (Fath 2011, 45).

Když porovnávala Barbara Fath distribuci laténských depozitů jeleních kostí a nálezů z 1.–3. století n. l., zjistila, že oblasti jejich výskytu se silně překrývají a jsou podle stávajících poznatků soustředěny na regiony Gallie a prostor řek Rýn a Neckar. Zároveň lze říct, že jsou doloženy pouze ojediněle ve svatyních, mnohem častěji se objevují v bezprostřední blízkosti sídel. Autorka nepředpokládá kontinuální návaznost od 3. století př. n. l. do 1. až 3. století n. l. Nálezy částí jelenů ve studnách podle ní mají být projevem regionálně omezených představ, v nichž studny a jeleni byli asociováni (Fath 2011, 46). Na rozdíl od takového mínění je nutno brát v potaz domněnku, že hiát mezi nálezy z latěnu a z doby římské je pouze výsledkem přerušení kontinuity zvláštního rituálu, který nebyl po jistý čas praktikovaný. V povědomí lidí ale setrvale existovala odpovídající idea respektující význam jelenů jako objektů kultu, která se v rituální praxi opětovně uplatnila v pozdějším období.

Příklady neobvyklých výplní studní v hloubi barbarika

Zvláštní postavení v barbariku má lokalita Lahnau-Waldgirmes s nálezy z období kolem zlomu letopočtu, kdy do Germánie směřovaly římské výpravy. U dna studny v prostoru opevněného sídla městského typu v hloubi Germánie, asi 70 km východně od Rýna u Koblenze, byla nalezena pozlacená bronzová hlava koně pocházející z jezdecké sochy, prvotně umístěné na jednom z podstavců vystavěných na nádvoří fóra, ústřední budovy celého areálu. Další drobné zlomky se objevovaly v širokém prostoru zástavby. Předmět překrývalo 9 žernovů, z dalších výraznějších nálezů

lze vybrat dřevěná vědra, rukojeti náradí a dobytčí jho. Areál byl definitivně opuštěný bez stop po vpádu domácího obyvatelstva z okolí. Zánik studny je spojovaný s dobovou situací, která nastala po bitvě v Teutoburském lese, anebo po rozhodnutí Římanů o konečném odchodu z území za Rýnem roku 16. Tehdy místo vyklidili anebo ho opustili jejich spojenci, pro které mohlo být určeno. Výběr koně jako součásti depozitu měl vycházet z tradic rituálů provozovaných kmeny v severní části Evropy (Becker 2015, 232–233; Curry 2018; Rasbach, Becker 2003).

Uplatnění studny jako objektu zvláštního významu je možné dokladovat i pro barbarikum, včetně oblastí bez významného ovlivnění Kelty a laténskou kulturou. V Polabí, v lokalitě Vietze v Dolním Sasku, byla objevena jáma (objekt 100) kruhového půdorysu, s kameny a s blokem hlíny upraveným do podoby hranolovitého kozlíku k ohništi. V průběhu složitějšího rituálu doprovázeného přesuny jednotlivých součástí výplně byla do prostoru jámy vložena keramika ze začátku doby římské a také část temenní kosti a z ní vycházející paroží jelena s množstvím výsad (Schneeweiss 2013).

Studna v Berlin-Rudlow měla stěny zpevněné výpletem, průměr dosahoval 1,25 m a dno se nalézalo zhruba 3 m od současného povrchu. Z nálezů lze zmínit dřevěný nástroj s klínovitým hrotem, pískovcový přeslen a pískovcovou destičku – zřejmě polotovar pro zhotovení stejného předmětu. Kromě střepů a větších keramických zlomků se uprostřed studny, asi 60 cm nade dnem, našla nádoba datovaná do stupně B2. Zvířecí kosti pocházejí z divokého i domácího prasete, srnce, ovce/kozy, zaznamenán byl hovězí dobytek a kůň; lebky prasete a tura jsou výjimečné, jiné kosti se zachovaly pouze ve zlomcích. Jelen je zastoupený parohem s olámanými výsadami, dále se našly jelení kosti z končetin (Gehrke 1964; Pohle 1964).

V areálu sídliště Kwiatkow 11 / 20, gmina Brudzew v těsné blízkosti vodních toků v údolí řeky Warty bylo jištěno 101 studní, v počtu, který je vysvětlován rozsáhlou řemeslnou produkcí spojenou se zpracováním lnu a s výrobou textilu. Kromě celých nádob a proutěného košíku se ve výplni jednoho z objektů našla i kostra psa (Piotrowska 2015, 341).

Na lokalitě przeworské kultury Polwica-Skrzypnik, powiat Oława, zaznamenal Tomasz Gralak (2012) větší počet depozitů. Nalézaly se v kúlových jámách, v pozůstatcích staveb a především ve studnách. Bylo možné opakovaně zaznamenat zasypávání následující po skončení jejich funkce, asociované v několika případech s ukládáním zvířat nebo jejich částí. V některých případech byly zjištěny vrstvy s projevy působení ohně, s popelem a dřevěným uhlím. Jsou spojované s poklizením destrukcí objektů původně stojících v jejich blízkosti. Obvykle se objevovaly kostry nebo části koster psů. Zmínit lze studnu P5/677

s pozůstatky čtyř jedinců zachovaných v částech, studnu P5/1964 s jedním psem (Gralak 2012, 108, ryc. 1, ryc. 2). Studna P5/526 obsahovala 489 kostí dobytčete, které mělo být konzumované v úplnosti (Gralak 2012, 112). Ve studni P4/473 ležela u dna lebka koně, ta spolu s dalšími nálezy nese znaky opakované dekapitace zvířat (Gralak 2012, 115–116, ryc. 8). Zvláštní postavení mají studny P5/1407, P5/1409 nebo P5/1975, v nichž se objevily lidské kosti; jejich výskyt ve výplních ale může souviset s blízkým pohřebišťem únětické kultury, a tak není vyloučeno, že představují pouze intruzi v mladších objektech (Gralak 2012, 119).

Malé části lidských kostí pak byly vyzvednuty spolu s keramikou, zvířecími kostmi a skleněnými korálky ze studny v Konarzewie, pow. Poznań (Gralak 2012, 119, se starší literaturou). Skelet dítěte je známý ze studny z 2. století n. l. z lokality Tofting, která leží na břehu Labe v dolním Sasku, a v Dallgow-Döberlitz byla ve studni nalezena ramenní kost člověka, přepálené kosti zvířat a keramické nádoby (Gralak 2012, 119; Leube 2009, 164).

Na lokalitě s doklady hutnické výroby, se sídlištními objekty kultury przeworské v Kanie, gm. Brwinów, byla při záchranném výzkumu zkoumána rovněž studna s výdřevou, z jejíž výplně kromě keramiky a celé nádoby a části stěny hutnické pece pochází rovněž zlomek jeleního parohu (Orłowska 2015). V tomto případě tedy i v przeworském prostředí potkáváme výplně studny, kde se nalézá část jeleního těla.

V oblasti Středoevropské nížiny se nejvíc objevovaly „hroby“ psů, jako nejčastější projev zvláštních jednání. Jakkoliv se podařilo najít mnoho shodných rysů s okruhem nálezů z jižněji položených oblastí, není zřejmě archeologický obraz jednoznačným dokladem obecného rozšíření odpovídajících představ. Statistika, kterou pro vybrané kultury připravila Katarzyna Siedlicka, umožnila konstatování, že mimořádně velké počty případů depozit jsou zaznamenány v przeworské oblasti, naproti tomu nálezy z prostoru využívaného kulturou wielbarskou nebo zarubiněckou jsou mimořádně málo zastoupené (Siedlicka 2015, ryc. 5). Takový stav zřejmě nebude pouze výsledkem stavu výzkumu a bude zajímavé sledovat odlišnosti u dalších archeologických kultur.

Ve své práci věnované studnám z doby římské, které byly zkoumány v prostoru mezi Čechami a východním Slovenskem, Monika Maixnerová (2015) nezaznamenala výrazné stopy zvláštních nálezových situací. Zvířecí pozůstatky, včetně kostí bobra evropského, a také drobné předměty (bronzová spona, blok surového jantaru, jantarový korálek, zlomky římských cihel) pocházejí ze studny (objekt č. 0396), který byl

zkoumaný na sídlišti U vodárny v Pasohlávkách, v západním předpolí návrší Burgstall; z tamních římských staveb pocházejí zlomky zdíva. Pro objekt je k dispozici datum získané radiokarbonovou metodou – po kalibraci 171 ± 47 n. l. (Komoróczy, Sázelová 2011). Tento objev dokládá, že se prostor navazující na severní břeh Dunaje neodlišuje od dalších barbarských území, a příští terénní akce přinesou jistě nové objevy této kategorie.

Symbolika spojená s jeleny byla známá i uživatelům obětíšť v prostoru barbarského osídlení v oblastech vzdálených od římského limitu na Dunaji a Rýnu. Jelení kosti jsou zastoupeny na významném obětíšti Otałazka ve Velkopolsku, jižně od Varšavy. Existovalo v době stěhování národů. Areál se skládal ze dvou okrsků rozložených na březích řeky. V jednom, s kumulací kostí lovených zvířat, se našly také zlomky lebky jelena a dále roztržité jelení kosti a mandibula. Při výzkumu byly nalezeny kůly, které měly sloužit k vystavení lebek zvířat (Makiewicz 1988, 88, 90).

Jeden z kultovních areálů v mokřadech v Oberdorle v Durynsku, označený jako svatyně SR 1, byl zasvěcený ve 3. století n. l. V ohrazeném prostoru ve tvaru nepravidelného obdélníku s oblými rohy a oblým anexem u jedné ze stran existovalo stavení s kúlovou konstrukcí, další prvky představoval drnový oltář a ohniště. Z vybavení bylo nalezeno kultovní náčiní (například sekera, dřevěné nádobí – miska, keramika, nebo střepy s runovými znaky) a dále kultovní žerdě. V okrsku se našla dřevěná rakev použitá původně k uložení kostry kněžky, jejíž kostra dovozovala určit věk na 15 let. Kultovní úkony měly být provozovány pro bohyni odpovídající Dianě, k božským atributům náležel přeslen, lebka kance a lebka jelena s mohutným parožím. Další kosti těchto zvířat ležely mimo koncentrace jiných zvířecích pozůstatků, odpovídaly zbytkům obětních jídel (Behm-Blancke, Dušek 2002, 202–206, Taf. 106–111; 2003, 210–213). Zajímavé je určení jednoho z možných důvodů zániku svatyně – mohli ji zničit nositelé křesťanského náboženství (Behm-Blancke et al. 2003, 213).

Zvláštní postavení jelenů ve světě barbarů, i těch, kteří se pohybovali daleko na východ od námi sledovaných území, je neobvyklým způsobem představeno zprávou o Aurelianově triumfu, ve kterém byl použit vůz tažený čtveřicí jelenů ukořistěných za války s Góty roku 271. Zvířata byla nakonec přinesena jako oběť Jupiterovi a zabita v chrámovém okrsku na Kapitulu. Zpráva (SHA 26, Aurelianus 33.3) přináší svědectví o tom, že jelen zůstával významným symbolem nejen pro barbarské společenství, ale mohl být zařazen i do programu kultovních jednání v římském světě, na samotném sklonku éry pohanských náboženství.

Pozůstatky jelenů a jejich společný výskyt s destruovanými Jupiterovými sloupy v západních provinciích – výběr modelových situací

Jelení parohy, části nebo celá těla jelenů, popřípadě jelení kosti, se objevují v pozoruhodně četných případech v západních provinciích, pravidelně ve zvláštních kombinacích s opakujícím se okruhem předmětů. Významný je jejich výskyt ve výplních studní, popřípadě šachet a jam, v nichž byly velice často deponovány rovněž destruované zbytky kamenných sloupů zasvěcených hlavnímu bohu Římanů, Jupiterovi. Pro ověření domněnky o rituální motivaci, která vedla k uložení jeleního parohu z Mušova-Neurissen, tyto a jim podobné případy budeme alespoň ve výběru sledovat, jakkoliv je musíme zařadit pouze mezi volné analogie, někdy vzdálené v čase a prostoru. Hodláme je představit, protože se domníváme, že jsou výsledkem neprofánních jednání vycházejících ze stejných kultovních představ.

V porýnských provinciích po obsazení Římany se uplatňoval státní kult, existovaly a uplatňovaly se však nadále i místní religiozní představy. Vznikaly pak rovněž výtvořiny spojující oba směry, k nimž náleží právě Jupiterovy sloupy. Romanizační tendence u nich reprezentovala jednak samotná architektonická forma a lapidárně latina užívaná jako jazyk nápisů, v oblasti víry pak docházelo k zobrazování božstev spojovaných s římskou státností (Bauchhenss, Noelke 1981, 388–390; Kousser 2010, 123; Thompson et al. 2007, 41, 85–86). Vegetabilní prvky v podobě listů na dřívku dobře odpovídaly místním tradicím uctívání stromů (Bauchhenss, Noelke 1981, 83–84; Kousser 2010, 123; Thomas 1994, 156). Konečně i „importování“ antičtí bohové měli v rámci „interpretatio Romana“ svoje místní protějšky, jakým byl například Jupiter a keltský bůh oblohy Taranis (Bauchhenss, Noelke 1981, 83; Kousser 2010, 123). Obecně sdílená přitažlivost tématu se odráží ve velkém počtu zaznamenaných sloupů – v porýnských provinciích a v Gallii Belgica je jich známo přes 1150. Objevily se v nejrůznějších místech, v opevněných areálech, ve městech, ale i ve vesnickém prostředí, v zemědělských usedlostech a představují někdy i součást svatyní (Kousser 2010, 123).

Sloupy vykazují četné společné znaky. Základna byla rozdělena na dvě části. Spodní část představoval obvykle čtyřstranný kamenný blok dekorovaný na každé straně postavou některého boha. Výše ležel kámen, který byl zdobený reliéfy planetárních bohů. Někdy sloup doprovázel i votivní oltář, a to hlavně v případě, pokud zasvěcení nebylo uvedeno přímo na základně sloupu. Někdy byl takový oltář osazený i několika metry od sloupu. Většina odpovídajících památek se nalézá v okolí Mohuče, v krajině podél Rýna se obje-

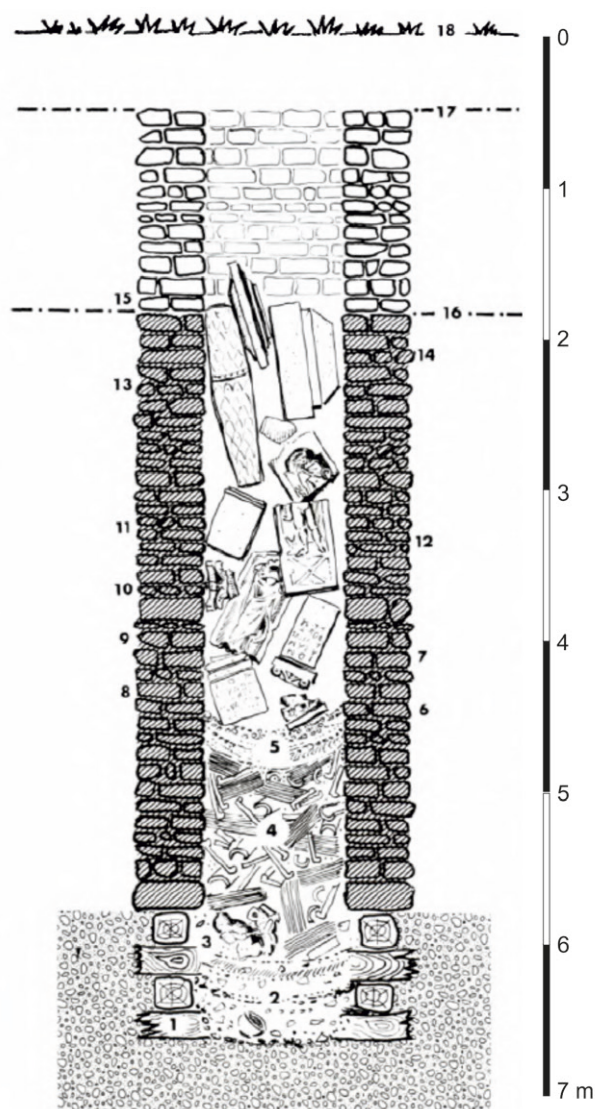
vuje ve větších kumulacích severně od Kolína a také u Štrasburku. Další jsou doloženy v údolí Saary a Mosely, a dále v povodí Neckaru (Woolf 2001, 117–118). Mnohem menší výskyt takových sloupů byl zaznamenán v jiných částech Evropy, od Rumunska po Británii.

Zaznamenané zasvěcovací nápisy patří sloužícím vojákům a veteránům, legionářům anebo příslušníkům auxiliárních jednotek a také civilním osobám, jejichž jména naznačují různý původ. Několik patřilo mezi místní nobilitu angažující se v samosprávě měst jako *decuriones*, významné však je, že velmi málo dedikantů pocházelo z mediteránního světa (Woolf 2001, 121). Některé sloupy byly vztyčeny jedinou osobou, jiné skupinou lidí (u několika z nich se zdá, že se jedná o členy jedné rodiny), další manželskými páry, i když nejvíce zasvěcenců představovali muži. Pouze malý počet nápisů deklaruje, že stavitelé byli *vicani* nebo obyvatelé *canabae* (Woolf 2001, 122).

Během druhé třetiny 3. století n. l. vnitřní rozpory a tlak barbarských kmenů žijících v sousedství vedl k vpádům, které se mají projevit i v archeologickém obraze doby. Byly opuštěny vojenské tábory a civilní sídla, dochází k deponování předmětů z drahých kovů. Zvláštní příznak neklidných časů závěru doby římské představují kostry lidí vržených do studní a jam, přičemž na kostech jsou v některých případech zjišťovány stopy zranění, anebo dokonce dělení na části. Výraznými doklady jsou nálezy ze studní v Regensburgu-Harting u horního Dunaje a také v Bonnu (v poslední době Prien 2014, 82–84). Za vpádů se měly stát předmětem destrukcí i kultovní objekty, jejichž ničení samozřejmě mělo ideový kontext, nepředstavovaly cíl aktivit agresorů, protože nenabízely zisk v podobě kořisti a jejich zničení nepřispívalo k úspěchu válečného úsilí agresorů.

Ladenburg

Významnou sumu informací nabízejí sloup a další nálezy z výplně studny v Ladenburgu (římské město Lopodunum na řece Neckar). V tomto případě chybí v souboru jelení parohy, významná je ale výpověď destruovaného monumentu. V roce 230 n. l. byl sloup za vpádu Alamanů poškozený a jeho vrcholová část s plastikou zobrazující Jupitera na koni a další božstvo – Giganta – byla rozbita a vhozena do studny. Sloup na své náklady a na svém pozemku obnovil Novanus Augustus. Především nechal nově zhotovit skupinu na vrcholu z barevně jiného materiálu. Použil i oltář, který osadil v blízkosti, a nová verze nápisů zaznamenala jeho zásluhy. Obnova náleží do let 220–240, následovala zřejmě krátce poté, co se podařilo po prvních nájezdech barbarů obnovit římskou moc (Kousser 2010, 123–124).

Obr. 6. Řez římskou studnou z lokality Ladenburg. 1 - dřevěný rošt, 2 - bahno se střepy a kostmi, 3 - skupina s jezdcem I, 4 - sutiny ze střechy poznačené požárem, 5 - vrstva se šnečnicí ulitami, 6 - skupina s jezdcem II, 7 - zasvěcovací oltář, 8 - základna s nápisem, 9 - reliéf, Minerva, 10 - hlavice, s reliéfy znázorňujícími roční období, 11 - fragment oltáře, 12 - reliéf, Merkur, 13 - tělo sloupu s šupinami, 14 - kamenný blok ze základny sloupu, 15 - kamenná deska se čtyřmi bohy, 16 - dno výkopu z roku 1973, 17 - povrch v době římské, 18 - povrch do roku 1965. Podle Heukemes 1975, 43, Abb. 7.

Fig. 6. A cross-section of the Roman well at the Ladenburg site. 1 - wooden grate, 2 - mud with shards and bones, 3 - a group with a rider I, 4 - ruins from the roof marked by fire, 5 - a layer with snail shells, 6 - a group with a rider II, 7 - consecration altar, 8 - a base with an inscription, 9 - relief, Minerva, 10 - a capital with reliefs representing seasons, 11 - a fragment of an altar, 12 - relief, Merkur, 13 - the body of a column with scales, 14 - a stone block from the column's base, 15 - a stone tablet with four gods, 16 - the bottom of the excavation 1973, 17 - the surface in the Roman era, 18 - the surface up to the year 1965. Following Heukemes 1975, 43, Abb. 7.

Podrobnému studiu římské studny v Ladenburgu a tamnímu Jupiterovu sloupu se věnoval Bernd Mark Heukemes (1975). Šachta sahala do hloubky 6,65 m (obr. 6) a ve výplni byly nalezeny jak zlomky téměř kompletního Jupiterova sloupu, tak i oltáře v takovém stavu, že se v sedmdesátých letech minulého století podařilo realizovat jejich kvalitní trojrozměrnou rekonstrukci (Heukemes 1975, 39). Výzkumem odkrytá situace je dokladem rozsáhlých destrukcí, které měly provázet vpády Alamanů v letech 233 a 259/260 (Heukemes 1975, 39–40). Výška sloupu dosahovala 4,10 m a byl vyroben z nažloutlého pískovce z oblasti Heilbronn. Základnou byl kvádr, na každé jeho straně bylo realizováno v hlubokém pečlivě propracovaném reliéfu vyobrazení jednoho božstva. Strana s Herkulem vykazuje načervenalé stopy po působení ohně, které jsou svědectvím požáru. Hrdina je vyobrazený v konvenční podobě, nahý a vousatý, s lukem a toulcem přes rameno. V pravé ruce drží žezlo a v levé tři jablka, přes levé rameno visí kůže lva. V představách antického světa chránil cesty a přístavy, ale především byl bojovníkem proti zlu. Napravo od něj následuje Merkur, bůh obchodu, jenž zprostředkoval bohatství a hojnost. Jeho atributy jsou žezlo a okřídlená berla. V levé ruce nese měšec, který je téměř skrytý za dlouhým splývavým pláštěm. U nohou boha leží koza. Na zadní straně bylo umístěno vyobrazení Junony, manželky boha Jupitera. Má na sobě dlouhý chiton a himation, čelenku a závoj. V levé ruce drží otevřenou kadidelnici, pravou rukou obětuje z misky na oltář s ohněm. Hned vedle ní stojí páv. Mezi kompetence spojované s působením této bohyně náležela ochrana manželství, bydlení a morálky. Minerva na zbývající ploše je vyobrazena s přilbou, chitonem, himatiem a gorgoneiem na hrudi. V pravé ruce drží kopí, vedle jejího levého ramene je zachycena sova. Vrchol sloupu korunuje hlavice, opatřená na čtyřech stranách alegoriemi čtyř ročních období, a na vrcholu je umístěný jezdec, Jupiter, původně s kovovým bleskem v pravici, jehož kůň se kopyty předních nohou opírá o postavu letícího giganta s hadíma nohama a kyjem v ruce. Jupiter spolu s Minervou a Juno představovali triádu nejvyšších božstev římského státu (Heukemes 1975, 40).

Zpracování těla a oděvu u postav vyobrazených na reliéfech odpovídá římskému císařskému umění z doby po přelomu 2. a 3. století n. l. Bližší detaily vzniku vysvětluje zasvěcovací nápis s textem: IN H(onorem) . D(omus) . D(ivinae) / I(ovi) . O(ptimo) . M(aximo) / ET IVNONI / REGINE / NOVANIUS / AVGVSTVS / IN SVO R(estituit) – „Na počest božské (císařské) rodiny. Jupiterovi nejlepšímu a největšímu a královně Juno. Novanius Augustus obnovil na vlastním pozemku.“ Na povrchu prosvítá ještě starší nápis, který se příliš neliší od zřetelného; z toho plyne, že došlo k obnově už existujícího a stářím poškozeného výtvaru (Heukemes 1975, 41–42).

Při výzkumu studny byl v hloubce 6,15 m od úroveň povrchu užívaného v římském období dokumen-

tován 0,85 m vysoký dřevěný rošt a ve stejné úrovni střepy z konce 2. a začátku 3. století n. l. Ve spodní části výplně se nalézala torza starší jezdecké vrcholové skulptury, na niž nasedala 1,20 m vysoká požárová vrstva z destruovaných střešních konstrukcí, sestávající z ohořelých trámů, cihel a střešních tašek. Další tenká vrstva bahna s četnými skořápkami šneků prokazuje, že hladina vody byla po nějakou dobu na této úrovni. Výše pak následovaly zlomky samotného sloupu a další výtvořky, jako například oltář (Heukemes 1975, 42–43); autor se domnívá, že ukládání do studny bylo součástí rituálu.

Sloup je příkladem monumentů, jejichž obrazová náplň opakovaně odkazovala jednak na antické tradice (Hercules), jednak připomínala rovněž úctu k bohům reprezentujícím státní náboženství prostřednictvím Kapitolské triády (Jupiter, Juno, Minerva; Häussler 1993–1994, 58). Navíc Jupiter umístěný na vrcholu sloupu, třímající blesk a představený v podobě jezdce v sousedství božské bytosti – Giganta – obracel pohled do výše, k nebesům, a měl tak prezentovat ochrannou roli božstva vůči danému místu. Tato ideová náplň v rovině kultovního předmětu měla zvláštní funkci, deklarovala postoj místního obyvatelstva k ústřední moci, a zřejmě proto se předměty této kategorie staly terčem destrukcí provázejících vpády barbarských vojsk na římskou půdu.

Významné souvislosti zaznamenává zasvěcovací nápis, přesněji formulka *in honorem domus divinae*. Její užívání se stalo běžným od závěru 2. století n. l. Představovala projev úcty vůči císařskému domu (Hekster 2015, 182). V případě sloupu mohlo mít narušení odpovídajícího textu během vpádu nepřátel význam pro jednoznačné rozhodnutí o konečném vyřazení monumentu z kategorie kultovních objektů. Nerespektování očekávané vážnosti a neúplné dodržování závazných rituálních pravidel by totiž mohlo spadat do okruhu činů posuzovaných jako *crimen laesae maiestatis*.

Destrukce, v pořadí už druhá, a hlavně znesvěcení nedovolovalo využít existující torza, a dílo ani po případné opravě nebylo vhodné znovu vztyčit. Při znovuzískání římské kontroly v porýnském prostoru by obnova takového předmětu představovala bezbožný čin, který spadl do kategorie zapovězených činností, označovaných jako *nefas*. Z tohoto důvodu zlomky nebyly recyklovány ani jako materiál při výstavbě profánních budov, a dokonce nemohly být jednoduše odstraněny spolu se sutinami; nabyly postavení předmětů vyžadujících zvláštní zacházení, stala se z nich *favis*, *soubory předmětů* zahrnující vyřazené obětiny, nářadí použité v průběhu provozování rituálů, anebo zlomky – součásti kultovních staveb (Schulz 2006, 97). Významné je, že pro uložení byla v tomto případě vybrána studna, zahroubené místo, u něhož je očekávána funkce symbolické trasy směřující k pod-

světí. Výběr studny pro uložení sloupu zjevně nebyl výsledkem náhody, nabyla funkci schrány určené pro deponování vyřazeného kultovního předmětu, tak jako zvláštní podzemní prostory umístované v chrámových areálech.

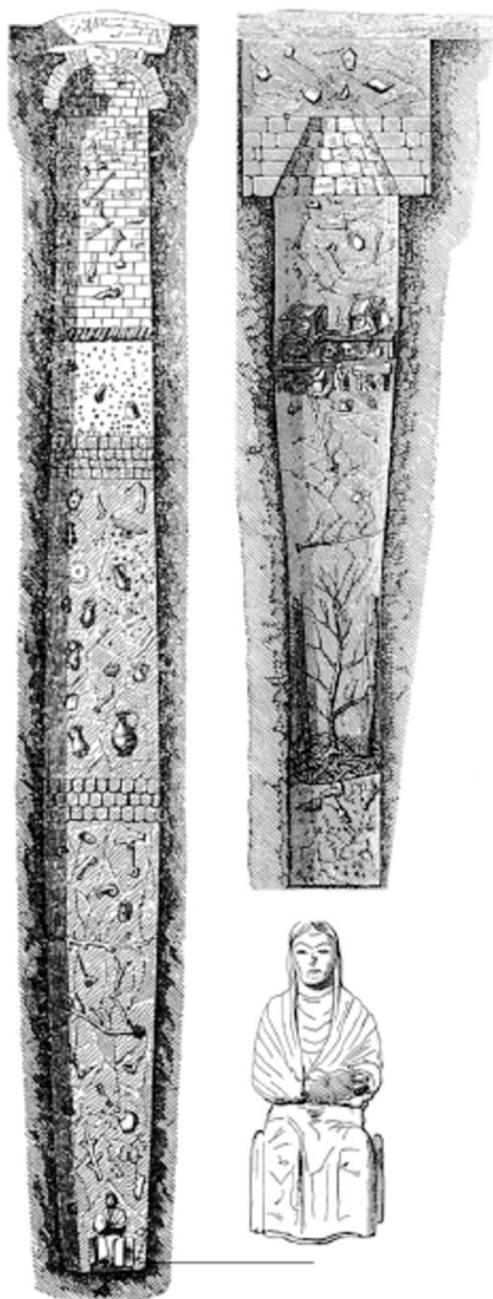
Zvláštní okolnost představuje umístění dvou vrcholových jezdeckých skulptur, navíc oddělených vrstvou bahna. Má indikovat existenci a užívání studny po prvním ataku, kdy byla do studny umístěna první, starší, vrcholová skulptura. Nebránilo to jejímu dalšímu užívání, neboť vodní hladina zůstala dosažitelná, avšak k čerpání vody už nedocházelo. (Studna označená jako „Pit 57“ s několika depozity, a přitom dál fungující jako zdroj vody, je zaznamenána také z Newsteadu – Clarke 2017, 709.) K definitivnímu zaplnění šachty tedy došlo až s odstupem jisté doby, po dalším narušení sloupu. K neprofánním úkonům přitom zjevně náleželo nejen rituální uzavření existence kultovního objektu – sloupu –, ale v konečném důsledku i definitivní, jednoznačné ukončení funkce studny, která definitivně přestala plnit funkce v rámci života daného prostoru.

Bez významu není ani skutečnost, že kamenné bloky, z nichž byl složený sloup, byly po jeho poškození sesbírány s velkou důsledností. V průběhu destruktivních procesů došlo k rozlámání kamenných bloků, k čemuž bylo nutno vynaložit velkou sílu. V tomto aspektu není zcela jasné, zda tak učinili barbarští invazori, anebo jejich dílo dokončili až lidé poklízající následky vpádu, v rámci kroků, které vyžadovalo rituální jednání.

Na tomto místě je nutno zmínit názory, podle nichž nedocházelo k ukládání poškozených sloupů a dalších depozit lidmi z provincií, ale že jde o stopy jednání samotných Alamanů z doby jejich násilných akcí (Kousser 2010, 125–126). Zájem barbarských bojovníků na odstranění kamenů by snad mohl být spojen se situací, kdy sami chtěli ovládnout území, likvidovali proto znaky moci předešlých vládců a zbavovali se imaginární, ale z jejich hlediska významné hrozby, kterou v obsazované krajině představovaly monumenty s obrazy cizích bohů. Takovou motivaci a rovněž náležitě úkony nemůžeme zcela odmítnout.

Jiné interpretace stejného okruhu nálezů připomíná Rachel Kousser (2010, 127) s odkazem na situaci v prostoru označovaném jako *Agri Decumates* v jižním Německu. Tato oblast byla v důsledku ekonomických potíží spojených s oslabením římské centrální moci a v důsledku alamanských vpádů v průběhu 3. století n. l. ohrožena a římský osadníci odcházeli do sousedních provincií. Nakonec došlo roku 260 n. l. k posunu římské hranice zpět k Rýnu a Dunaji. Vyklízení sídel by prý mělo vysvětlovat „rituální pohřby“ římských kultovních objektů; obyvatelé nemohli odnést velké monumenty o váze tuny a více, a proto zvo-

lili způsob uložení, který zachová celistvost objektu, přičemž se zajistí, aby nemohl být poškozen nepřátelskými silami. Obětování zvířat provázející takové aktivity mělo zmírnit nebezpečí, které představuje chování považované za svatokrádež.

Obr. 7. Dvě studny z Le Bernard zkoumané v 19. století. Studna č. XX obsahovala dřevěnou sedící sošku bohyně; ve studni č. XXI se našel depot mincí z období kolem roku 250 n. l. Podle Martin-Kilcher 2007, 39, Abb. 5.

Fig. 7. Two wells from Le Bernard excavated in the 19th century. Well No. XX contained a wooden statue of a goddess, well No. XXI contained a hoard of coins from the period around 250 AD. Following Martin-Kilcher 2007, 39, Abb. 5.

Wiesbaden

Jupiterův sloup z Wiesbadenu (římské lázeňské město Aque Mattiacorum nedaleko Mohuče) byl objeven u dna studny spolu se zvířecími kostmi, keramickými fragmenty a zuhelnatělým dřevem. Nad ním se nalézaly střešní tašky uspořádané naplocho. Ukládání naznačuje, že šachta v této úrovni byla přístupná pro ty, kteří tam ukládali materiál. Výše byly umístěny části jelena, další střešní tašky a kus vápence. Nahore byla šachta uzavřena pěti velkými kusy opracovaných kamenů, uspořádanými do pyramidy na ploše z červeného pískovce (Kousser 2010, 124).

Nejvýznamnější jsou v tomto případě zvířecí pozůstatky a stopy ohně, což má dokládat, že na místě byla provedena zvířecí oběť. Obdobné nálezy jsou známe i z jiných míst. Výše zmíněná šachta ve Wiesbadenu a další v Obernburgu obsahovaly části jelena, který nebyl k dispozici v sídelních areálech, musel být ulovený v lesních prostorách. Kostí běžných domácích zvířat byly dostupnější. Studna venkovské vily v blízkosti Kolína nad Rýnem obsahovala kosti nejméně 11 kusů skotu, dále kosti telete, psa a jehněte. Jak uzavírá Rachel Kousser (2010, 126–127), je zřejmé, že studna nemohla být dále použitelná v důsledku kontaminace zahnívajícím masem zvířat.

Zvláštní výklad je spojován se skupinou soch z římské svatyně boha Mitry v Londýně. Ústřední postava sousoší byla nejprve poškozena – hlava se zdá být odříznutá u krku a pak pohřbena pod podlahou svatyně. K události došlo na počátku 4. století n. l. Archeologové se domnívají, že se tak stalo po útoku prvních křesťanů, nabývajících moci za vlády císaře Konstantina. Sochy byly pravděpodobně preventivně pohřbeny a zabezpečeny před dalším poškozením. S podobnou dobovou situací je spojovaný nález mramorové kopie Feidiovy Athény Parthenos z Varvakeia, která byla ukrytá uvnitř zdi domu z 5. století n. l. (Kousser 2010, 128).

Jelen a jeho prezentace v objektech doby laténské a římské

Pozdně keltský mincovní poklad z Balsthalu v pohorí Jura, nyní ztracen, obsahoval asi 15 cm dlouhé stříbrné jelení parohy – nejspíš z jelení sošky. Tento fragment nebyl umístěn v náboženském kontextu. Sošky jelena jsou známy ze dvou římských chrámových pokladů ve střední a severní Galii. V obou případech nebyla zjištěna žádná přímá souvislost s některým z bohů, takže se nejspíše nejedná o doprovodné zvíře nebo atribut boha, ale o božstvo samo. Zobrazen by tedy měl být Cernunnos v podobě zvířete. Malý bronzový paroh (asi z drobné plastiky) pochází z jámy v prostoru svatyně v Argentomagus (Saint-Marcel, dép. Indré) z doby tiberiovské, a ve svatyni

ve Vertillum (Vertault, dép. Cote-d'Or) byla umístěna kamenná soška jelena. Parohy v Galii a Porýní byly občas identifikované již v předřímských a římských svatyních. Lze uvést několik příkladů – římskou svatyni ve Vichy ve střední Francii nebo Digeon v severní Galii (Martin-Kilcher 2007, 36). V Allonnes v severní Galii byly objeveny parohy a mince vedle chrámu, tamní situace jsou srovnatelné s objevy paroží z Thun-Allmendingen, přičemž kosti zvířete nebo celé kostry jsou v takových kontextech výjimečné (Martin-Kilcher 2007, 37).

Jasně propojení depozit s kultovní sférou nabízejí některé objevy z míst jednoznačně určených k provozování kultu. V římské svatyni Thun-Allmendingen v centrální části Švýcarska byly nalezeny na podlaže chrámové celly jelení parohy. Tento posvátný okrsek se nalézal na území helvétské civitas jižně od Bernu, v prostoru mezi horami a plochým terénem. Díky nápisům a sochám lze identifikovat tři nejvýznamnější božstva: Jupiter Capitolinus, Diana Venatrix a bohyně Alpes. Z nálezů má zvláštní postavení jelení lebka s parohy, u níž lze očekávat souvislost s kultem bohyně Diany. Zahloubené objekty s jeleními parohy z pozdní doby laténské a doby římské se nalézaly uvnitř a na okrajích sídel. V zástavbě viku v la Croisée v Braux byla na dně jámy z první fáze osídlení (1. polovina 1. století n. l.) jelení lebka s parohy. Z uložení v jámě lze usuzovat na kultovní důvody, i když v tomto případě další doklady nebyly prokázány. Jáma časného 1. století n. l. (druh favissa) z osady doby železné v Levroux jižně od Loiry obsahovala, kromě fragmentů keramiky a vinných amfor, i jednu kamennou plastiku umístěnou tváří dolů a také jelení parohy. Mezi předměty nalézány ve výplních studní se obvykle objevují stejné okruhy: figurky božstva, oltáře, kuchyňské zařízení z kovu, parohy jelenů; ojediněle se uchovávají kompletní nebo téměř kompletní kostry těchto zvířat, u nichž ale chybí parohy. Někdy se ve stejných kontextech objevují i části lidských těl. Další součástí výplně bývá stavební suť. Studny a šachty v Le Bernard v jihozápadní Gallii (obr. 7) obsahovaly takové nálezy; v jedné z nich byla nalezena dřevěná soška ženského božstva, jelení parohy a rozptýlené lidské kosti. Z jiné šachty pochází depot 231 mosazných mincí, sesterciů a dupondiů, ražených od doby vlády císaře Traiana do panování Traiana Decia, tedy od přelomu 1. a 2. století až do poloviny 3. století (Martin-Kilcher 2007, 38–39).

Výplně studní se zvířaty a lidmi, „pohřební studny“ v Gallii

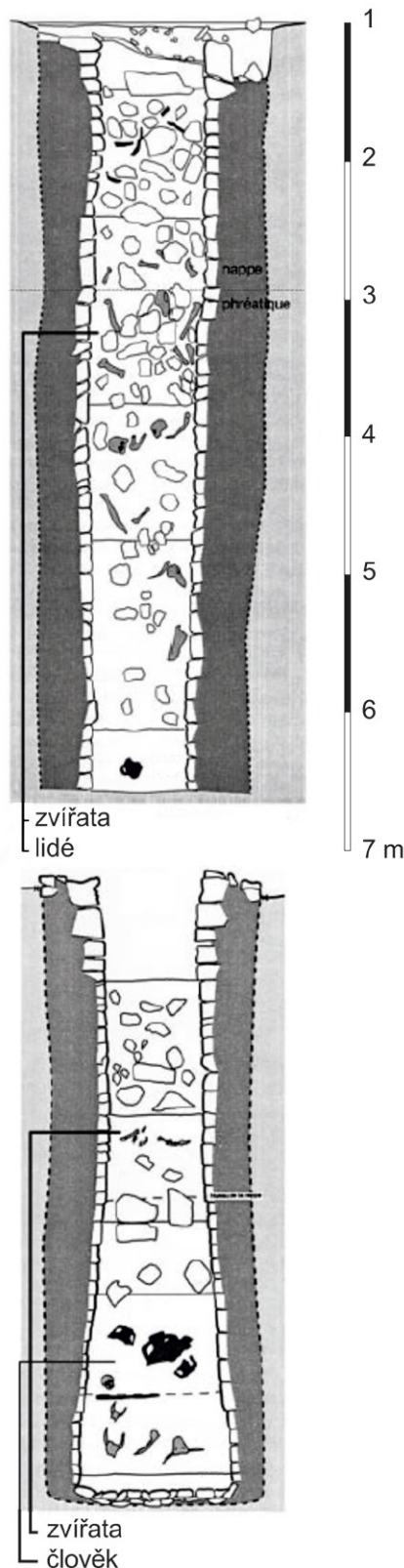
V prostoru Gallie sleduje Stefanie Martin-Kilcher (2007, 39–40) zvláštní kategorii studní označovaných jako „puits funéraires“, ve shodě s terminologií zavedenou už v 19. století. Z 21 objektů zkoumanými v Lattes v jižní Francii u Montpellieru tři obsahovaly

neobvyklé výplně (obr. 8). Zhruba 5,5 m hluboká studna č. 471 přestala být používána na přelomu 1. a 2. století n. l. Ve spodní části byly nalezeny pozůstatky asi 20 kusů dobytka, nad nimi ležely dřevěné předměty a kulatý dřevěný stůl, další kus nábytku reprezentovaly dvě vyřezávané nohy. Ve vyšších úrovních následovala kostra 40–50letého muže. V jiné vrstvě se nalézaly hrdla jihogalských amfor na víno. Do zásypu se dostaly i rozptýlené kosti novorozence. Pod a nad některými kamennými bloky byla uložena kompletní zvířecí těla (několik selat, 30 psů, přes 100 králíků). Většinou zde byla uložena zvířata ve věku kolem 7–8 měsíců. Dále se objevily pozůstatky volně žijících zvířat, jako je jezevec a rovněž mladý jelen ve věku kolem šesti měsíců, uložený ale bez horní části lebky.

U následujících objektů sice chybí doklady zastoupení jelenů ve výplních, uvádíme je ale v zájmu ilustrace situace na lokalitě. Další, 7 m hluboká studna č. 12 901, byla používána v 1. století n. l. podle zaznamenaných příznaků pouze krátkou dobu. V její nižší vrstvě se nalézaly téměř kompletní nádoby. Dále následovala výplň s převahou zeminy, s kameny a četnými kostmi, také se objevila kompletní kostra psa. Přibližně ve středu studny ležely kompletní kostry tří mužů ve věku 30–50 let. Dále jsou uváděni 3 koně, 4 psi a více než 50 králíků, prase, asi 10 selat a kráva. Zvířata jsou kompletní, bez stop násilí zaznamenaného na kostrách. Na kostech trojice mužů nalezených ve studni byly zaznamenány četné abnormality – zhojené zlomeniny a důlky na lebce a také na kostech celého těla. Není ale jasné, zda nezhojená lebeční zranění jednotlivců vedla ke smrti, nebo byla způsobena při pádu těla do studny. Kostry a zuby nesou známky podvýživy, což znamená, že lidé měli hlad a špatné stravovací návyky. Se zlomeným nosem, osteoartrózou a z ní vyplývající omezenou pohyblivostí a defektním držetím těla tito tři muži museli vypadat odpudivě. Byli to outsideři na okraji společenského žebříčku, anebo náleželi mezi osoby nemocné.

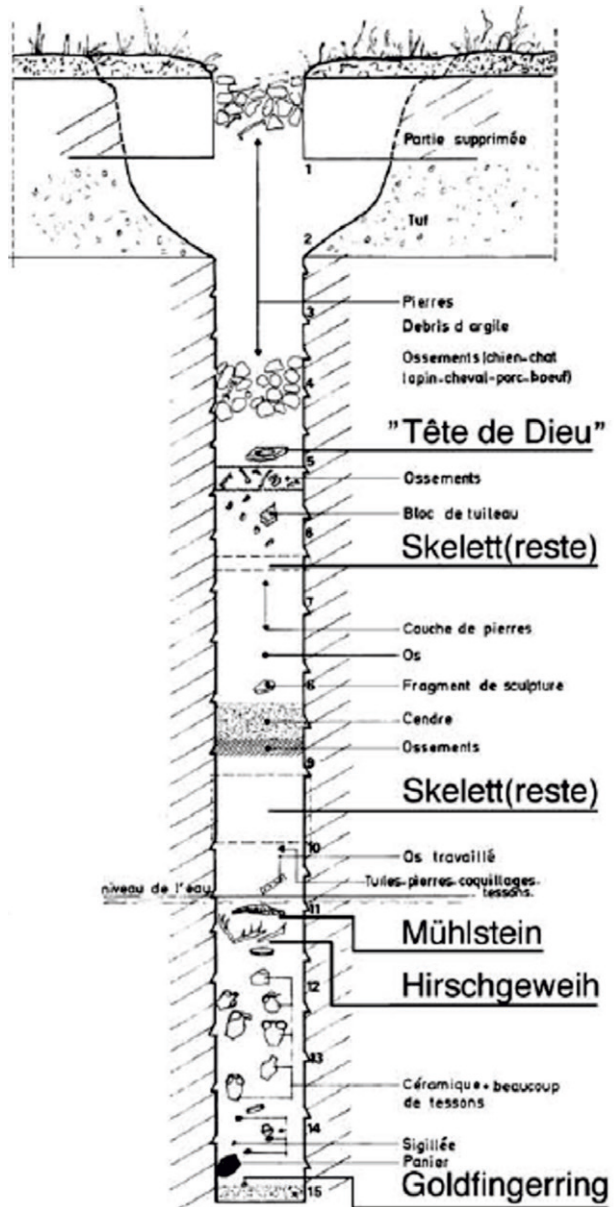
Třetí studna (290) byla zaplněna na konci 2. století n. l. Obsahovala, kromě běžného odpadu, 20 let starého mezka/mulu, psa, králíky; nebyly zde ale zjištěny lidské ostatky. Další studna (č. 471) obsahuje organickou náplň rozdělenou dvěma vrstvami kamenných bloků. Zvířata byla uložena ve druhé etapě zaplňování. Kolik času uplynulo mezi jednotlivými fázemi, není možné určit. Nedošlo k ulehnutí materiálů, o čemž svědčí malé kosti velkých zvířat vyzvednuté ze spodních vrstev. V úrovních s mrtvolami se hojně vyskytují šnečí ulity. Ukazují, že studna a její organická náplň přitahovala různé živočichy. S rozpadem těl se snížila možnost užívat studny, šachta se později naplnila různou směsí odpadu.

Studny byly během užívání udržovány v čistém stavu. Po ukončení funkce byly často v několika etapách zasypány komunálním odpadem. Celá kostra 20letého

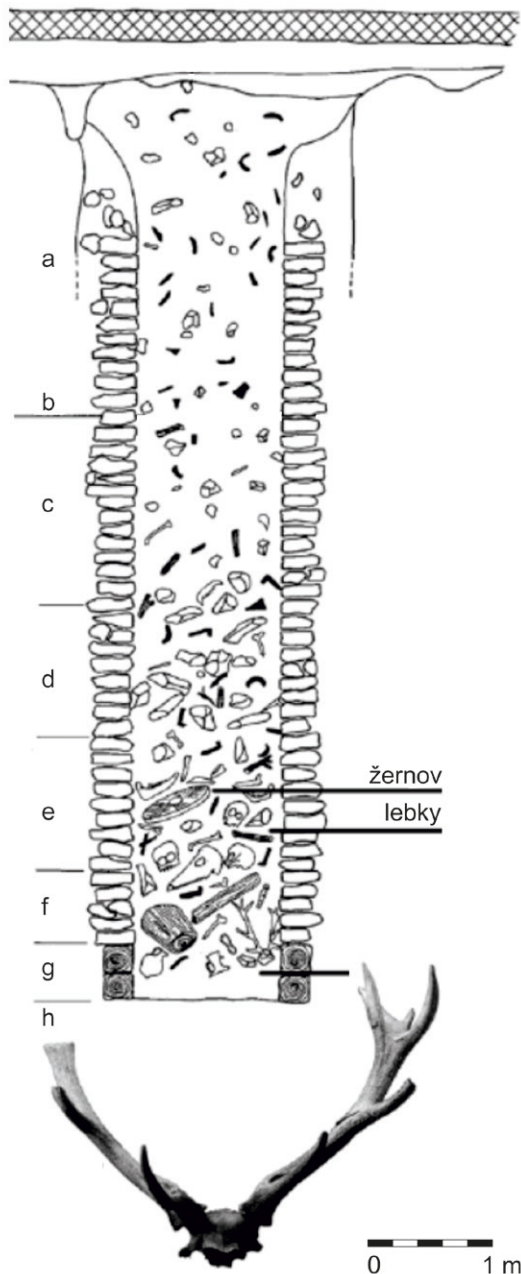
Obr. 8. Profil dvou studní z Lattes (129011 – vlevo; 471 – vpravo) s pozůstatky lidí a zvířat, pozdní 1. a začátek 2. století n. l. Podle Martin-Kilcher 2007, 40, Abb. 6.
Fig. 8. A profile of two wells from Lattes (129011 – left; 471 – right) with relicts of people and animals, late 1st and the beginning of the 2nd century AD. Following: Martin-Kilcher 2007, 40, Abb. 6.

mezka/muly ve studni 290 by také mohla být takovým odpadem. Mezi psy je tam mnoho mladých zvířat, ale v žádném případě štěňata, kterých by se chtěli zbavit v rámci redukce populace psů. I přes pečlivý výzkum a dokumentaci není možné jednoznačně interpretovat studny v Lattes. Podle názoru autorky těla lidí byla do studny pohřbena, byla jim tedy věnovaná jistá pozornost, i když to byli jedinci z okraje společnosti. Ve

Obr. 9. Profil studny z Nieul-sur-Mer s jeleními parohy, žernovem a lidskými a zvířecími kostmi. Podle Martin-Kilcher 2007, 41, Abb. 7.
Fig. 9. A profile of the well from Nieul-sur-Mer with deer antlers, a millstone, human and animal bones. Following Martin-Kilcher 2007, 41, Abb. 7.

studni byla současně a asi i později uložená řada kompletních zvířat, zejména koní, psů, prasat a dalších zvířat. Ostatní nálezy nejsou zvláště zajímavé; parohy v tomto případě nebyly nalezeny. U jelena z horní vrstvy studny 471 je pozoruhodná absence horní části lebky, protože zvířeti bylo jen 6 měsíců, a ještě byl tedy bez parohů – nebyl tedy důvod je odstraňovat (Martin-Kilcher 2007, 41).

Obr. 10. Profil studny z Liberchies s nálezy jeleních parohů, lebek a kostí lidí, zvířecích kostí a žernovu. Podle Martin-Kilcher 2007, 42, Abb. 8.

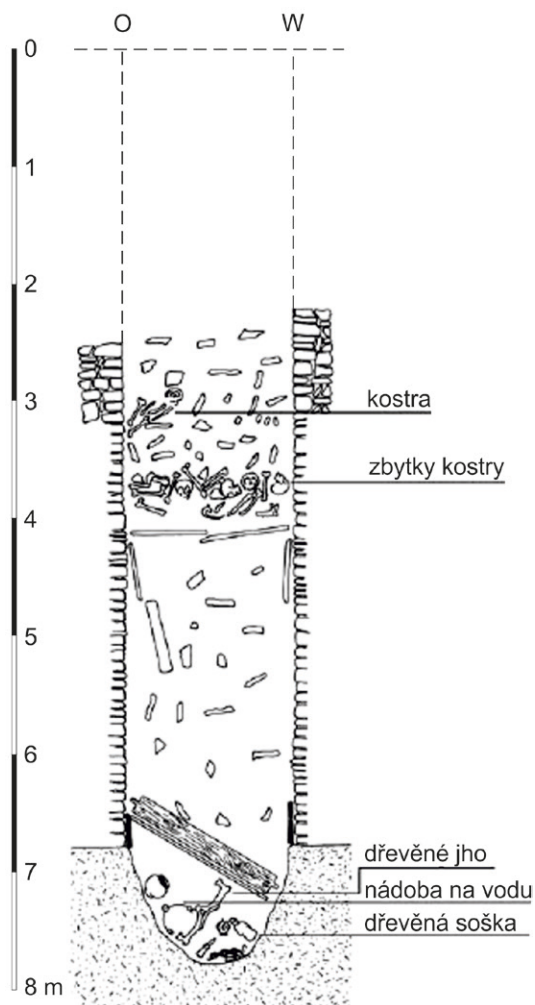
Fig. 10. A profile of the well from Liberchies with finds of deer antlers, skulls and other human and animal bones and a millstone. Following Martin-Kilcher 2007, 42, Abb. 8.

Informace k dalším výplním studní s nálezy jeleních parohů, s pozůstatky zvířat, lidí a s předměty z mladší doby římské, z průběhu 3. století n. l.

Pozůstatky zvířat a někdy i lidí, avšak jiný zásyp, obsahují výplně studní z mladší části doby římské. Některé z těch, které sledovala Stefanie Matrin-Kilcher, obsahovaly rovněž části těl jelenů (Martin-Kilcher 2007, 42–45). Římská studna z Nieul-sur-Mer, u břehů Biskajského zálivu poblíž La Rochelle, byla hluboká 15 m (obr. 9). Ve spodní části výplně ležely parohy a celé nádoby. Závěr celé situace z horní strany tvořil mlýnský kámen. Výše se našly kostry a části koster nejméně 7 osob blíže nepopsaných, mezi nimi a nad nimi ležely zbytky plastiky. Uzávěru této druhé vrstvy tvořily kamenné desky sebrané ze starších staveb. Výše byly umístěny blíže neurčené zvířecí kosti, opět zakryté vrstvou kamenů, ve které byla nalezena mince (antoninianus, 275/285). Z písčného sedimentu na dně pochází zlatý prsten (Martin-Kilcher 2007, 42–43).

V severogalském sídlu typu vicus v Liberchies v Belgii byla ve spodní části 8 m hluboké studny nalezena horní část lebky jelena s parohy (obr. 10). Dále, v úrovni 2 m, se objevily lidské lebky (všechny bez spodní čelisti) náležející ženám, mužům a dospívajícím jedincům, zaznamenáno bylo ale pouze několik postkraniálních částí kostry, včetně stehenní kosti se stopami okusu. Znamky násilné smrti na kostech nebyly registrovány. Ve stejném kontextu byla mimo jiné zjištěna kompletní kostra březí prasnice s pozůstatky plodu. Pes (s rozbitou lebku), lebka psa a kompletní kostra krkavce završují výčet významných nálezů. Lze je datovat do doby po polovině 3. století n. l. (terminus post quem 269). Celý komplex byl uzavřen mlýnským kamenem. Dále následovala, stejně jako v četných dalších případech, stavební suť. Lze zmínit, že ve sklepě blízkého domu byla celá kostra jelena kromě hlavy, přičemž byly na kostech rozeznány stopy úderů. Toto zvíře bylo mladší než jedinec reprezentovaný částí lebky a velkými parohy, které byly umístěny u dna studny (Martin-Kilcher 2007, 43–44).

Ve Pforzheimu, na pravém břehu Rýna poblíž Stuttgartu, ležela na dně studny nádoba na vodu a také plastika lokální bohyně s atributem dubu, dále se objevil malý soubor železných nástrojů, spálené trámy a dřevěné jho (obr. 11). Následovaly kamenné desky zřetelně oddělené od níže položených nálezů a rovněž od výplňového materiálu. Dále byla vrstva s kosterními pozůstatky 8–9 žen, mužů a dospívajících. Těla musela ležet nějakou dobu nepohřbená, protože na kostech byly zjištěny stopy ohryzu. O něco výše se nalézala úplná kostra. Ve 4 dalších studnách se našly lidské kosti téměř vždy asociované s celými zvířaty, kromě koní a psů se ale objevila i divoká zvířata jako jeleni, medvědi a vlci (Martin-Kilcher 2007, 44).

Obr. 11. Pforzheim. Studna 1 s plastikou bohyně ze dřeva (28 cm) a depotem kovových předmětů; výše se nalézá dřevěné jho, trám a nahoře lidské pozůstatky. Podle Martin-Kilcher 2007, 43, Abb. 9.

Fig. 11. Pforzheim. Well 1 with a wooden goddess (28 cm) and a hoard of metal objects; above those there are a wooden yoke, a beam and in the uppermost place human relicts. Following Martin-Kilcher 2007, 43, Abb. 9.

Z analýz Stefanie Martin-Kilcher vyplývá, že jeleni bývali ukládáni ve studnách z důvodů spojených s dobovými náboženskými představami, při jednáních konaných v posvátném záměru. Jelení parohy se objevují v kontextech spolu s lidskými pozůstatky, ale i bez nich. Zvláštní aspekt představuje skutečnost, že žádná ze zaznamenaných jeleních koster nebyla nalezena s úplnou lebkou, a to platí i v případech mladých jedinců, u nichž ještě parohy nebyly vyvinuty a existovaly nanejvýš první znaky jejich dalšího růstu. Autorka připomíná, že se parohy ve sledovaných kontextech objevují v souvislostech s kultem, jako pars pro toto, a to jako nejzřetelnější a signifikantní část jelena, svým periodickým opakováním nejzřetelněji mají odkazovat na souvislosti s chthonickým světem.

Nálezy s depozity zahrnujícími kosti jelenů a jelení parohy v Británii

V množství publikačních výstupů zahrnujících depozita výrazně lepší úroveň vykazují ty, které se opírají o archeozoologické analýzy. Rozsáhlý konvolut dat obsahují texty věnované lokalitě Oakbridge v hrabství Hampshire na jižním pobřeží Británie, a to jak z oblasti dat získaných v průběhu výzkumu v terénu, tak i těch, která jsou významná pro poznání zooloogického materiálu pocházejícího ze studny zkoumané v šedesátých letech 20. století. Osídlení od časné doby železné (6. – 4. století př. n. l.) přes dobu následující po obsazení prostoru Římany roku 70, včetně pozdního období, bylo kontinuální, s minimem nálezů ze závěrečného úseku římského panství, pro který se nálezy soustřeďovaly právě ve výplni studny.

Studna je podrobně popsána v textu Mary Oliver (1992, 70–76). Dobře zachovaná část měla průměr 1,22 m, zasahovala do hloubky 26,67 m. K výkopu mělo dojít v pozdním 1. století n. l. a funkce měla být ukončena koncem 2. století n. l. Další úrovně výplně byly ukládány až do závěru 4. století n. l. Jemné uložení u dna vykazovaly znaky prostoru ležícího mimo zemědělsky využívané plochy, nejspíš na pastvinách. U dna se nalézala celá nádoba, která je považovaná za votivní oběť, jiné nálezy představovala opracovaná a neopracovaná dřeva a části dřevěných věder, další prostředky pro čerpání vody indikovaly železné zlomky a zlomek kola na navíjení provazu nebo řetězu. Kostry zvířat reprezentovaly drobné savce – podle všeho nebylo ústí chráněno před tím, aby nepadali do vody; je možné, že studna byla čištěna. Nad úrovní 25,91 m, která odpovídala době pozdního 2. století n. l., se nalézalo kvantum kostí tak velké, že zdroj vody nebyl použitelný. Nálezy představovaly zřejmě odpad z nějaké výrobní aktivity setrvale provozované v okolí (řeznické činnosti, stahování kůží).

Vyšší vrstvy obsahovaly množství keramického materiálu z konce 2. století n. l. Bylo zaznamenáno velké množství cihel ve zlomcích i celá střešní taška, také velké kameny. Materiál snad pocházel z konstrukce nad ústím samotné studny. Po delší období měla být studna úplně zakryta, bez nárůstu uloženin, a nová etapa zaplňování je spojena s dobou pozdního 3. století n. l. Tomu odpovídají nálezy ukládané od úrovně 24,38 m. Nově se objevuje množství celých nebo téměř celých nádob, včetně antikvovaných kusů terry sigillaty, která v době, kdy se dostala do výplně, existovala 150 let. Další položky představovaly kostry psů a štěňat nebo 2 kostry zajíců, zaznamenané byly i stopy požáru. Jednotlivé kosti pocházely z dobytčat a ovcí, měly charakter odpadu.

V úrovni mezi 23,09–24,00 m se objevily lidské kosti, náležející dvěma dospělým osobám. Další výplň o síle kolem 2 m opět obsahovala velké kameny

a kameny poznačené žárem a kosti dobytčat a ovcí, odpovídající svým charakterem nálezům ze starších úrovní, opět s příznaky řeznické činnosti nebo stahování kůží. Kromě toho byly zaznamenány četné skelety plodů nebo nově narozených a mladých zvířat. Doplňují je kompletní kostry nejméně tří krav, zřejmě z jediného období chovu. Výše pak rostl počet pozůstatků lidských jedinců. Zaznamenáno bylo 5 osob, ve stejné úrovni ležely cvočky nebo přezka, přičemž tyto předměty zřejmě náležely k šatům a obuvi uložených jedinců. Další úroveň, mezi 15,77 a 17,93 m, obsahovala 14 jedinců (také tři děti), dále minci Valentiniana I. a nádoby oxfordshirských napodobenin sigillaty. Vyšší úroveň, od 15,85 m, představovaly naplaveniny z destruovaných okrajů studny, už beze stop záměrného ukládání dalších předmětů.

Po doplnění informací z oblasti zoologických analýz byly rozpoznány v úrovních se záměrně uloženými materiály i další zvířata – koně, psi, prasata, kočky, ptáci, srnci a také jelen-kolouch s dožitým věkem 4 měsíců, zaznamenaný je i zlomek parohu (Maltby 1993, 60). Při sledování vrstev s kostrami mladých telat nebo krav s plody, které náležely k mrtvým jedincům z jednoho vegetačního období, je zvažovaný výskyt infekce, například antraxu, který je přenosný i na lidi (Oliver 1992, 92) Zvažovaná je ale i situace katastrofy způsobené nepřátelským útokem v průběhu druhé poloviny 4. století n. l., další interpretační možností je, že na místě mělo v jisté části zaplňování studny dojít k uložení propriet kultovních úkonů (Oliver 1992, 75, 92).

V případě studny v Oakbridge je možné rozeznat několik etap využití prostoru poté, co přestala mít význam pro čerpání vody. Šachta sloužila jednoznačně jako smetiště k odstranění nepotřebného organického materiálu z porážek dobytčat a ovcí. Podobně se do šachty měla dostat štěňata v rámci redukce populace těchto zvířat, u jiných drobných savců je zvažováno, že spadli do hloubky náhodou. Kostí z okruhu kuchyňského odpadu se v místě objevily pouze sporadicky. Jelen (a srnci) v tomto případě nejsou považováni za součást rituálních úkonů, v seriálu různých zbytků zvířat nedokládají nějaké zvláštní zacházení. Zvažovat jiné závěry by umožnila pouze cílená, detailní revize nálezů v jednotlivých úrovních zásypu.

Heslington

Jiné možnosti výpovědi nabízí situace s kostrou jelena (laně) z Heslingtonu u Yorku (starověké Eboracum). Místo bylo intenzivně využíváno, včetně zástavby dřevěnou a zděnou architekturou, ve 3. a ve 4. století n. l., v jehož závěru došlo k ukončení aktivit na tomto místě. V polovině 4. století n. l. měla být vykopaná studna, která je předmětem našeho zájmu. Šachta s kamennou vyzdívkou měla průměr 3,2 m a hloubku 4,35 m. Na úroveň z doby provozu nase-

daly další vrstvy umožňující rozeznat celkem 6 etap využívání a zaplňování studny, přičemž až poslední byla spojena s ukládáním deposit v místě někdejšího vodního zdroje. Z nálezů lze zmínit keramiku (i celé kusy); zvířecí kosti neodpovídaly běžnému kuchyňskému odpadu, i když se objevovaly stopy řeznického opracování. Zaznamenané byly dvě lebky dospělých prasnic s oddělenými mandibulami, další kosti vykazovaly stopy řezání a také ohryzu. Našla se rovněž koňská lebka a dvě lebky dobytčat s rohy. V jedné z vrstev byla téměř celá kostra jelena subadultního věku, uloveného v létě druhého roku života, a dalšími nálezy byla kostra mladého psa a telete, kromě toho se objevil úplný jelení paroh z velkého plně dospělého jedince. Nejvyšší úrovně pak už obsahovaly pouze kosti žab a ropuch z doby přirozeného zaplňování.

Rozložení depositů zvířat by mělo prozrazovat záměr zachování programové posloupnosti, vytvoření následnosti v rámci jedině „epizody“, kde zvířecí pozůstatky představovaly zvláštní součást rituální aktivity. Z výskytu kostí a koster se odvozuje, že pro dvě úrovně byly vybrány podobné skupiny zvířat. Jelení kostra a paroh měly mít ve vztahu k dalším nálezům zvířecích pozůstatků zvláštní postavení. Přitom se ukazuje na výskyt jelenů v dalších studnách, například z Baldock (Hertfordshire), s pozůstatky částečně uloženými v anatomické poloze, nebo ze studny v Draper's Garden v Londýně. Přitom má význam konstatování, že jelení kosti nebývají v kontextech britské doby římské zastoupeny ve větších počtech, což souviselo i se skutečností, že ulovení tohoto zvířete příslušníky zemědělských komunit vyžadovalo zvláštní nasazení (Roskams et al. 2013).

Další příklady studní z Británie se váží opět na dobu závěru římského panství, na pozdní 4. a začínající 5. století n. l. V Rudstonu v Yorkshiru studna u budovy lázní obsahovala velké objemy stavebních destrukcí, také pískovcový blok s vyobrazením božstva. Byly do ní vloženy také části dvou jelenů, 9 jehňat, zbytky dobytčat, koní, prasat, dále mnoho keramiky a také mince z let 364–378 n. l. (Fleming 2016, 16). V jižní části Británie, v Neathamu v Hampshiru, ležel ve studni žernov, jelení lebka, střešní taška, pískovcová deska, celé nádoby, mince, a také levá bota (Fleming 2016, 21).

Studny s depozity z prostoru Illyrika a pozdější provincie Pannonia

Nálezové situace s neobvyklými nálezy z doby laténské nebyly omezeny pouze na západní oblasti s keltským obyvatelstvem, jsou doloženy i z východněji položených oblastí s keltským osídlením. Přehled objektů na laténských sídlištích v prostoru Illyrika a Pannonie, na nichž se našly rovněž pozůstatky jelena nebo parohy, před časem shrnul István Vörös (1986,

38, pozn. 9–11). Z lokality Pákozd, ležící jihozápadně od Budapešti, uvádí v jámě 5 jelení paroh, dále se zde našla kostra psa, lidská lebka, kosti dobytka a přežvýkavců a jednotlivé kosti psa. Z Pilismarótu, z místa na jižním břehu Dunaje, v blízkosti vacovského ohbí, je známý (z jámy 75) paroh a jelení kosti, dvě kostry psů, kostra kočky, lidská lebka, kosti dobytčat, prasete, osla a kance. Další objekt ve stejné lokalitě (jáma 183) kromě parohu obsahovala kostru psa a 4 lidské lebky. Z novějších nálezů lze uvést kostru jelena z jámy kruhového půdorysu z Balatonöszöd-Temetői-dűlő u jižního břehu Balatonu (Honti et al. 2004, 24, VII. tábla: 5).

Doba zahrnující konec keltské dominance a začátek římského panství je reprezentovaná nálezem z lokality Szakály, která leží v prostoru západně od Dunaje a severně od Drávy. Zde byl zkoumaný objekt (jáma XVII) s pozdně laténským materiálem (LTD), který poskytl oporu pouze pro datování do delšího období, zahrnujícího druhou polovinu 1. století př. n. l. a také 1. polovinu 1. století n. l. Původně zásobní jáma měla kruhový půdorys a dosahovala hloubky 190 cm. Na nejspodnější vrstvě s popelem, uhlíky a obilkami pšenice dvouzrnky (*Triticum dicoccon*) ležela na pravém boku kostra jelena, u něhož bylo stanoveno s jistou pravděpodobností pohlaví (samec) a věk 3–4 měsíce. Zoologická analýza umožnila stanovit dobu zabítí mladého jedince, koloucha, na srpen až září. Na kostech nebyly zaznamenány stopy zásahů. Dvě další kosti pocházející z dobytčete jsou považovány za zbytky obětního pokrmu (Vörös 1986, 31, 35, 38, fig. 1).

Pozornost si zaslouží chrám bohyně Isis v Savarii (dnešní Szombathely). Uctívání bohyně v tomto místě je doložené už v posledních desetiletích 1. století n. l. kamenný chrám byl vystaven mezi začátkem až polovinou 2. století n. l. a doplněn mramorovými prvky za Severovců v 1. třetině 3. století n. l. Obdobně jako v chrámech egyptských božstev se vztahem k podsvětí i zde měla význam voda, ostatně k atributům bohyně Isis náležela rovněž situla (Adkins, Adkins 2012, 322). V chrámových okrscích se nalézala rovněž zvláštní nádrž s přístupovým koridorem směřujícím do podzemí. Zde byly v symbolické rovině prezentovány vody Nilu.

V posvátném areálu v Savarii byla prozkoumána rovněž zděná studna. Nacházela se u nároží, v pozici, která odpovídá například situování studny v areálu Isidina chrámu v Pompejích, s funkcí úložiště posvátných obětí (Nappo 1999, 89–91). Dno studny překrývala tenká vrstva zřejmě vytvořená v době provozu, s nálezem dupondia Antonina Pia. Spodní uložení z následně vytvořeného souvrství obsahovala jelení paroh s několika odřezanými výsadami. Mezi další nálezy patřily například zlomek reliéfně zdobeného mramorového obkladu chrámového podia, bronzové zvonky nebo celé keramické tvary datovatelné do

závěru doby římské. V různých úrovních se pak objevovaly cihly použité původně k dláždění ploch posvátného okrsku.

Ukončení funkce chrámu je kladeno do doby následující po Konstantinově náboženské reformě. Neměl být předmětem útoků křesťanů, pouze nezájem o pohanské obřady vyústil do řady destrukcí, a došlo dokonce až k odstranění starších hrobů; lidské pozůstatky pak byly také poklizeny do studny, kde se podařilo identifikovat 17 jedinců. Místo po planýrkách později sloužilo nově k ukládání hrobů, které ale už neměly navazovat na tradici pohanského kultovního místa. Poslední aktivitou v tomto prostoru byla stavba horrea, spojovaná s návštěvou císaře Valentiniana roku 375, kdy se do zdíva nové hospodářské budovy dostaly i starší mramorové prvky (Balázs 2012; Sostarits 2016; Tóth 2002).

V případě isea v Savarii se setkáváme ukázkou zániku svatyně, který s určitostí souvisel s nástupem křesťanství. To umožňuje blíže sledovat i procesy významné pro sledování aktivit provázejících zaplňování studny. V okrsku s kultovní funkcí kromě běžných destrukcí byly navíc nalezeny pozůstatky lidí, které měly údajně pocházet z hrobů narušených během ničení staveb. Zastoupeny jsou prvky ústřední budovy, chrámu, dlažba, ale i drobné předměty související s provozováním kultu. To by odpovídalo snaze poklidit už antikvované a poničené hmotné propriety pohanského kultu, který ztratil někdejší význam. Současně ve stejném konvolutu věcí překvapivě nalézáme paroh, který ale nemá žádnou vazbu na uctívané božstvo – egyptskou bohyni, a sám předmět, v hmotné podobě, nenáleží ani k atributům funkčním v nově se etablovujícím křesťanství. Starý symbolický význam předmětu však byl zjevně srozumitelný aktérům odpovídajících jednání, a v dané chvíli považovali uložení takové rekvizity za nevyhnutné.

Pozornost si zaslouží i další skutečnosti. Jakkoliv v prostoru zanikajícího kultovního areálu probíhaly po ukončení jeho funkce rozsáhlé destrukce, objem jámy, kterou představovala studna, nebyl naplno využitý k tomu, aby ji zaplnila některá z komponent, například zdivo nebo seriál všech možných předmětů spojených s provozováním pohanských obřadů. Stejně jako v jiných případech depozit ve studnách se setkáváme pouze s výběrem jistých položek, které byly vybrané, zřejmě podle obecně sdíleného „klíče“ užívaného v takových situacích.

Diskuse: Nálezy v podobě depozit ve výplních studní, možné interpretace

V okruhu nálezů ve studních nelze sledovat zcela stejné, stereotypně se opakující nálezové situace, které by vycházely z přesně opakovaných kroků určovaných

neměnným zadáním. Nalézané předměty se konečně mohou vázat na rituální úkony provozované v různých fázích existence konkrétních objektů a rituální úkony mohly mít různé významy. Nádoby a kontejnery na vytahování vody lze považovat za ztráty, ale i za votivní dary určené k zajištění provozu vodního zdroje. V rámci stejných představ, jako dary ex voto, se v hloubce ocitaly drobné cenné předměty.

Studny nabízely velký prostor pokaždé, když bylo zapotřebí zbavit se nepotřebných materiálů a velké hmoty pocházející například ze zničených staveb. Bylo pak nutné rezignovat na jejich další užívání, což tehdy, kdy měl být okolní areál opuštěn nebo zcela jinak organizován, nepředstavovalo problém. Krátkodobě, anebo i po delší čas, taková deprese mohla sloužit jako smetiště či odpadní jáma. Toto využití v některých případech navrhovala Stefanie Martin-Kilcher (2007, 48). Najít argumenty pro vyčlenění takových případů od situací s uloženými depozity, anebo stanovit obecně platná kritéria představuje ale těžko řešitelný problém. Navíc zaplnění studny jak odpadem, tak depozity pokaždé nemuselo vést k tomu, že hladina spodní vody materiál nepřekrývala, a je otázkou, do jaké míry by studna mohla být funkční jako zdroj čisté, z hlediska odběratelů nezávadné, vody.

Už samotné hloubení studny znamenalo, že byl realizovaný zásah člověka směřující mimo pozemský svět. V době, kdy se z těchto zdrojů čerpala voda, představovala šachta podle dobových představ místo, kde se mohl odehrávat kontakt s podsvětím a chthonickými silami. V těchto intencích se posléze mohly realizovat úkony zahrnující ukládání depozit. Prostor šachty dovozoval vykonat účinná gesta deklarující ukončení aktivit a existence věcí tvořících do té doby svět lidí v přílehlém areálu.

K stavu bádání, které se věnuje depozitům, se kriticky vyslovil James Morris (2012, především 18). Interpretace charakteristického okruhu nálezů, k nimž náleží zvířecí pozůstatky z kategorie ABGs – associated bone groups – považuje pouze za archeologický konstrukt, v rámci uměle vytvářených kategorií aplikovaných na archeologickou materii. Cestu k řešení problému vidí v kritické analýze každého jednotlivého souboru, což v budoucnu dovolí blíže charakterizovat okolnosti, za nichž došlo k vytvoření konkrétní nálezové situace. Parciální analýzy je pak možné využít v kontextu normativů uplatňovaných v rámci dokumentované society. Jím nabízený přístup ale nemusí zajistit řešení, lze jej nakonec vyžadovat ve všech okruzích výzkumu. Problém představuje skutečnost, že v případě depozitů vlastně nikdy nedošlo k zpřístupnění všech potřebných dat, a i v případě jejich úplné prezentace v budoucnu lze vždy další závažná zjištění očekávat od ještě neprovedených analýz. Nelze tedy pokusy o řešení problému odkládat na dobu, kdy se podaří pro práci zajistit optimální podmínky.

Ve studii věnované přehledu poznání kultovních okrsků v severovýchodních provinciích Římského impéria Peter Haupt při hodnocení současného stavu poznávání také použil slovo konstrukt (Haupt 2010, 65–66). Jeho text měl ověřit možnosti aplikace přístupů využívajících sociobiologické teorie. Lze konstatovat, že jednoznačných výsledků se ani touto cestou nelze dobrat, pokud výstupy archeologické argumentace a přírodovědných oborů nebudou propojeny nově vypracovanou metodikou; jinak zůstávají nekompatibilní, protože nestačí transfer znalostí a výsledků jiných oborů do prostředí archeologického bádání.

Interpretace příznaků jiných než profánních jednání v prostředí sídlišť byla předmětem zájmu Tomáše Kolona (2015). Opíral se o teoretické práce z okruhu filozofie a kulturní antropologie. Konkrétní nálezové situace a komplexy jevů se zřejmě ani touto cestou nedají v úplnosti vysvětlit, možná i proto, že objevy spadají do okruhu tématiky sledované historickými disciplínami, k nimž náleží i náš obor. A lidské jednání, jakkoliv realizované v rámci genetické a kulturní determinace, je v archeologickém obraze výsledkem činnosti jedince nebo komunity, probíhá v prostoru a čase, v rámci zřetězení individualizovaných voleb, a tedy ne pouze předvídatelným způsobem, a ne nutně ve shodě s očekávanými vzorci chování.

Problém představuje rozhodování o tom, co máme zaznamenat v nálezových situacích, v nichž se objevují depozita ukládaná do studní; 1. ukládání votivních předmětů z doby začátků nebo z průběhu užívání vodního zdroje, 2. zánik studny jako technického zařízení, 3. příznaky ukončení aktivit lidí v areálu, k němuž studna náležela, 4. následky destrukcí provádějících nepřátelskou akci, nebo kroky, které podstoupili lidé poté, co prostor opustili agresori. Bez rozpracování modelových situací a uplatnění vhodných metodických postupů zřejmě nelze očekávat dosažení použitelných výsledků.

Z hlediska záznamu provedeného při dokumentaci v terénu však mohly být stejné příznaky výsledkem zcela odlišných jednání lidí v minulosti. Týká se to například koster zvířat. Celé zvíře nalezené v podobě kostry v archeologickém objektu beze stop zabití na kostech mohlo být uloženo v rámci neprofánního jednání. Totožný obraz ale bude představovat kostra zvířete uhynulého nebo zabitého například kvůli nemoci. Tento okruh nálezů a depozita obecně proto vyvolávají v současnosti odpovídající pozornost (například Pluskowski 2012), i když zřejmě větší množství nových informací přinášejí analýzy archeozoologů. Archeologické bádání naráží na nedostatek přesvědčivých argumentů, které by dovolily verifikovat zvolený výklad nálezové situace.

Výklad dokladů rituálních jednání na sídlištech a tomu odpovídajícím způsobem věnovaná pozor-

nost (například spojená problematika depozitů zvířat z okruhu „structured deposition“) má charakter zvláštního okruhu bádání. Maaikje Groot (především Groot 2009) sledovala část nizozemského území, odpovídající někdejší sídlům kmene Batavů, jenž měl v Římany ovládaném prostoru zvláštní postavení – ekvivalentem daní byla vojenská služba v auxiliárních jednotkách. Pouze selektivní výběr zaměřený na zvířecí depozita pracuje s dvacítkou lokalit, a reflektován je archeologický, religionistický a zooarcheologický přístup, s vyčleněním kategorií depozitů celých zvířat, jejich částí, vybraných bloků těl, někdy s projevy aranžování pozůstatků, a k tomu přistupují kombinace s artefakty, popřípadě depozit bez zastoupení kostí. Sledované jsou studny, budovy, hospodářské usedlosti a příkopy na jejich obvodu. Definována jsou depozita votivní, spojovaná například se zakládáním budov, záměrně uložená, jak s rituálním kontextem, tak i bez něho. Jiné předměty měly význam jako ochranné prostředky pro vybraný prostor, další vznikaly průběžně, ve významných termínech v rámci roku, s vazbou například pro zajištění plodnosti dobytka, jiné vznikaly při zvláštních příležitostech. Postupy vedoucí k jasnému, obecně platnému řešení ale nelze stanovit. Autorka pouze varuje před výběrem jedné ze složek, s doporučením upřednostňovat studny s potenciálem míst, která jednak nabízejí lepší zachování materiálů, a která pro zemědělské usedlosti představují biografie svého druhu.

Konkrétní okruh problémů zaměřený z hlediska prostoru na jižní část Británie a dobu konce římského panství sleduje Robin Fleming (2016). Využívá vypovídací možnosti římského staviva. Římské budovy se staly zdrojem materiálu pro výstavbu středověkých budov, neplatí to ale o době zlomu, kdy skončila římská nadvláda. Mezi poslední čtvrtinou 4. a koncem 1. čtvrtiny 5. století n. l. se vkládaly cihly a krytina do hrobů a do depozitů ve studních. Kromě stavební keramiky se objevují opracované kameny, drf, maltové pojivo, zlomky podlah a stavební kování. Uvedené materiály v mnoha případech doprovázejí celá zvířecí těla, lebky, přičemž bývají zastoupeni hlavně psi a jeleni, dobytčata, prasata, ovce, kozy, koně a ptáci. Lidské pozůstatky reprezentují především lebky. Doloženy jsou také mince, žernovy, boty (častěji levé než pravé), celé nebo téměř celé nádoby, kovové nádobí ze slitin cínu, a také mušle ústřic a lískové ořechy. Zaznamenáno je 37 studní se zvláštním obsahem.

Pro výklad depozitů ve studnách se nehodí odkazovat na útoky Piktů nebo na jiné nepřátelské akce, protože vytvářejí natolik homogenní komplex, že ve výplních nelze shledávat obyčejný odpad. Jejich zaplnění je spojováno s rituálem, kdy byl deklarován konec existence staveb nebo sídliště, které čerpalo vodu ze studny, a zároveň byly provedeny úkony znemožňující další užívání studny. (Stejný význam měla část archaické formulky s kultovním a právním významem

používaná k odsouzení člověka do vyhnanství ve starověkém Římě. *Aqua et igni interdicere* – zakázat přístup k vodě a ohni v praxi znamenalo, že pokud někdo příkaz porušil, neměl nárok na právní ochranu a kdokoliv jej mohl zabít; Berger 1991, 507.) Pozdní 4. století n. l. a začínající století 5. v Británii bylo dobou, kdy se v různých typech sídel uplatnilo povědomí o adekvátních prostředcích vhodných k rituálnímu uzavření studní. V jejich pozadí byly osoby kompetentní k provedení destruktivních akcí, výběru předmětů, často cenných a nepoškozených, k vyčlenění kusů ze stád, i k tomu, aby byli v dané chvíli uloveni jeleni. Uložení do studní pro současníky bylo důležitější než možnost využít stavební materiály v nové výstavbě; současně má podle Robina Fleminga platit, že se začátkem 5. století n. l. tyto důvody pominuly, a staré budovy sloužily k těžbě stavebních materiálů.

V odborné literatuře je označováno jednání lidí, které vedlo k ukládání depozitů, jako rituál. Odpovídající aktivity měly svoje místo mezi projevy různě stratifikovaných představ. Obětování, ukládání zbytků obětí a vyřazených předmětů užitých při provozování kultu náleželo k průvodním projevům oficiálního náboženství římského státu (Adkins, Adkins 2012, 274–333) a současně se v ovládané části Evropy na sever od Alp uplatňovaly starší náboženské představy, s obřady provozovanými obvykle v chrámových okrscích.

Souběžně existovaly rituály definované (v anglofonní literatuře) epitetem „pervasive“, s možným ekvivalentem ve slovním spojení „obecně sdílené“. Vycházely z dobových představ, bez nutné opory v racionálním zdůvodnění; lidé přitom hodlali využít působení „vyšších“ sil přímo, bez prostřednictví oficiálních bohů. V prostoru římského světa tak byla provozovaná magie, se setrvalým prorůstáním do okruhu státního náboženství, vycházející ale z pověry (Adkins, Adkins 2012, 324), pro kterou bylo současníky užíváno označení *superstitio*. V rámci těchto představ zřejmě docházelo k ukládání depozitů, která se uplatňovala jak v prostředí pod kontrolou Říma, tak také v barbarském světě za limitem.

Kromě toho lze očekávat existenci neprofánního myšlení, jež můžeme označit jako latentní. Zůstávalo zřejmě neartikulováno, a přitom je v každodenním životě provázelo ritualizované chování, které má zřejmě uplatnění i v moderním světě, ovšem s odkazy na racionální důvody. V minulosti působila obava z nesprávného, „nečistého“ provedení úkonů, z použití „nesprávných“ postupů, nebo z použití „nehodných“ věcí. Tato obava vycházela z aktuálního myšlenkového světa lidí, kteří jí čelili opakovaním závazných sekvencí úkonů. Jakkoliv tento okruh představ nemusel být starými společenstvy vnímán jako součást neprofánních jednání, v minulosti zřejmě působil navýsost intenzivně, v podobě setrvalého prožitku, který lze označit jako existenciální úzkost.

Pro archeologii se v oblasti studia archeologizovaných projevů neprofánních jednání nabízí nový zájmový prostor, kdy lze využít vlastní prameny, a kromě přebírání výsledků analýz a metodiky jiných vědních oborů lze nastolovat vlastní cíle opírající se o vlastní metodiku, s ambicí překročit obzor religionistických, historických nebo kulturně antropologických studií. Náš obor má potenciál sledovat konkrétní motivaci a jednání lidí v konkrétním místě a čase a rovněž podílet se na poznávání obecných tendencí v okruhu projevů lidského chování. Zájem na takovém směřování vytyčuje adhortativní titul použitý v názvu studie, kterou připravila Åsa Berggren a Liv Nilsson-Stutz – „From spectator to critic and participant: A new role for archaeology in ritual studies“ (Berggren, Nilsson-Stutz 2010). Podobné zadání nastoluje James Morris (2012), když pro svůj článek volí název „Animal ‚Ritual‘ Killing: From Remains to meaning“.

„Pervasive rituals“, obecně sdílené rituály, měly být formou, v jejímž rámci se realizovaly aktivity zaznamenané například v prostoru římské pevnosti a annexů v Newsteadu. Ve své argumentaci je použil Simon Clarke (2017). Rituály doprovázené depozity podle něj nebyly ukotveny v oficiálním náboženství, obecné uplatňování v reálném životě ale dokládá, že jak důvody, tak realizace odpovídajících úkonů byly široce rozšířené. Přitom v průběhu odpovídajících jednání docházelo k vynakládání velkého objemu práce, přičemž účastníci jednali z vlastního rozhodnutí. Současně významná část použitých předmětů, navzdory jisté hodnotě, měla být trvale ztracena, což zaráží především tehdy, když se výběr týkal například šperků z drahých kovů. Navíc zvířata, často pohozená v úplnosti, byla do doby provozování akce něčím majetkem a v průběhu provozování rituálu došlo k jejich definitivní ztrátě, často bez toho, aby alespoň část masa posloužilo jako potrava. Odpovídající jednání probíhalo zjevně v intencích dobové hodnotové orientace a v rámci tehdejších představ bylo považováno za nevyhnutné. V Newsteadu přitom došlo k opuštění areálů Římany podvkrát, s delším časovým odstupem, kdy nemohli být běžně k dispozici pamětníci předešlých událostí.

Při studiu fenoménu v rámci religionistických přístupů Michael Fulford (2001, 216) rezignuje na určení, zda depozita souvisejí s ovlivňováním například chthonických sil, nebo s rituály z okruhu zajišťování plodnosti. Považuje za rozhodující uplatnění starých, rurálních tradic, které však našly plné uplatnění rovněž v prostředí římské Británie; i zde zjevně dál panovaly tradiční, obecně rozšířené představy. Kromě oficiálních kultů provozovaných veřejně, s oběťmi na oltářích chrámů, vznikala depozita v jámách, bez neformální náležitosti k posvátným prostorům, uplatňovala se přitom individuální motivace, působící mimo konvence chrámových areálů.

Předmětem zájmu v okruhu studia depozit nejsou artefakty, nálezové kontexty a komplexy v postavení obvyklých předmětů v zorném poli oboru, ale hmotné záznamy lidského myšlení, rozhodování a jednání. Limitující faktor v odpovídající sféře poznávání představuje už způsob výzkumu a dokumentace v terénu, četnost a úroveň následných analýz, zahrnujících nejen archeologické, ale i další metodické přístupy.

Jámy a studny vypravené množstvím nálezů nemusí nutně představovat záznam reakcí na obdobnou situaci, a snaha najít jediné zobecňující vysvětlení se v budoucnu může ukázat jako nefunkční. A to včetně spojování se zařazením odpovídajících jevů do okruhu přechodových rituálů – vnějškově podobné, podstatou ale výrazně jiné archeologické objekty z keltských oppid (především Kelheim, Manching) jsou vysvětlovány jako doklady společných, rituálních hostin, které v nejisté době, a tedy příležitostně, měly ohroženým komunitám umožnit odliv stresu a posilovaly identitu společenství (Wels 2016). V podobných intencích funkce rituálů vykládají jinak zaměřené práce (například Watson-Jones, Legare 2016).

Je nutno konstatovat, že v průběhu přípravy tohoto textu nebyla stanovena a využita jednoznačná kritéria pro výběr objektů vhodných pro řešení situace v Mušově-Neurissen. Vybírány byly ty, které se vyznačují zvláštní nálezovou situací zaznamenanou ve výplni, s upřednostňováním případů, v jejichž inventáři byly zaznamenány pozůstatky jelenů nebo jejich parohů. Chybí především definice opozita – objektů „obvyklých“. Odlišení dvou různých způsobů zániku objektů plnicích konkrétní funkce v živé kultuře vychází pouze z intuice, je založeno na zaznamenání anebo absenci některých znaků. U námi vybraných, „neobvyklých“ navíc a priori počítáme s tím, že nálezová situace je výsledkem záměrných, vědomých činností a manipulací, a naopak všechny vrstvy, sídlištní a zásobní jámy, hliníky, chaty, žlábky, nebo nadzemní stavby v prostorách sídlišť a opevněných areálů, které lidé přestali používat, a po opuštění v jejich místech probíhaly přirozené procesy naturalizace, necháváme bez povšimnutí. Je nutno přiznat, že neumíme vysvětlit, jak vznikaly, byly užívány a zanikaly archeologické objekty, jak se vytvářel jejich obsah a jak se do vrstev v okolí a do výplní dostávaly artefakty, prvky stavebních konstrukcí, uhlíky, zvířecí kosti a především hmota vytvářející výplň, které dokumentujeme v průběhu terénních akcí. O to těžší je definovat výsledky záměrných jednání.

Obřad provázející uzavření funkce studny – interpretace, které formuloval Simon Clarke podle nálezů z Newsteadu

Simon Clarke pro Newstead (1997; 2017, především 705 a 709–710) při aplikaci závěrů o rituálech zaznamenává několik odlišných výkladů použitých

v minulosti pro výklady vzniku výplní studní v tomto místě; především se v nich měl objevovat běžný odpad, měly být zaplněny v reakci na krizové situace, v důsledku útoků domácího obyvatelstva, nebo poté, co se barbaři zmocnili dané oblasti. Společné znaky manipulací s předměty a způsob ukládání, s projevy opakujících se jednání aktérů, využívá k argumentaci pro podporu svého výkladu, podle něhož jednotlivé studny s neobvyklými výplněmi mají souviset s významnými momenty, k nimž došlo v životě různých sociálních skupin v době, kdy prostor náležel k provincii Británie.

Podle závěrů, které předkládá (Clarke 2017, 705, 708, fig. 2), studny s depozity byly zaznamenány nejen v areálu vojenského tábora, ale i v přilehlých přístavcích, v místech náležejících jak k veřejnému, tak i soukromému prostoru. Zaznamenány byly artefakty různých kategorií (prostředí vojenské, provoz domácností, výrobní činnosti, šperky, zvířata nebo jejich části). Odpovídající objekty jsou datovány do 1., ale také do 2. století n. l., přičemž dvě etapy užívání místa Římany dělila cézura několika desetiletí, kdy prostor vyklidili. K jednání spojenému s ukončováním funkcí tedy docházelo v obou etapách, a tedy existovala kontinuita pohnutek, které vedly v různém čase ke stejnému jednání. Depozita kumulovaná u dna se přitom podařilo jednoznačně zaregistrovat v 8 případech ze 111 objektů spadajících do kategorie studní, přičemž u dalších nemusely být identifikovány přesvědčivé doklady.

Jistý problém představuje určení těch, kdo ukládali depozita, a současně zaplňovali šachty dalším materiálem. Předměty samotné – úplné a v době uložení funkční, a i další artefakty poškozené a neúplné – představovaly jistou hodnotu, podobně jako části zvířat nebo zvířata uložená v úplnosti. Naproti tomu bloky zdíva nebo i části dřevěných stavebních konstrukcí vyžadovaly, aby bylo vynaloženo velké množství práce (provedení destrukce, přeprava k vybrané depresi); to platí i o blíže nesledovaných objemech materiálu, který obklopoval věci v různých úrovních, a na místo se dostal také s přičiněním lidí. Pokud by platil výklad, který navrhuje Simon Clarke, odehrávaly by se aktivity provázené rituály v rámci komunit využívajících areál v době římské dominance v Newsteadu ovšem v situacích, kdy měla římská přítomnost spět ke svému konci. Otázkou je, kdo byli lidé, jejichž pozůstatky se objevují ve výplních studní, v jakém vztahu se nalézali k aktérům událostí. Na základě údajů publikovaných v odborné literatuře není možné ověřit, zda lidské kosti nepocházely ze zrušených hrobů, jak tomu mělo být v Savarii, v okruhu Isidina chrámového okrsku.

Poněkud jiné výklady nabízí analýzy studní z pozdního období římského panství, jak je prezentuje například Robin Fleming (2016). I když neurčuje adresně, kdo byli uživatelé areálů se studnami v době jejich

funkce, a nesleduje další využití sídel, zdá se, že realizátory akcí, při nichž docházelo k zaplnění šachet, byla spíše nově se etabloující společnost, vymezující se proti poměrům, které panovaly v minulosti. Nově přichozí se programově zbavovali výdobytků, jakým bylo čerpání vody, přicházeli vědomě o předměty jisté hodnoty, zabíjeli hospodářská zvířata a zřejmě sami destrukovali zděné římské stavby. V ritualizovaném jednání projevovali svou vůli, nastolovali nové poměry. Podobně můžeme očekávat, že destrukce Isidina chrámu v pannonské Savarii neprováděli příznivci pohanského náboženství, aktivita byla v rukou představitelů nových poměrů.

Exkurz: Mlýnské kameny, jejich symbolika – podpora argumentů o uzavírání existence objektů s použitím depozit, symbolický význam jelenů

Ukládání depozit, nejen ve studních, je často doprovázeno nálezy žernovů. Prvoplánově by mohly představovat pouze vhodný prostředek k zatížení uložení. Vyskytují se opakovaně ve svatyních nebo v hrobech v keltském i římském období (Martin-Kilcher 2007, 51). Studny s těmito nálezy jsou známé především z jihozápadní Galie z pozdní doby laténské („*puits funéraires*“) z 2. a 1. století př. n. l. V šachtách se nalézaly zbytky jídel a nádoby, které sloužily při pořádání hostin. V některých výplních byly zaznamenány i lidské ostatky. Mlýnské kameny v sakrálním kontextu římských studní údajně dokládají společná jídla podávaná v průběhu obřadů – měly připomínat přípravu použité mouky.

Pokud na tomto místě žernovům věnujeme pozornost, má to zvláštní důvod. Při vyhodnocování jejich významu v prostorách studní se objevují odkazy na funkci prostředků využitých při pořizování jídla při příležitostech souvisejících s kultem, a tak se zdá být odložení takto použité věci pochopitelné. V případě mlecích kamenů je však opomíjena šance využít „logiku“ vycházející z dobových rituálních představ, která byla srozumitelná minulým generacím. Obnovení síly obilí po jeho „pohřbu“ do země v podobě osiva znamenalo příslib znovuzrození a nové existence života. V případě semletí už taková perspektiva nebyla možná, zánik byl definitivní. Tímto výkladem pak získáváme podpůrný argument pro závěry o totožném významu jelena a jeleních parohů. Toto zvíře mělo význam pro zajištění kontaktů s podsvětím, a tedy indikovalo ukončování existence. Konečně samostatně sledovaná depozita zvířat a na druhé straně mlýnské kameny měly reprezentovat dvě oblasti – svět zvířat a svět rostlin – které zřejmě zčásti unikají pozornosti při výzkumech a i při jejich vyhodnocování. Podobně je to i s dalšími kategoriemi položek „nesoucích význam“, jako jsou destrukce budov a stavebních konstrukcí (dům, domov, pobývání), zemědělského nářadí (prostředky zajišťování obživy), řemeslnických nástrojů (produkce výrobků pro zajištění bytí v úrovni

civilizačního standartu), šperků (součástí nedochovaných oděvů jako prvků identity), spolu s botami (výbava na cestu do podsvětí).

Depozita, která doplňují mlýnské kameny, neleží obvykle na dně, ale na sedimentu uzavírajícím vrstvy uložené v průběhu běžného užívání studní. Může to značit, že žernov představoval symbol, že život skončil a byl uzavřen obřady doprovázenými oběťmi. V Nieul jelení parohy ve výplni by také mohly být vykládány tímto způsobem (Martin-Kilcher 2007, 52). Společný výskyt parohů a žernovů dovoluje závěr, že u obou typů předmětů existovaly totožné významy a funkce, které určovaly jejich uplatnění při provozování rituálů.

Exkurz: Problém identifikace odpadu

Jednou z alternativ výkladu depozit je už tradičně zařazení vnějškově stejných objevů do okruhu odpadu; odpovídající objekty pak mají náležet do kategorie odpadních jam. Je možné, že i v tomto přístupu k interpretaci archeologických nálezů a nálezových situací se náš obor pouze vyhýbá nastolení vhodné metodiky pro poznávací proces. Je to nejspíš způsobeno tím, že odpad v pravěku a odpad v současnosti jsou pojmy označující realie, s nimiž se zachází odlišně, a to z hlediska procesů provázejících jak vznik, tak i další existenci odpovídající matérie.

Ani komplexní přístup a propracovaná metodika neumožňují s jistotou odlišit různé okruhy materiálů s vlastnostmi odpadu (Kuna, Němcová a kol. 2012, 33, 173–174, 176–177). Odpad zanechaný na místě někdejšího užití (primární), přesunutý na místo odpadního areálu (sekundární), anebo takový, kdy se artefakt nebo ekofakt přesunuje s odpovídající kulturní vrstvou (terciární), je těžké rozeznat přímo v terénu. V tradiční dokumentaci je rozpoznání dat použitelných pro další analýzy značně omezené, bez rozhodnutí na místě pak zbývá pouze závěr blízký odhadu. Opakovaně však bývá připomínáno, že i na odpad se mohly vztahovat symbolické významy (Kuna, Němcová a kol. 2012, 176, 226).

V případě depozit v četných případech lze konstatovat, že použité předměty byly zjevně programově poškozované nebo dělené na části. Stejně vnější znaky ale nesou předměty poškozované a dezintegrované v průběhu užívání, což vedlo k jejich vyřazení, a proto se staly součástí odpadu. V jediném nálezovém kontextu se ale mohou objevit obě kategorie společně. Mízí tak hranice, která by byla identifikovatelná mezi dvěma odlišnými činnostmi lidí, kdy na jedné straně leží depozita a na druhé odpadové areály a jejich hmotná náplň. Navíc zvláštní kategorii představují destrukce v opuštěných areálech.

U významného počtu sídlištních lokalit zřejmě platí, že zahlobené objekty byly „zaplněny spíše systematicky, jednorázově, materiálem z odpadových

areálů, kde se koncentroval odpad“ (Kuna, Němcová a kol. 2012, 226). Archeologické výzkumy však pouze zcela výjimečně odkrývají prostory, kde by byly objeveny větší sumy nepotřebných nebo poškozených předmětů a materiálů pocházejících ze zrušených objektů, ať už byly na takové místo odhozené (uložené) lidmi anebo přesunutě samovolně, v důsledku působení eroze. Pokud se prezentují v druhotné poloze ve výplni některých sídlištních objektů, ani tam nenacházíme významnou část matérie, která vznikla za provozu nebo po opuštění sídlišť. Pokud podle tohoto stavu budeme rekonstruovat situaci ve zdrojových, odpadových areálech, ani tam se zřejmě nenacházel ve velkých koncentracích materiál vyřazený ze živé kultury.

K dispozici máme zcela nepatrná torza realizované a používané produkce, a to i v případě výrobků a věcí nerecyklovatelných, jako je keramika, zvířecí kosti nebo stavební materiály (dřevo, hlína, kámen). Archeologizaci a naturalizaci hmotných prvků skládajících minulý lidský svět dokázal v obecné rovině formulovat Evžen Neustupný, s určením principu zánikové transformace, kdy artefakty a ekofakty přestávají být součástí světa lidí, a sledoval rovněž problematiku odpadových areálů; analyzoval i procesy vedoucí k zániku konkrétních typů nálezů získávaných při archeologických výzkumech (například Neustupný 1981; 2007). Jak ve věcné rovině docházelo k zániku té části „antropomorfované“ hmoty, kterou archeologie nenalézá, zřejmě náš obor neví. Část artefaktů skončila v hrobech, ukládání depozit může být jiným druhem „pohřbení“ realii skládajících prvotně lidský svět. V současnosti odpad tvoří kumulace věcí vyřazených z denního života, v širším smyslu včetně materiálů a přírodnin trvale nebo dočasně nepotřebných a tedy alespoň podmíněně recyklovatelných - stavební destrukce, nepoužitelné hlíny a materiály podloží. Odpad, především ten, který náleží do kategorie „komunální“, představuje vlastně výsledek záměrně vykonávaných procesů, spojených s programovým shromažďováním, transferem a likvidací nebo deponováním. Tím vlastně připomíná pravěká depozita, s kumulací věcí vyřazených, ale často také záměrně poškozovaných. Promítání poznatků o současných smetištích do minulosti nemusí vést k poznání tehdejších zdánlivě obdobných jevů. Chybění ekvivalentu moderních smetišť v pravěku lze – v úrovni návrhu – vysvětlovat tak, že část nepotřebných věcí byla programově a důsledně ošetřena způsobem, který odpovídal jejich „pohřbu“, kdy jejich existence byla ukončena výraznou destrukcí.

Zvláštní postavení pak mají zvířecí kosti nebo jejich depozita. I v konkrétních případech, jimž jsme se věnovali, například v Oakbridge, kde sloužila šachta k odkládání řeznického odpadu, tedy při zcela praktickém jednání, tyto činnosti mohly doplňovat akty promyšlené a vykonávané jako rituální, ve stejných významech. Tak tomu bylo v okruhu obětování zvířat

v chrámech zasvěcených hlavním bohům římského panteonu. Obdobný vzorec jednání by byl pouze aplikací kultovních předpisů provádějících zabíjení zvířat, vyhovuje tedy tomu, co v antickém světě identifikoval Walter Burkert (1983, 83). V uvedeném místě nebylo na programu pouze obětování, ale zcela praktické, zřejmě desetiletí prováděné, porážky velkého počtu jedinců. (V takovém případě právě jelen jako reprezentant přírody a symbol kontaktu se světem chthonických božstev mohl doplňovat úplnost gest provádějících rituály využívající studny. Mohli bychom jej považovat za indicii neprofánních gest.)

S uvedeným okruhem problémů souvisí další oborem nevnímaný okruh reálií, které v případě výplní studní představují hmoty zásypu. Pozornost je soustředěna na artefakty; zčásti byly zaznamenány zjevné součásti staveb, někdy i ekofakty. Samotný materiál výplně bývá obvykle jen popsán, bez určení zdroje a bez výkladu procesů, které předcházely jeho uložení. Přitom pro zaplnění prostor se záměrně uloženými předměty bylo nutno přemístit velké objemy materiálů, v nichž jsou jednotlivé artefakty zpravidla rozptýlené. Už sám objem a vynaložená práce vycházely z jistého záměru a volby, hledání odpovídající motivace má stejný význam jako u dalších entit, které bereme v úvahu. Přitom část hlinité matérie, stejně jako mazanice a vypálená hlína, mohou být indicií, že v místě jejich preparace máme před sebou přesunuté části staveb, a uhlíky mohou představovat spálené střešní konstrukce. V případech, kdy jsou k dispozici destrukce zdiva, je jejich identifikace jasná, stejnou pozornost ale vyžaduje i existence méně výrazných hmot.

V případě depositu není možné plně uplatnit sémantiku reprezentovanou v našem prostředí Neustupného školou, která úspěšně zavedla terminologii s vazbou na artefakt a areály. V případě depositu byl předmět více nositelem symbolického významu, který vyžaduje další hodnocení vycházející z jiných pozic, než produktem lidské činnosti a součástí někdejší živé kultury. Podobně zemina nebo stavební destrukce přemístěná do vybraného místa nespádá do okruhu artefaktů a nepatří ani k ekofaktům. Představují součást lidské akce, její hmotný příznak vědomého a promyšleného gesta. A konečně odpad v dnešním chápání nemusel existovat – je známé, že předměty, věci a entity „zanikaly“ jako součásti inventáře hrobů, další pak mohly náležet do kategorie položek, které v dobové hodnotové orientaci byly v době vyřazení z užívání hodny rituálního pohřbu. Nejen artefakty, ale i přírodniny nemusely být zanechávány nebo vytříděny na nějakém místě se statutem odpadového areálu, ale prošly manipulací směrem k recyklaci a novému bytí, došlo k jejich destrukci a fragmentarizaci a pouze část zůstala bez povšimnutí, zanechaná v rámci nějakého vědomého nebo náhodného režimu lidí užívajících jistý areál.

Diskuse: Vypovídací možnosti nálezu parohu ve studni v Mušově-Neurissen

Zvláštní význam pro výklad nálezu parohu má poznání situace ve spodní části studny v Mušově-Neurissen. Od údajů zaznamenaných v průběhu terénního výzkumu a od jejich výkladu závisí rekonstrukce jednání lidí účastných na odpovídajících pracích. Pak lze očekávat, že dokážeme sledovat nejen pracovní výkony, ale určíme i motivaci, která vedla k realizaci neprofánních činností. Především lze předeslat, že samo zasypání nemělo nějaký praktický význam; poté, co došlo k rozhodnutí, že v pracích nebude pokračováno, nebyly jakékoliv racionální důvody investovat námahu do dalších činností. Je jasné, že přesun množství materiálu musel být zdůvodněný nějakým jiným záměrem.

Římská studna z Mušova má zvláštní postavení v okruhu tohoto typu objektů – nebyla dokončena a nemohla ani sloužit jako zdroj vody. Navzdory této skutečnosti lze konstatovat, že její zánik probíhal v souladu s procesy, které provázely ukončení funkce mnoha dalších studní doby římské v Římany ovládaném prostoru, i v barbarském světě. Je to patrné rovněž ze skutečnosti, že profil její šachty a výplně odpovídá schémátům, která pro studny doby římské připravili Martijn van Haasteren a Maaïke Groot (2013, fig. 2, fig. 10), s uloženinami u dna, ve vlastní šachtě a v prostoru nálevkovitého ústí. Odlišný je pouze detail, úroveň s depozitem jeleního parohu se v Mušově-Neurissen nalézá přímo na dně, kde jinak bývají často nacházeny předměty s postavením obětin předznamenávajících příští užívání objektu a také vrstvy z doby odebrání vody. Platí zřejmě konstatování, že i nedokončená studna byla nositelem odpovídající symboliky, a proto její zánik proběhl v souladu s dobovými představami.

Ve výplni studny v Mušově-Neurissen je možné rozeznat několik samostatných fází:

- A. Zastavení prací na hloubení studny a přerušování činností spojených s ukládáním prvků její výdřevy.
- B. Zabezpečení nejspodnějších dřevěných prvků výdřevy proti sesutí.
- C. Vhození nebo uložení parohu na dno výkopu.
- D. Vhození dřevěných spálených stavebních prvků a požárem zasaženého hlinitého materiálu sebraného v prostoru spáleniště stavby s apsidou, včetně zuhelnatělých dřevěných prvků nebo šindelů ze střechy a železných stavebních hřebů; vhození střepu z amfory.
- E. Průběžné, setrvalé a záměrné nasypávání materiálu, jenž se ukládal v podobě tenkých heterogenních vrstev zásypu a neobsahoval už materiál, který by vykazoval stopy působení ohně.

- F. Ukončení činností spojených se zasypáváním šachty, opuštění prostoru.
- G. Přirozené sesouvání materiálu z ústí studny, vznik širokého nálevkovitého ústí.
- H. Zaplňování mělké deprese v ústí někdejší studny.
- I. Zřízení zahluobeného slovanského objektu nad záscopy studny.
- J. Úplné zarovnění terénu do podoby známé v době záchranného výzkumu.

Ve chvíli začátku zasypávání studny se v jejím sousedství nalézala destrukce ohněm zničené stavby s apsidou. Požárem poznačené stavební prvky, především zuhelnatělá dřeva a železné hřeby, se objevily pouze v nejspodnější úrovni, zhruba do výšky 1 m nade dnem, ve vyšších niveletách výplň sestávala ze štěrku a frakcí s jemnější strukturou a odpovídala hmotě vytěžené v průběhu výkopů. Místy tenké vrstvy s převahou hlinitých součástí mohly být vybrány v okolí, na plochách s dochovaným drnem. Není vyloučeno, že tento výběr probíhal záměrně, v zájmu zastoupení jakýchsi vzorků reprezentujících různá prostředí. Všechny činnosti ustaly ve chvíli, kdy zásep dosáhl zhruba do jedné třetiny šachty. K úplnému zarovnění po úroveň ústí, tedy k obnovení původního stavu, ale nedošlo. Zda tomu tak bylo proto, že lidé vykonávající odpovídající činnosti odešli, anebo dosažená úroveň byla považována za dostačující, nelze rozhodnout. Další zaplňování už bylo výsledkem přirozených destrukčních procesů.

Pokud nepadly ke dnu studny ohněm poškozené stavební prvky pocházející ze stavby s apsidou pouze náhodou, lze v nich vidět paralelu ke krytině (imbrexům), stavební sutí a stavebním kováním (především hřebům) v jámách a studnách zkoumaných v areálech se zděnými stavbami. Spojuje je další společný znak – ani v jiných případech studny nebyly využity k poklizení destrukcí v maximálním objemu, sutiny se objevují spíše v podobě jakýchsi „dávek“ a představovaly výběr z hmoty budov. V Newsteadu jsou za zdroj vybraného materiálu deponovaného do objektu „Pit 1“ označovaná principia tábora. Tato budova měla být podle Simona Clarke „pohřbená“ symbolickým způsobem, spolu se širokým spektrem dalších nálezů (Clarke 2017, 706–707). Podobně v případě studny „Pit 57“ uzavírající vrstva s depozity obsahovala cihly z destrukované budovy lázní z 1. století n. l. (Clarke 2017, 709).

Podle analýz, které připravil Paul Bidwell (2000), budova s apsidou v Mušově-Neurissen svou půdorysnou dispozicí reprezentovala staré formy vojenských lázní. Pak by byla studna budovaná v zájmu čerpání vody pro lázeňské provozy, a uložení dalších materiálů do výplně by dostalo další význam. K depozitům nenáleží pouze paroh, ale k záměrně uloženým enti-

tám lze zařadit i hmotu z destrukce stavby zničené při požáru (součástí zdí v podobě vypálených hrudek hlíny, zuhelnatělá dřeva z trámů, šindele ze střechy a také železné hřeby). Sebrán a vhozen by byl také střep z amfory, a zvažovat je nutno i výběr štěrku a jiných hmot ukládaných do šachty.

Otevřeným problémem zůstává, zda zasypávání studny v Mušově-Neurissen bylo vykonáno v režii Římanů, anebo práce realizovali barbaři. Jasně určení aktérů, volba mezi odcházejícími a nově se etablujícími osobami není zcela jasná ani v množství případů, které jsme sledovali na jiných místech. Z dobové situace nelze odvodit nějaké další opory. Pokud bychom brali v úvahu datování studny do doby Tiberiovy akce roku 6, není sice v prostoru Moravy možné pobyt germánského obyvatelstva doložit četnými nálezy, ale auxiliární jednotky se mohly v krajině pohybovat, a konečně ani rychlý nástup Marobudových bojovníků do uvolněného prostoru není vyloučený. A v případě realizace stavby studny v době markomanských válek je potenciální angažovanost autochtonního obyvatelstva samozřejmá. Z hlediska těchto dvou řešení, kdy by byli jako aktéři rituálních jednání určeni římsí vojáci, anebo barbaři, je nutné zařadit zasypávání studny do jiných kategorií. Římané by uzavírali svůj pobyt, kdežto barbaři by naopak očisťovali uvolněný zájmový prostor a současně by v krajině nastolovali svou vlastní dominanci, včetně kultovní.

Závěr

Paroh jelena u dna římské studny v Mušově-Neurissen byl na místo nálezu umístěn v době, kdy ustaly činnosti spojené s hloubením šachty v areálu římského tábora a zastaveny byly i práce na budování výdřevy. Domníváme se, že samotný paroh měl funkci symbolu, odděloval etapu aktivit spojených s realizací výkopu od jiného aktu, který následoval: záměrně, jednorázově, byla zasypaná spodní třetina hloubky studniční šachty. Opakující se vrstvy o síle pouze několika centimetrů nemohly vzniknout jinak než při setrvalém nasypávání a vhazování materiálu.

Jelen ve srovnání se zastoupením koní, dobytčat nebo prasat byl v době římské mnohem méně zastoupený mezi zvířecími druhy užívanými při manipulacích se zvířecími těly. Domácí zvířata se nalézala v člověkem kontrolovaném světě, v případě jelenů ale bylo nutno organizovat lov, anebo v případě parohů- -shozů museli mít zájemci o jejich získání přehled o prostorách, kde se zvířata pohybovala. To platí i o nálezů z Mušova. Ti, kdo hodlali paroh použít, museli mít poznatky o okolí a vynaložili jistou námahu při jeho vyhledání.

V těsném sousedství studny ve stejné době došlo k zastavení prací na budování stavby s apsidou. Požár

založený Římany v zájmu sebrání stavebních kování zničil jak konstrukce dřevohlinitých zdí, tak i krovy a krytinu. Tyto materiály v nevelkém množství se objevily i v nejspodnějších úrovních výplně studny. Nelze zcela vyloučit, že k tomu došlo náhodně. Při výzkumech studní na jiných místech představovaly prvky stavebních konstrukcí v jistých „dávkách“ součást materiálů ukládaných záměrně do zanikajících studničních šachet. Tyto materiály lze bez problémů identifikovat na lokalitách, kde se v okolí nalézaly zděné stavby. V našem případě se ve výplni objevují pouze hmoty a předměty s menší mírou průkaznosti – byly zde nalezeny pouze železné hřeby, vypálená hlína, uhlíky, bloky a vrstvy spálených dřev a proplátky v opakujících se segmentech, odpovídající nejspíš šindelům. Proto nemůžeme s jistotou rozhodnout o tom, zda skutečně pocházejí ze zaniklé dřevozemní stavby. Při konfrontaci se stavem na jiných lokalitách považujeme ale zařazení uvedených nálezů do kategorie stavebních destrukcí za značně pravděpodobné.

Mezi záměrně vybrané a deponované předměty mohl konečně náležet i zlomek z těla amfory, obdoba keramických nálezů v jiných situacích, přičemž právě amfory bývají v některých objektech zastoupeny ve významných počtech. Zvláštní důvody mohly provázet i výběr hmoty ukládané v podobě tenkých vrstev do zásypů v navazujících vyšších úrovních. Tyto zásypy neobsahují pouze šterk vytěžený v průběhu výstavby studny, ale i humózní součásti, a tak se lze domnívat, že byly vybírány různé materiály, které tak reprezentovaly odlišné druhy zeminy z okolního terénu. Není vyloučeno, že i pro výběr hmoty představující hlavní součást výplně měli lidé pracující na místě zvláštní důvody a jednali záměrně.

Časový rámeček událostí, za nichž došlo k uložení parohu, není předmětem bližšího zájmu tohoto textu. Bereme v potaz obě možnosti, které jsou zvažované v odborné literatuře (Bálek, Šedo 1996; Komoróczy 2006), tedy že studna náležela mezi objekty z doby kolem zlomu letopočtu, anebo že ji lze spojovat s markomanskými válkami. Přerušení prací dobře odpovídá dobové situaci, kdy došlo k zastavení tažení proti Marobudovi roku 6 n. l. Ty složky hmotné kultury, které provázejí kontexty spojované v Mušově s dobou markomanských válek, se neobjevily, a se zlomky římských cihel se v místě studny setkáváme až v niveletách blízkých ornici. Mezi úrovní z doby záměrného zasypání spodní třetiny studny a úrovní s cihlami tak leží hmota s vrstvami uloženými v průběhu přirozených erozních procesů. V průběhu markomanských válek pak mohlo samozřejmě také dojít k událostem, za nichž se Římané rozhodli prostor opustit, studna by ale musela být v době, kdy šachta představovala otevřenou jámu, izolovaná od míst, kde se nalézal římský stavební materiál.

V době římské bylo ukončování funkcí studny jako zdroje vody provázené ukládáním depozitů běžné jak

v římském, tak i v barbarském světě. Koincidence entit *studna – ukončení její činnosti – depozita – prvky reprezentující jeleny* je častá, a byla pro obyvatelstvo prvních století n. l. srozumitelná. Odpovídající jednání, které podle našeho názoru reprezentuje i objev z Mušova, lze zařadit do kategorie rituálů označovaných jako obecně rozšířené („pervasive rituals“), nebyly ale prováděny v rámci obřadů oficiálních kultů věnovaných hlavním božstvům.

Jak už bylo zmíněno výše, rituály doprovázené depozity ve studních bývají spojované s ukončením jejich funkce. Příklady z různých míst nevedly zatím k jasné definici osob účastných na takovém jednání – v některých místech jimi mohli být příslušníci komunit uzavírajících užívání studny a okolního areálu, do úvahy přicházejí jak agresori útočící na místo, tak i lidé poklizející následky nepřátelského vpádu, a konečně i ti, kdo se zařizovali v nově získaném prostoru. Před stejným problémem stojíme rovněž v případě Mušova-Neurissen. Za aktéry akce, která se zde odehrávala, lze označit příslušníky římského vojska, nejlépe stejné osoby, které pobývaly na místě už v době, kdy probíhalo hloubení díla. Tito lidé měli k dispozici odpovídající vybavení i pracovní kapacity, a podle pozice jeleního parohu, na samotném dně nejhlubší těžební prostory, předmět uložili ve chvíli, kdy se na místě nenacházely jakékoliv materiály překrývající čerstvě odkrytou úroveň podloží. Následným zasypáním by Římané ukončili symbolicky svoje aktivity i pobyt na místě. V případě, že budeme brát v potaz možnost, že je nález spojený s činností lidí z barbarského světa, měli by být přítomni na místě spolu s Římany, anebo přijít těsně po jejich odchodu. Počínaje chvílí, kdy došlo k uložení parohu, bychom pak měli před sebou výsledek jimi provozovaných činností. Naplnění jejich cílů by ale mělo jinou motivaci, vykonávali by úkony náležející do okruhu očištných rituálů – zbavovali by se příznaků cizího, římského působení.

Obě výše uvedené verze sledují téma z pohledu religionistiky, odehrávaly by se zde úkony v širších souvislostech zařazované mezi přechodové rituály. Neřešeny ale zůstávají otázky, které může klást archeologie. Jde zejména o určení, zda původci zkoumaných aktivit byli Římané, nebo barbari; řešení tohoto problému by přitom mělo význam i pro sledování témat čistě historických. Pokud studna zanikla začátkem našeho letopočtu, například v souvislosti se zrušením Tiberiovy výpravy roku 6, aktivity lidí z římského prostředí by představovaly doklad jejich znalostí o prostoru v oblasti Mušova a také o tom, že odchod byl v dané chvíli považovaný za definitivní. V případě, že bychom zvažovali, že k uložení parohu a dalších součástí výplně studny v její spodní části došlo v důsledku aktivity barbarů v rámci provádění očištných úkonů, dokládalo by to jejich etablování se v krajině, kde došlo k nastolení nových poměrů. Znamenalo by to, že hodlali prosadit svoji kontrolu prostoru. Objevy ve studni zkoumané v prostoru tábora Mušov-Neurissen I pak podle našich závěrů představují indicii, že opuštění areálu bylo součástí

významných historických událostí, jejichž účastníci si byli vědomi zlomové situace a výkop se stal zvláštním, rituálním, prostorem v němž proběhly neprofánní manipulace prováděné v intencích dobových představ.

Literatura

- Allen, G. M. 2014:** Chasing Sylvia's Stag: Placing Deer in the Countryside of Roman Britain. In: N. Sykes, K. Baker, R. Carden, R. Madwick (ed.): *Deer and People*. Oxford: Windgather Press, 173–186.
- Baglione, P. M., Belevi-Marchesini, B., Carlucci, C., Michetti, L. M., Bonadies, M., Conti, E., Giuliani, B., Zinni, M. 2017:** Pyrgi, l'area a nord del santuario: nuovi dati dalle recenti campagne di scavo. *Science dell' Antichità* 23, 135–172.
- Backe-Forsberg, Y. 2005:** *Crossing the Bridge. An Interpretation of the Archaeological Remains in the Etruscan Bridge Complex at San Giovenale, Etruria*. Uppsala: Department of Archaeology and Ancient History. Dostupné také z: <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:165698/FULLTEXT01.pdf>. Dissertation in Classical Archaeology and Ancient History for the Degree of Doctor of Philosophy submitted to Uppsala University.
- Balázs, P. 2012:** A savariai Iseum Kútja. *Ókor: folyóirat az antik kultúrákról* 4(4), 69–75.
- Bálek, M., Šedo, O. 1996:** Das frühkaiserzeitliche Lager bei Mušov. Zeugnis eines augusteischen Feldzugs ins Marchgebiet? *Germania* 74, 399–414.
- Bauchhenss, G., Noelke, P. 1981:** *Die Jupitersäulen in den germanischen Provinzen*. Bonner Jahrbücher. Beihefte 41. Köln: Rheinland-Verlag.
- Becker, A. 2015:** Die römische Okkupation des Rhein-Main Gebietes und Wetterau unter Augustus. In: G. A. Lehmann, R. Wiegels (Hrsg.): „Über die Alpen und über den Rhein...“ *Beiträge zu den Anfängen und zum Verlauf der römischen Expansion nach Mitteleuropa*. Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, Neue Folge 37. Berlin: De Gruyter Akademie Forschung, 225–234.
- Becker, H. 2009:** The economic agency of the Etruscan temple: elites, dedications and display. In: M. Gleba, H. Becker (eds.): *Votives, Places and Rituals in Etruscan Religion. Studies in Honour of Jean Macintosh Turfa*. Religions in the Graeco-Roman World 166. Leiden, Boston: Brill.
- Behm-Blancke, G., Dušek, S. 2002:** *Heiligtümer der Germanen und ihrer Vorgänger in Thüringen. Die Kultstätte Oberdorla. Forschungen zum alteuropäischen Religions und Kultwesen. Teil 2: Katalog der Heiligtümer und Funde*. Weimarer Monographien zur Ur- und Frühgeschichte 38,2. Stuttgart: Konrad Theiss Verlag.
- Behm-Blancke, G., Dušek, S., Lettmann, B. 2003:** *Heiligtümer der Germanen und ihrer Vorgänger in Thüringen. Die Kultstätte Oberdorla. Teil 1: Text und Fototafeln*. Weimarer Monographien zur Ur- und Frühgeschichte 38,1. Stuttgart: Konrad Theiss Verlag.
- Berger, A. 1991:** *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Transactions of the American Philosophical Society held at Philadelphia for promoting useful knowledge. New Series Vol. 43, Part 2; 1953, reprint. Philadelphia: The American Philosophical Society. Dostupné také z https://archive.org/details/bub_gb_oROLAAAIAAJ/page/n1
- Berggren, Å., Nilsson-Stutz, L. 2010:** From spectator to critic and participant: A new role for archaeology in ritual studies. *Journal of Social Archaeology* 10, 171–197.
- Bidwell, P. 2000:** Timber bath in Augustan and Tiberian Fortresses. In: Ph. Freeman, J. Bennett, Z. Fiema, B. Hoffmann (Hrsg.): *Limes XVIII: Proceedings of the XVIIIth International Congress of Roman Frontier Studies held in Amman, Jordan (September 2000)*. BAR International Series 1084. Oxford: Archaeopress, 437–482.
- Burkert, W. 1983:** *The Anthropology of Ancient Greek Sacrificial Ritual and Myth*. Berkeley: University of California.
- CIL:** *Corpus inscriptionum Latinarum. Inscriptiones Hispaniae Latinae*. E. W. E. Hübner (ed.). Berlin: apud Georgium Reimerum, 1869.
- Clarke, S. 1997:** Abandonment, Rubbish Disposal and 'Special' Deposits at Newstead. In: K. Meadows, C. Lemke, J. Heron (eds.): *TRAC 96: Proceedings of the Sixth Annual Theoretical Roman Archaeology Conference, hosted by the Research School of Archaeology & Archaeological Science, The University of Sheffield, March 30th & 31th 1996*. Oxford: Oxbow Books, 73–81.
- Clarke, S. 2017:** Miscellaneous Contributions: Wells and Ritual Deposition at the Newstead Roman Military Complex. In: N. Hodgson, P. Bidwell, J. Schachtmann (eds.): *Roman Frontier Studies 2009. Proceedings of the XXI International Congress of Roman Frontier Studies (Limes Congress) held at Newcastle upon Tyne in August 2009*. Archaeopress Roman Archaeology 25. Oxford: Archaeopress, 705–710.

- Curry, A. 2018:** Römer, Germanen und ein goldener Pferdekopf [online]. In: *National Geographic*. Montag, 20 August [cit. 2018-09-12]. Dostupné z: <https://www.nationalgeographic.de/geschichte-und-kultur/2018/08/roemer-germanen-und-ein-golddener-pferdekopf>
- Donderer, M. 1991–1992:** Irreversible Deponierung von Grossplastik bei Griechen, Etruskern und Römern. *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien* 61, 192–275.
- Elburg, R. 2011:** Weihwasser oder Brauchwasser? Einige Gedanken zur Funktion bandkeramischer Brunnen. *Archäologische Informationen* 34, 25–37.
- Fath, B. 2011:** Geweih! – Geweiht? Deponierungen von Hirschgeweihen und Hirschdarstellungen in Brunnen und Schächten der vorrömischen Eisenzeit Mitteleuropas. *Archäologische Informationen* 34, 39–48.
- Fleming, R. 2016:** The ritual recycling of Roman building material in late 4th and early 5th century Britain. *European Journal of Post-Classical Archaeologies* 6, 7–30.
- Fulford, M. 2001:** Links with the past: Pervasive ‚Ritual‘ Behaviour in Roman Britain. *Britannia* 32, 199–218.
- Gehrke, W. 1964:** Ein Flechtwerkbrunnen aus Berlin – Rudow. *Berliner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte* 4, 194–209.
- Gralak, T. 2012:** „Użył jak pies w studni“, czyli o pochówkach zwierzęcych z osady w Polwicy-Skrzypniku, pow. Oława, z późnego okresu wpływów rzymskich i początku okresu wędrówek ludów. *Przegląd Archeologiczny* 60, 107–132.
- Groot, M. 2009:** Searching for patterns among special animal deposits in the Dutch area during the Roman period [online]. *Journal of Archaeology in the Low Countries* 1(2), 49–81 [cit. 2018-10-22]. Dostupné z <http://jalc.nl/cgi/t/text/get-pdfc2c1.pdf?c=jalc;idno=0102a03>.
- Häussler, R. 1993–1994:** The Romanisation of the Civitas Vangionum [online]. *Bulletin of the Institute of Archaeology* 15, 1993 (1994), 41–104 [cit. 2018-10-22]. Dostupné z <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-00371598/document>
- Heizmann, W. 1999:** Hirsch. Motivkomplexe. In: H. Beck, D. Geunisch, H. Steuer (Hrsg.): *Realexikon der Germanischen Altertumskunde. Band 14. Harfe und Leier – Hludana-Hlōðyn*. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 598–612.
- Heukemes, B. 1975:** Die Jupitergigantensäule von Landenburg in antiker Zeit und heute: Dreimal zerstört und zweimal wiederhergestellt. *Denkmalpflege in Baden-Württemberg. Nachrichtenblatt des Landesdenkmalamtes* 4(2), 38–43.
- Haupt, P. 2010:** *Heiligtümer in den römischen Nordwestprovinzen: Eine Betrachtung vor den Hintergrund neurowissenschaftlicher und evolutionistischer Theorien* [online]. Bocholt: Grée Mahé e-Publishing [cit. 2018-10-22]. Dostupné z: <http://www.staff.uni-mainz.de/hauptp/downloads/Habil%20Haupt%202008.pdf>
- Hekster, O. 2015:** *Emperors and Ancestors: Roman Rulers and the Constraints of Tradition*. Oxford: Oxford University Press.
- Hist. Nat.:** *C. Plini Secundi Naturalis historiae libri XXXVII*. J. Ludwig, K. F. T. Mayhoff (edd.). Lipsiae: Teubner, 1897–1933.
- Holzer, V. 2007:** Roseldorf/Sandberg (Österreich) – Ein keltisches Heiligtum nach dem Modell von Gournay-sur-Aronde. In: S. Groh, H. Sedlmayer (Hrsg.): *Blut und Wein. Keltisch-römische Kulturpraktiken. Akten des vom Österreichischen Archäologischen Institut und vom Archäologischen Verein Flavia Solva veranstalteten Kolloquiums am Frauenberg bei Leibnitz (Österreich), Mai 2006*. Protohistoire Européenne 10. Montagnac: Éditions Monique Mergoïl, 77–90.
- Holzer, V. 2009:** Druideninsignie und Götterfigur. Zeugen keltischer Rituale in Roseldorf (Niederösterreich). In: G. Tiefengraber, B. Kavur, A. Gaspari (eds.): *Keltske študije II. Papers in Honour of Mitja Guštin*. Protohistoire Européenne 11. Montagnac: Éditions Monique Mergoïl, 173–184.
- Honti Sz., Belényes, K., Fábrián, S., Gallina, Zs., Hajdú, Á. D., Hensel, B., Horváth, T., Kiss, V., Koós, I., Marton, T., Németh, P. G., Oross, K., Oszás, A., Polgár, P., Szeőke, J., Serlegi, G., Siklósi, Zs., Sófalvi, A., Virágos, G. 2004:** A tervezet M7-es autópálya Somogy megyei szakaszának megelőző régészeti feltárás (2002–2003). Előzetes jelentés III. *Szomogyi Múzeumok Közleménye* 16, 3–70.
- Kolon, T. 2015:** Príspevok k možnostiam identifikácie rituálných činností na germánských sídliskách (vybrané problémy). In: L. Tyszler, E. Droberjar (red.): *Barbari superiores et interiores. Archeologia barbarzyńców 2014. Procesy integracji środkowoeuropejskiego Barbaricum. Polska – Czechy – Morawy – Słowacja*. Łódź, Wieluń: Instytut Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego, Muzeum Ziemi Wieluńskiej w Wieluniu, Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich Oddział w Łodzi, 497–506.

- Komoróczy, B. 2006:** K otázce existence římského vojenského tábora na počátku 1. st. po Kr. u Mušova (kat. úz. Pasohlávky, Jihomoravský kraj). Kritické poznámky z pohledu římsko-provinciální archeologie. In: E. Droberjar, M. Lutovský (eds.): *Archeologie barbarů 2005. Sborník příspěvků z I. protohistorické konference „Pozdně keltské, germánské a časně slovanské osídlení“*, Kounice, 20. – 22. září 2005. Praha: Ústav archeologické památkové péče středních Čech, 155–205.
- Komoróczy, B. 2008:** Hradisko (Burgstall) u Mušova ve světle výzkumů v letech 1993–1997. In: E. Droberjar, B. Komoróczy, D. Vachútová (edd.): *Barbarská sídliště. Chronologické, ekonomické a historické aspekty jejich vývoje ve světle nových archeologických výzkumů. (Archeologie barbarů 2007)*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 37. Brno: Archeologický ústav Akademie věd České republiky Brno, v. v. i., 391–438.
- Komoróczy, B., Sázellová, S. 2011:** Příspěvek k výskytu obra evropského ve středním Podolí. *RegioM. Sborník Regionálního muzea v Mikulově* 2011, 70–77.
- Kousser, R. 2010:** A sacred landscape. The creation, maintenance, and destruction of religious monuments in Roman Germany. *RES: Anthropology and Aesthetics* 57/58, 120–139.
- Kuhnen, H. P. 1996:** Religio Romana: Wege zu den Göttern im antiken Trier. In: H. P. Kuhnen (Hrsg.): *Religio Romana: Wege zu den Göttern im antiken Trier*. Schriftenreihe des Rheinischen Landesmuseums Nr. 12. Trier: Rheinisches Landesmuseum Trier, 8–36.
- Kuna, M., Němcová, N. a kol. 2012:** *Výpověď sídlištního odpadu. Nálezy z pozdní doby bronzové v Roztokách a otázky depoziční analýzy archeologického kontextu*. Praha: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i.
- Leube, A. 2009:** *Studien zu Wirtschaft und Siedlung bei der germanischen Stämmen im nördlichen Mitteleuropa während des 1. bis 5./6. Jahrhunderts n. Chr.* Mainz am Rhein: Verlag Philipp von Zabern.
- Makiewicz, T. 1988:** Opfer und Opferplätze der vorrömischen Eisenzeit in römischen Kaiserzeit in Polen. *Praehistorische Zeitschrift* 63, 81–112.
- Maltby, M. 1993:** The animal bones from a Romano-British well at Oakbridge II, Basingstoke. *Proceedings of the Hampshire Field Club & Archaeological Society* 49, 47–76.
- Maixnerová, M. 2015:** *Studny z doby římské a doby stěhování národů*. Rkp. bakalářské diplomové práce. Uloženo: Ústav archeologie a muzeologie, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity. Dostupné také z: https://is.muni.cz/th/bbt9j/Studny_z_doby_rimske_a_doby_stehovani_narodu.pdf
- Martin-Kilcher, S. 2007:** Brunnenfüllungen aus römischer Zeit mit Hirschgeweih, Tieren, Wertsachen und Menschen. In: S. Groh, H. Sedlmayer (Hrsg.): *Blut und Wein. Keltisch-römische Kultpraktiken. Akten des vom Österreichischen Archäologischen Institut und vom Archäologischen Verein Flavia Solva veranstalteten Kolloquiums am Frauenberg bei Leibnitz (Österreich), Mai 2006*. Montagnac: Éditions Monique Mergoil, 35–54.
- Morris, J. 2012:** Animal „Ritual“ Killing: From Remains to meaning. In: A. Pluskowski (ed.): *The Ritual Killing and Burial Animals: European Perspectives*. Oxford: Oxbow Books, 9–21.
- Nappo, S. 1999:** *Pompeje: Průvodce starověkým městem*. Čestlice: Rebo productions.
- Neustupný, E. 1981:** Zachování kostí z pravěkých sídlišť. *Archeologické rozhledy* XXXIII, 54–165.
- Neustupný, E. 2007:** Vymezení archeologie. In: M. Kuna (ed.): *Archeologie pravěkých Čech 1. Pravěký svět a jeho poznání*. Praha: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., 11–22.
- Oliver, M. 1992:** Excavations of an iron age and romano-british settlement at Oakbridge, Basingstoke, Hampshire, 1965-6. *Proceedings of the Hampshire Field Club & Archaeological Society* 48, 55–94.
- Orłowska, A. 2015:** Ślady osady hutniczej? In: *Mazowiecki wojewódzki konserwator zabytków. Archiwum wiadomości archeologia – przegląd*. Śróda, 12 sierpnia 2015 11:03 [cit. 2018-10-23]. Dostupné z: <https://mwkz.pl/archiwum-wiadomosci-archeologia-prze-glad/50-archeologiapub/906-lady-osady-hutniczej>
- Pavlů, I., Zápotocká, M. (ed.) 2007:** *Archeologie pravěkých Čech 3. Neolit*. Praha: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i.
- Piotrowska, M. 2015:** Studnia kolo rzeki czyli o zasadności budowy i funkcji sztucznych ujęć wody w przestrzeni osad kultury przeworskiej. Szkic do problemu. In: L. Tyszler, E. Droberjar (red.): *Barbari superiores et inferiores. Archeologia barbarzyńców 2014. Procesy integracji środkowoeuropejskiego Barbaricum, Polska – Czechy – Morawy – Słowacja*. Łódź, Wieluń: Instytut Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego, Muzeum Ziemi Wieluńskiej w Wieluniu, Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich Oddział w Łodzi, 329–344.

- Plutarchi Vitae parallelae*. Cl. Lindskog, K. Ziegler (edd.). Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana. Lipsiae: In aedibus B. Teubneri, 1914–1939.
- Pluskowski, A. (ed.) 2012:** *The Ritual Killing and Burial Animals: European Perspectives*. Oxford: Oxbow Books.
- Pohle, H. 1964:** Die Tierknochen aus dem Flechtwerkbrunnen aus dem Berlin – Rudow. *Berliner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte* 4, 210–217.
- Prien, R. 2014:** Die Spätantike als Gewaltdalternativ. Zum archäologischen Niederschlag des sogenannten Magnentius-Horizontes aus der mitte des 4. Jahrhunderts n. Chr. In: T. Link, H. Peter-Röcher (Hrsg.): *Gewalt und Gesellschaft. Dimensionen der Gewalt in ur- und frühgeschichtlicher Zeit. Internationale Tagung an der Julius-Maximilians-Universität Würzburg, 14.-16. März 2013*. Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie 259. Bonn: Verlag Dr. Rudolf Habelt GmbH, 81–91.
- Rasbach, G., Becker, A. 2003:** Die Stadtgründung in Lahнау-Waldgirmes. Archäologische, architektonische und naturwissenschaftliche Untersuchungen. *Germania* 81, 147–199.
- Roskams, S., Neal, C., Richardson, J., Leary, R. 2013:** A Late Roman Well at Heslington East, York: ritual or routine practices? [online]. *Internet Archaeology* 34 [cit. 2018-10-23]. Dostupné z: <https://doi.org/10.11141/ia.34.5>
- Rulf, J., Velemínský, T. 1993:** Neolithic Well from Most. *Archeologické rozhledy XLV*, 545–560.
- Servii Grammatici qui feruntur in Vergilii carmina commentarii*. G. Thilo, H. Hagen (ed.). Lipsiae: Teubner, 1881–1902.
- Schneeweiss, J. 2013:** Hirschkult bei den Germanen? Die deponierung von Hirschgeweih und Feuerbock aus Vietze an der Elbe. In: H. J. Heske, J. Nüse, J. Schneeweiss (Hrsg.): *Landschaft, Besiedlung und Siedlung. Archäologische Studien im nordeuropäischen Kontext. Festschrift für Karl-Heinz Willroth zu seinem 65. Geburtstag*. Göttinger Schriften 33. Neumünster, Hamburg: Wachholz Verlag, 177–190.
- Schulz, C. E. 2006:** *Women's religious activity in the Roman republic*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.
- Siedlicka, K. 2015:** Przyczynek badań nad rolą psów w społecznościach środkowoeuropejskiego Barbarium. *Przegląd Archeologiczny* 63, 147–175.
- Sostarits, O. 2016:** The Iseum Savariense and the last days of paganism in Savaria. In: E. Tóth, T. Vida, I. Takács (ed.): *Saint Martin and Pannonia: Christianity on the Frontiers of the Roman World. Exhibition Catalogue*. Panonhalma: Panonhalmi Főapátság, 35–42.
- Stanton, D. W. G., Mulville, J. A., Bruford, M. W. 2016:** Colonization of the Scottish islands via long-distance Neolithic transport of red deer (*Cervus elaphus*) [online]. *Proceedings of the Royal Society B. Biological Sciences* 283(1828) [cit. 2018-10-23]. Dostupné z: <https://doi.org/10.1098/rspb.2016.0095>
- Steuer, H. 1999:** Hirsch, Archäologisches. In: H. Beck, D. Geunisch, H. Steuer (Hrsg.): *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde. Band 14. Harfe und Leier – Hludana-Hlōðyn*. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 588–595.
- Tejral, J. 2014:** Reevaluated but still enigmatic - the Roman site at Burgstall (okr. Brno-venkov/CZ). In: Römisch-Germanisches Zentralmuseum (Hrsg.): *Honesta Missione. Festschrift für Barbara Pferdehirt*. Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 100. Mainz: Römisch-Germanisches Zentralmuseum, 221–248.
- Tejral, J. 2017:** Mähren zur Zeit der Markomannenkriege: Forschungsstand und neue Probleme. *Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV* 61, 149–188.
- Tichý, R. 1972:** XIII. Grabungssaison im Mohelnice (Bez. Šumperk). *Přehled výzkumů 1971*, 17–21, Taf. 5–15.
- Thomas, D. 2003:** Wells as signatures of social change in the ancient Near East/North Africa [online]. *Assemblage* 7 [cit. 2018-10-23]. Dostupné z: <http://archaeologydataservice.ac.uk/archives/view/assemblage/html/7/thomas.html>
- Thomas, R. 1994:** Zur Rezeption griechischer und stadtrömischer Skulpturen in der römischen Provinz. *Römische Mitteilungen* 101, 149–160.
- Thompson, N. L., Blum, F., Watts, E. 2007:** *Roman art. A Resource for Educators*. Met Publications. New York: Metropolitan Museum of Art. Dostupné také z: https://www.metmuseum.org/art/metpublications/Roman_Art_A_Resource_for_Educators
- Tóth, I. 2002:** A savariai Iseum kutatásának eredményei és feladatai. *Savaria* 23, 329–352.
- Van Haasteren, M., Groot, M. 2013:** The biography of wells: a functional and ritual life history [online]. *Journal of Archaeology in the Low Countries* 4(2), 25–51. [cit. 2018-10-23]. Dostupné z <http://jalc.nl/cgi/text/text-idx5b4e.html?c=jalc;sid=095741f1231d8f86c4f63866855fbf08;tpl=browse-toc-04.tpl>

Turfa, J. M. 2006: Votive offerings in Etruscan religion. In: N. T. de Grummond, E. Simon (eds.): *The religion of the Etruscans*. Austin: University of Texas Press, 90–116.

Vlach, M. 2018: Modelování tras a prostorové aspekty římského tažení proti Marobudovi. *Přehled výzkumů* 59(1), 89–110.

Vörös, I. 1986: A ritual red deer burial from the Celtic-Roman settlement at Szakály in Transdanubia. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungariae* 38(1–2), 31–40.

Watson-Jones, R. E., Legare, C. H. 2016: The Social Functions of Group Rituals. *Current Directions in Psychological Science* 25(1), 42–46.

Wels, P. S. 2016: Special pit deposits on late La Tène settlements: A case study at the oppidum of Kelheim. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 46, 89–100.

Woolf, G. D. 2001: Representation as Cult: the case of the Jupiter columns. In: W. Spickermann, H. Cancik, J. Rüpke (eds.): *Religion in den germanischen Provinzen Roms*. Tübingen: Mohr Siebeck, 117–134.

Resumé

In the area of the Burgstall hill in Mušov (cadastré Mušov, municipality Pásohlávky, Czech Republic, South Moravia region) there have been long-term finds of numerous evidence of the Roman army presence (militaria, masonry buildings and fortifications). The discoveries are connected with the period of the Marcomannic wars. During the rescue excavation of the Mušov-Neurissen site (1993–1994), on the periphery of the elevated terrain around the hill which was 600 m distant from the top space, a Roman well was uncovered. It was obviously part of an equipment of the wood-earth building with apse, which according to its ground plan disposition was designed as a military bath. Both objects were found in a separate fortified area of which we know only a minor part. It has been taken into consideration that the corresponding military camp belongs to the period of the epoch transition i.e., to the Augustan period, but there is still the alternative that it existed during the Marcomannic war. The Romans managed to build only a little part of what they had planned, they failed to accomplish their intentions and left the site prematurely.

The well was found at the edge of a high terrace which was formed primarily with gravels and sands. It was deepened to a depth of 8 m where there were colour traces marking the position of planks. To reach the water level it would have been necessary to dig another 8 meters or even more than 10 meters. So the well remained unfinished.

Having decided to finish works a shed antler was placed on the bottom. After that, additional activities followed during which a smaller quantity of materials from the neighbouring constructions of the bath building destroyed by fire was placed in the well, too. Charcoal piece blocks, iron nails and fired clay were found in these levels. The only different object was an amphora body shard. Simultaneously, filling the pit took place which covered in the last one-third of its depth. There was a point where thin layers of mixed materials stopped appearing. The upper material settled during erosion of the higher levels of the shaft.

Deer bones or whole skeletons and antlers appear in the Roman era both in the Roman controlled territories and in barbarian countries. They used to be situated in spaces dedicated to worship and also in settlements, but in circumstances reminding of ritual activities. This corresponds to the position of deer as an attribute of Greek and Roman gods and also deities of areas inhabited by the Galls. Also in numerous wells with articulated animal bone deposits there can be found deer bones and antlers. Among the finds there are also ceramics and materials of destroyed buildings, often those to which the well had once belonged. When the wells finished their function they could have been used as rubbish heaps but unusual finds in their fillings more often indicate rituals accompanying the end of their function. Specialized literature speaks of pervasive rituals; it is however usually not quite clear who participated in those rituals (whether people leaving the site or new owners).

We consider the antler from the Mušov-Neurissen well as an object which was intentionally sought and explored at the time when the works in the Roman military camp area were interrupted. It was used as a ritual item. And we believe that the other material representing destroyed walls and roofs as well as iron nails and finally amphora shard were put in the well as a symbol. The same reasons may have led to special attention given to the selection of the material for filling up the well. It is not quite clear whether it was done by Roman soldiers before they left the place or people belonging to the barbarian population when performing a purification ritual connected with annexation the land and they wanted to get rid of the Roman traces symbolically. The question of whether it happened in the Augustan period or somewhat later during the Marcomannic wars remains open, too.

Kontakty

Radka Knápek, Ondrej Šedo
Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i.
Čechyňská 363/19
CZ-602 00 Brno
radka.urbankova@gmail.com
ondrej.sedo@post.cz

RADKA KNÁPEK, ONDREJ ŠEDO

MANIPULACE S TĚLY JELENŮ V DOBĚ ŘÍMSKÉ A MOŽNOSTI INTERPRETACE NÁLEZU ZE STUDNY ZKOUMANÉ PŘI VÝZKUMU V TRATI MUŠOV-NEURISSEN

MAREK VLACH

DEMOGRAPHY MODELLING AND SIMULATION OF THE BARBARIAN POPULATIONS OF THE "MARCOMANNIC" SETTLEMENT STRUCTURES OF THE MIDDLE DANUBE REGION

MARIAN MAZUCH, MAREK HLADÍK, LUMÍR POLÁČEK

ÚPRAVY HROBOVÝCH JAM, KONSTRUKCE V HROBECH A FENOMÉN TZV. HROBEK V MIKULČICÍCH

KAREL FALTÝNEK, JAKUB NOVÁK, PAVEL ŠLÉZAR

RANĚ STŘEDOVĚKÉ OSÍDLENÍ V MORAVIČANECH NA SOUTOKU

MIRIAM NÝVLTOVÁ FIŠÁKOVÁ

MASNÁ SLOŽKA POTRAVNÍ SUBSISTENCE HRADU PŘEROV NA PŘÍKLADU VÝZKUMU Č. P. 19, 20 (10./11. – 12. STOLETÍ)

PŘEHLED VÝZKUMŮ NA MORAVĚ A VE SLEZSKU 2017

STŘEDOVĚK A NOVOVĚK

